

AKADEMIYA
ÎSMAÎL
BEŞÎKCÎ

2020 PAYÎZ

2

PERWERDE Û HÎNKIRINA KURDÎ:
TECRÛBE-MODEL-PÊŞNIYAZ

AKADEMIYA ÎSMAÎL BEŞİKCÎ

Akademiya İsmail Beşikci 2020 Payiz II
WEŞANÊN WEQFA ÎSMAÎL BEŞİKCÎ

Edîtor:

Şehmus Kurt

Koordînatore Bernameyê:

Cumhur Ölmez

Berg & Mîzanpaj:

Şener Özmen

Çapa Yekem: 2021

ISBN: 978-605-9073-52-3

Çap:

Ege Reklam ve Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti. Esatpaşa
Mah. Ziyapaşa Caddesi No:4/1 Ataşehir / İstanbul Tel: 0216
470 44 70 Faks: 0216 472 84 05 Sertifika No: 45604

WEQFA ÎSMAÎL BEŞİKCÎ

Kuloğlu Mah. İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok.

ÎSMAÎL No: 21 – Beyoğlu / İstanbul

BEŞİKCÎ 0 (212) 245 81 43

VAKFI www.ismailbesikcivakfi.org

 [ismailbesikcivakfi](https://www.facebook.com/ismailbesikcivakfi)

 [ibesikcivakfi](https://twitter.com/ibesikcivakfi)

 [ismailbesikcivakfi](https://www.instagram.com/ismailbesikcivakfi)

 www.youtube.com/user/ismailbesikcivakfi

E-mail: info@ismailbesikcivakfi.org

NAVEROK

PÊŞGOTINA EDÎTORÎ - Dr. Şehmus Kurt / 7
Nurettin BELTEKİN: JI ALÎYÊ FELSEFEYA PERWERDEYÊ VE
PERWERDEYA KURDÎ / 13

Çalakîya Felsefeyê / 14

Felsefeyê Perwerdeyê / 15

Felsefeya Perwerde ya Zimanê Kurdî / 24

Ronayî ONEN: PERWERDEYA ZIMANÎ DI AKTÎVÎZMA ZIMANÎ DA;
TECRÛBEYA TZP KURDÎ / 28

1. Aktîvîzma Zimanê Kurdî ya Gîrseyî / 31

2. Banga Xwedêderketina li Zimanê Kurdî (Plansazîya Prestîjê) / 34

3. Hewldanên bo Berbelavkirina Bikaranîna Kurdî / 35

3.1. Atolyeyên zimanê kurdî (Plansazîya hînbûn/bidestxistinê) / 36

3.2 Konferans û komxebatên li ser zimanê kurdî (Plansaziya korpuse) / 39

4. Têkoşîna bo Perwerdeya bi Zimanê Dayikê

(Hewla Plansazîya Statûyê) / 41

Encam / 42

**M. Şerif DERİNCE: MODELÊN PERWERDEYA PIRZIMANÎ Û REWŞA
LI TIRKIYÊYÊ JI BO KURDÎ / 46**

1. *Termînoloji û Çend Têbinî* / 47
2. *Bikaranîna Zimanê Dayikê di Perwerdeyê de û Modelên Berbelav* / 49
 - 2.1. *Modelên Têna Bikaranîn di Perwerdehiya Zimanê de* / 50
 - 2.2. *Pirsgirêkên Derheqê Modelên Perwerdeya Zimanê* / 53
3. *Pirzimanî û Pirşayanî wek Qonaxeke Dînamîk li Dijî Yekzimanîyê* / 55
 4. *Mamoste-gihandin ji Aliyê Curbicuriya Zimanî û Kulturî ve* / 56
 5. *Stûnên bingehîn ên Perwerdeya Pirzimanî* / 59
 6. *Modelên Perwerdeyê yê Dînamîk ên Pirziman û Pirzarave li ser Bingehê Zimanê Dayikê bo Perwerdeya Xwendekarên Kurd li Tirkîyeyê* / 61
 - 6.1. *Modelên Perwerdehiya Dînamîk a Pirzimanî û Pirzaraveyî li ser Bingehê Zimanê Dayikê bo Zemîneyên Cuda* / 64
 7. *Perwerdehiya Kurdî ya Dewra Derbasbûnê* / 73

**Hewa Salam KHALID: KURDÎNIVÎSÎN Û PERWERDE BI ZIMANÊ
KURDÎ LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ / 77**

1. *Rewşa Zimanê Kurdî di Serdema Osmanîyan li Başûrê Kurdistanê* / 78
2. *Rewşa Zimanê Kurdî li Îraqê* / 87

**Şehmus KURT: TECRÛBEYA ENSTÎTÛYÊN ZIMANÊN ZINDÎ
LI TIRKIYÊYÊ: MÎNAKA ENSTÎTÛYA ZANÎNGEHA MARDÎN
ARTÛKLÛYÊ / 92**

1. *Plansaziya Zimanî li Tirkîyeyê* / 93
2. *Plansaziya Zimanî li Tirkîyeyê bo Kurdî* / 94
 - 2.1. *Kurdî li Saziyên Akademîk ên Tirkîyeyê: Enstîtûyên Zimanên Zindî* / 96
 - 2.2. *Enstîtûyên Zimanên Zindî – Mînaka Zanîngeha Mardîn Artukluyê* / 101
 - 2.2.1. *Bernameyên Lîsansa Bilind* / 101
 - 2.2.2. *Xebatên Akademîk (Komxebat-Sempozîyûm-Semîner)* / 102
 - 2.2.3. *Weşanxaneya Enstîtûyê – Pirtûkên Hatine Amadekirin û Çapkirin* / 104
 - 2.2.4. *Kovarên Enstîtûyê: Mulemma û The Journal of Mesopotamian / Studies (JMS)* / 106

**Selda ARAZ: PERWERDEYA KURDÎ WEKÎ DERSEKE HILBIJARTÎ: BI
DÎTINA MALBAT, XWENDEKAR Û MAMOSTEYAN / 110**

1. *Li Tirkîyeyê Rewşa Perwerdeya Zimanê Dayikê: Astengiyên Qanûnî* / 110

2. *Hînkirina kurdî wekî derseke hîlbijartî: Ji çavên xwendekar, malbat û mamosteyan / 113*

2.1. *Profîla civaknasî ya xwendekaran û zanîna zimên / 115*

2.1.2. *Nêrina xwendekaran li ser dersên hîlbijartî ya kurdî / 118*

2.1.3. *Di dersên kurdî de çalakîyên herî hezkirî / 118*

2.2. *Profîla civaknasî û zanîna zimên ya malbatên kurd / 120*

2.2.1. *Nêrina malbatan li ser dersên hîlbijartî / 121*

2.3. *Profîla civaknasî û zanîna zimên yê mamosteyan kurd / 122*

2.3.1. *Ji çavê mamosteyan dersên kurdî wekî derseke hîlbijartî / 122*

Ronya BEWRAN: DERSÊN HILBIJARTÎ YÊN KIRMANCKÎ (ZAZAKÎ)

Û ANALÎZA PIRTÛKÊN DERSAN ÊN KIRMANCKÎ / 126

1. *Ji Aliyê Pedagojîyê ve Analîza Pirtûkên Dersan ên Kirmanckî yê*

Pola Pêncan / 127

2. *Berawirdkirina ji Aliyê Zayendiya Civakî (Gender) ve / 128*

KURTENASÎNA NIVÎSKARAN / 139

PÊŞGOTINA EDÎTORÎ

Li cîhana modern a piştî Şoreşa Frensî (1779) rol û erkê zimanî yê dîyarkerê netewebûnê zêdetir bûye û ziman bûye taybetmendiya sereke ji bo millet û neteweyan. Her netewe û dewletê xwe wekî komeke wisa pênase kiriye ya ku zimanekî dîyarkirî diaxivin. Berî serdema netewe-dewletê, herçend ji bo yekîtiya siyasî û rêvebirina karen dewletê pêwîstî bi zimenêkî hebe jî, ji bo berdewamiya yekîtiya siyasî pêwîst nebû ku tenê zimanek bê hîlbijartin ji nava zimanên kom û gelên dewletê û yên dîtir bêne îhmalkirina an jî bêne bêqedirkirin û pêpeskirin. Lêbelê di cîhana modern da dewlet, anku netewe-dewlet wek dîyardeyên siyasî yên herî biqûwet û berbelav ji bo yekîti û berdewamiya xwe ya siyasî berê xwe dayîne ku ji nava zimanên pêkhatayên xwe tenê zimanekî hîlbijêrin ku ew jî hema bêje pirî caran zimanê gelê serdest ê avakar ê dewletê ye.

Piştî hîlbijartina wî zimanî jî netewe-dewletan berê xwe dayîne ku bi rê û metodên plansaziya zimanî ve wî zimanê hîlbijartî di nava hemî gelên pêkhatayên dewletê berbelav bikin da ku bibe zimanê sereke yê ragihandinê di navbeyna hemî pêkhatayan da. Ev reşwa hanê heta radeyekê maqûl dîyar dibe, lê belê gava zimanek hate hîlbijartin û serdest bû li hemî qadên jîyanê û cîhê zimanên dîtir bi temamî dagirt, ji wê wêdetir gava ev yeke ji aliyê dewletê ve hate teşwiqkirin û rê û cih nehêla ji bo zimanên dîtir, wê demê rabbitaya di navbera civakê û zimanî wê yê hatîye qedexekirin lawaz dibe û derbasiya wî zimanî bo nifşên dîtir dikeve xetereyê. Hingê civaka axêver ya wî zimanî li hinek rêya digere da ku zimanê xwe ji xeterêyê xilas bike û wî bîne astateke wisa ku di nava civakê da belav bibe, bê axaftin û qedrê wê hebe. Ev yeke jî wekî ‘berxwedana zimanî’ an jî bi giştî berxwedana ‘berxwedana çandî’ tete pênasekirin, lewma ziman û çand du dîyardeyên wisa ne ku jîyan û berdewamiya wan pêkve girêdayî ye.

Di dewletên tehmûlkar bo pirçandî û pirzimanî da zimanek an jî zêdetir ziman wek zimanên fermî hatine hîlbijartin û li her qadên siyasî û civakî da ew tene axaftin. Zimanên dî yên pêkhatayan jî qe-

dirbilind têne dîtî û di jiyana civakî da cihê wan hatiye parastin. Kanada, Spanya, Belçîka, Hindistan û Swêd mînakên serkeftî ne ji bo wan dewletên tehmûlkar bo pirçandî û pîrzimanîyê. Herwisa li sekna tehmûlkar di qada perwerdeyê jî da cihê pîrzimanîyê heye. Ew sekin û pergala tehmûlkar ên bi vî rengî di lîteratûrê da wek perwerdeya pîrzimanî têne zanîn. Perwerdeya pîrzimanî ew pergala e ku li dewletên pîrziman û pirçandî da li astên cuda ên perwerdeyê zimanên cuda ên pêkhatayên dewletê têne bikaranîn.

Di helwesta dî da ku wek helwesta xirabkar têtê pênasekirin, cih û dem ji pîrzimanî û pirçandiyê ra nehatiye veqetandin. Van cûre netewe-dewletan ji nava zimanên hemwelatîyên xwe zimanek hîlbijartîyê ku bibe zimanê fermî yê dewletê û xîmê nasnameya neteweyî ya wê dewletê. Li van netewe-dewletan zimanê fermî yê dewletê bi pêvajoyeke plansaziya zimanî ve li her qadên dewletî û civakî serdestiya xwe ava dike. Ew dibe zimanê medyayê, yê perwerdeyê, yê bazirganiyê, yê çand û edebiyatê û bi wî awayî dewlemend dibe. Berevajiyê wî zimanê serdest, ziman an jî zaravayên pêkhatayê dî yên dewletê ji bilî axaftina li nava malê çî qadên dî yên jiyane peyda nakin. Ew ziman ji aliyê dewletê ve têne paşguhkirin û qedexekirin.

Bi taybetî qada perwerdeyê xwedî cihekî girîng e ji bo netewe-dewletan, lewma perwerde hem ji bo pêşvebirin hem jî ji bo berbelavkirina zimanê fermî qada herî guncav e. Ziman an jî zimanên dî yên ku bêpar dimînin ji konfora zimanekî fermî, li qadên civakî da nayên axaftin. Bi ser da jî ew ziman gelek daran tuşî qedexekirinê dibin ji aliyê dewletê ve. Tenê di çarçoveyê teng ya civaka axêverên wî zimanî an jî tenê li malê têne axaftin. Lewma jî ew ziman her ku diçe ji aliye bêje, sentaks û semantîkê ve lawaz dibin û her ku lawaztir dibin, dikevin jêr kartêgeriya zimanê fermî yê serdest heta ku ber bi mirinê ve diçin.

Netewe-dewlet di çarçoveya veguherîna civakê da, digel gelek amûrên dî qadên perwerde û hînkirina zimanî ji bo belavkirin û serdestkirina zimanê dewletê yê fermî bi kar tînin. Her bi heman şiklî komên axêverên zimanekî dîtir ji zimanê fermî yê dewletê dixwazin zimanê xwe di qadên perwerde û qadên dî yên jiyana civakê da bi kar bînin. Li vê derê berjewendiyên dewletê û berjewendiyên komeke hemwelatîyên wê jêk nagirin. Li gorî herduyan jî ziman gelek girîng e û parastina wî û derbaskirina wî bo nîşkekî dîtir gelek girîng e, lewma bi vî şiklî hebûna koma axêver a wî zimanî têtê berdewamkirin. Yek ji qadên parastin û derbaskirina zimanî bo nîşkekî dîtir qada perwerdeyê ye.

Di reşwa Tirkîyeyê da gava mirov lê dinêre, ew li ser bingehên netewe-dewletê ava bûye û ji avabûna xwe pê ve plansaziyeke zimanî ya yek-parêz (monist) daye ber xwe. Di wê çarçoveyê da her hewl daye ku zimanê tirkî li her qadê berbelav bike û di serî da kurdî, hemî zimanên din ên pêkhatayên dewletê paşguh kirine, qedexa kirine û di halê herî xerab da rê li ber mirina wan vekirîye. Lê belê li hember van helwest û kiryarên dewletê kurdan jî bi pêşengiya çîneke xwende plansaziyeke navxweyî pêk anîye bo standartkirin, bikaranîn, berbelavkirin, û hînkirina kurdî. Bo wê armancê xebatên weşangerî û rojnamegeriyê pêkanîne, xebatên berhevkerin û tomarkirina berhemên folklorê kirine, xebatên li ser rêziman û hînkirina kurdî bi rêve birine û bo wan çalakiyan jî saziyên wekî komele û enstîtûyan ava kirine.

Digel hinek pêngavên erênî yên dewletê li hember perwerde û hînkirina kurdî, xebatên kurdan bi xwe yên di vî warî da hêj jî berdewam in. Ev xebata hanê ya edîtoriyal ku bi tevkarî û lêzedekirinên pisporên qada perwerde, pîrzimanî û hînkirina zimanan pêk tê hewl dide li ser bingehên felsefeya perwerdeyê û perwerdeya pîrzimanî rewşa kurdî ya berdest rave bike û hin modelan pêşniyaz bike ji bo perwerdeya kurdî li Tirkîyeyê.

Li ser wê esasê Nurettin Beltekin bi gotara xwe ya bi ser navê Ji Aliyê Felsefeya Perwerdeyê ve Perwerdeya Kurdî' li bingehên esasî digere ji bo perwerdeya bi zimanê kurdî. Li gor Beltekin divê kurd li ser rewşa xwe ya civakî û dîrokî û li gor pêdiviyên şênber bernameyên perwerdeya bi zimanê xwe saz bikin.

Ronayî Önen bi gotara xwe ya bi ser navê 'Perwerdeya Zimanî di Aktîvîzma Zimanî da; Tecrûbeyê TZP Kurdî' di çarçoveya aktîvîzma zimanî da li ser tecrûbeyê kurdan a li Tirkîyeyê disekine û bi mînakê TZP Kurdî'yê ve çalaki û xebatên kurdan ên di vî warî da pêşkêş dike. Li gor Onenê du muxatabên sereke hene di Aktîvîzma Zimanê Kurdî ya pîr-rehendî û pîr-aktorî de: dewlet û aktorên siyasî û sîvîl ên kurd û wan herdu aliyan her dem karîgerî hev kirine û wisa jî li geşedana û berbelavbûna zimanê kurdî.

M.Şerif Derince yê ku pisporê perwerdeya pîrzimanî ye û di wî warî gelek xebatên akademîk pêk anîne, di gotara xwe ya vî pirtûka edîtoriyal li ser modelên herî berbelav ên perwerdeya pîrzimanî û pîrzaravayî desekine. Derince li gor rewş û statûya kurdî ya li Tirkîyeyê çar modelên perwerdeya pîrziman û pîrzarava pêşniyaz dike. Ya balkêş û mifadar di wan pêşniyazan da ew e ku hêja Derinceyî zaravayên kurdîyê paşguh nekirine û cih daye zimanên biyanî jî di modelên pêşniyazkirî da. Wisa jî zimanê tirkî jî cihê xwe heya mo-

delên pêşniyazkirî da kul i rewşa heyî ya kurdîyê û kurdan tê. Lewra bi ya me jî modeleke yekziman ku li ser kurdîyê û yekzarava kul i ser kurmancîyê bête avakirin dût e li halê reel ê kurdan li Tirkîyeyê.

Hewa Salam Khalid di gotara xwe da li ser Kurdînivîsîn û Perwerdeya bi Kurdî ya li Başûrê Kurdistanê disekine. Di xebata xwe da Khalid astengî û derfetên perwerdeya kurdîya navendî ya nêzî sedsalan vedikole. Li gor Khalid li Başûr niha li ber zimanê kurdî du astengiyên mezin hene. Yek ji wan astengiyan rewşa zaravayên heyî û cihê wan e di pergela perwerdeya da û ya dî jî cihê kurdî di xwendîgeh û zanîngehên biyanî da ye. Li gor nivîskarî div an herdu biwaran da jî berpirsiyarî ya Wezaretê Perwerde û Xwendina Bilind e. Divê ew çareseriyên wisa peyda bikin da ku bandorên neyînî û ziyandar rûnedin li ser zimanê kurdî.

Şehmus Kurt di xebata xwe da li ser mînakên Enstîtûya Zimanên Zindî ya Zanîngeha Mardîn Artûkluyê, plansaziya zimanî ya Tirkîyeyê bo kurdî û tecrûbeyên enstîtûyên zimanên zindî yên li Tirkîyeyê û beşên Ziman û Edebiyata/Çanda Kurdî vedikole ku niha li 6 zanîngehên Tirkîyeyê aktif in. Li gor Kurt bi saya wan enstîtû û beşan kurdî ketiye nav akademiye û bûye zimanê berhem û çalakiyên akademîk ên wekî tez, gotar, sempozyûm, panel hwd. Wisa jî prestîj û statûya kurdî ya fermî û civakî bilind bûye.

Pêngaveke din erênî ku ji aliyê dewletê ve bo kurdî hatiye avêtin bichikirina kurdî wekî derseke hîlbijartî li xwendîgehên navîn bû. Herçend kêmasiyên hişmendî, binesaziya û naverokî hebin jî hebûna kurdî li xwendîgehên dewletê ji bo nasîn û prestîja kurdî derfetek e. Selda Araz di xebata xwe da li ser vê tecrûbeyê dersên hîlbijartî disekine û wê tecrûbeyê bi dîtin û nêrînên malbat, xwendekar û mamosteyên têkildar da vedikole û dinirxîne.

Di gotara dawî ya vê pirtûka edîtoriyal da Ronya Bewran li ser dersên hîlbijartî yên Kirmanckî disekine û li pirtûkên wan dersan analîz û nirxandîneke rexneyî dike ji berçavka pedagojîk û zayenda civakî ve. Li gor Bewranê pirtûkên ku ji aliye Wezaretê Perwerdeyê ve ji bo dersên hîlbijartî yên Kirmanckî hatine amadekirin hem ji aliyên pedagojî hem jî ji aliyê temsîlkirina zayenda civakî ve xwedî pirsgerêk in.

Ev pirtûka edîtoriyal ji wan gotaran pêk tê yên ku li Akademîya Payîzê ya 2020an ya Weqfa Îsmâil Beşîkcî hatine pêşkêşkirin. Akademîya Payîzê ya 2020an bi kordînatoriya Cumhur Ölmez ve di navbera 12ê Berfanbara 2020an – 23ê Rêbendana 2021an li ser xetê (online) pêk hat. Di serî da spasiyên xwe bo hêja Cumhur Ölmez dikin ji bo her alîkarîya wî di pêkanîna akademîyê da. Herwisa em spasdar in

bo mamosteyên beşdarên akademîyê ji ber ku wan bi dilnizmî da'weta beşdariyê qebûl kir, bi pêşkêşiyên xwe ve deriyên zanîn û nîqaşê vekirin li ser mijar û babetên derbarê perwerdeya kurdî û herî dawî jî wextê xwe veqetand û ji pêşkêşiyên xwe gotarên akademîk amadekirin bo vê pirtûka edîtorîyal ya berdest.

Em spasiya ji dil dikin bo malbata Weqfa Îsmâîl Beşîkcî ku derfetan saz dîke ji bo Xebatên Kurdî. Hêvî ew e ku ev xebatên bi vî rengî her berdewam bin. Heyeta Mutewelî, Lijneya Rêveber û seroka lijneyê Av. Mükrima Avcı, Kordînatora Giştî Ayşe Tepe, Mewlûd Oğuz û dîsa Cumhuriyet Olmez spasiyên taybet heq dikin. Bêyî wan ew akademî û ev pirtûka edîtorîyal pêk nedihat. Me ji wan minet e.

Dr. Şehmûs KURT
Edîtor

Jî ALÎYÊ FELSEFEYA PERWERDEYÊ VE PERWERDEYA KURDÎ¹

Nurettin BELTEKIN²

Destpêk

Herwekî têtê zanîn di zanistê da du êkolên sereke hene: ekola giştî (ing. main stream, tr. ana akım) û ekola rexneyî (ing. critical, tr. eleştirel). Ekola giştî, zêdetir li jêr tesîra dewletê, pêwistiyên dewletê û yê bazarê şiklê xwe girtiye; bi gotineke din hemû zanîn û zanyariyên vê êkolê li gor pêwistiyên dewletê û bazarê nê. Berevajî wê, ekola rexneyî ew zanîn û zanyariyên ku ji bo dewletê, anku ji bo desthilatdar û hakimîyan hatiye çêkirin deşifre dike. Ji ber ku zanyariyên ekola giştî ji aliyê raya giştî ve wek rastî tene qebûl kirin, ekola rexneyî wek armanc wan zanyariyan deşifre û pûç dike. Ew wiha dibêje, zanyariyên ku hûn dibêjin zanistî ne, di eslê xwe da ew zanyariyên zanistî nînin, erê belkî bi rêbaza zanistî hatibine bidestxistin, lê ew ne li gor pêdiviyên însaniyetê, lê li gor pêdiviyên dewlet û bazarê hatine hilberîn, anku ji bo pêdiviyên hinek însanên desthilat. Xeta min bi xwe ya akademî ev xeta rexneyî ye û ez li ser vê xetê dixebitim. Di warê perwerdeyê da jî ji vê xetê ra dibêjin perwerdeya rexneyî (ing. critical education, tr. eleştirel eğitim). Ekola giştî ya zanistê dibêj perwerde, xwendin û xwendinê ji bo pêdiviyên dewlet û bazarê ye. Lê ekola rexneyî dibêje nexêr, perwerde heq e, ew divê ji bo hemû mirovan bête dayîn. Ez di vê xebata xwe da li ser wan koman yan kesan bixebitim ku ji heqê perwerdeyê mane û dewlet û perwerdeya fermî pêdiviyên wan nabînin.

Ferqkirina êkolên ku di jor da hatîye behskirin bi reya felsefeya zanistî mumkun e. Felsefeya zanistî hewl dide ku xebatên perwerdehî bi awayê pirhêjmar bê kirin. Xebatên ku bê felsefe tîn kirin xeter e. Jiber ku formên zanistî jibo ihtiyacên desthildaran hatîye amde

1 Ji bo pêşniyaz û rastkirinên Dr. Şehmus Kurt spasdar im. Engin Ölmez jî bo deşifreyon alikarî min kir, spas dikim.

2 Dr, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê, Beşa Berwerdeyê, nbeltekin@yahoo.com

kirin. Ew jî zanist tînî ya xwe didin qebulkirin. Halbukî zanist ligor nêrînan, bawerîyan, qebulên pêşin, armanc ued. diguhere û bi vê şiklê pirhêjmar dibe. Perwerde jî ligor nêrînan, bawerîyan, qebulên pêşin, armanc ued. Diguhere. Bi gotinê din her kes ligor ihtîyaca xwe perwerdeya xwe jinû çê dike. Vê xebat ji dixwaze jibo jinû çekirina perwerdeya zimanê kurdî mîna gava yekemin gavêk bavêje û felsefeya perwerdeyê zimanê kurdî niqaş bike.

Di vê xebata xwe da, wek rêza pêşkêşiyê em dê ewil behsa *çalakîya felsefeyê* bikin. Em dê li ser van pirsan bisekinin; *Gelo çalakiya felsefeyê çi ye?*, *Di çalakiya felsefeyê da em çi dikin?* Li wir em dê li ser tecrûbeyê xwe ya perwerdeyê hereket bikin. Paşî em dê li ser *felsefeya perwerdeyê* bisekinin. Di dawiyê da jî em dê li ser *felsefeya perwerdeya kurdî* bisekinin û lê hûr bibin ka felsefeya perwerdeya kurdî çi ye, çi nîne.

Çalakiya Felsefeyê

Her karê mirov heq dike bi *çalakîya felsefeyê* bê îfade kirin. Xebat û livên mirovan yên rojane, karên rûtîn, karên meslekî û karên din kar û çalakiyên felsefeyê ne. Eger mirov li ser ceribandînan xwe yên jiyânê bifikire, ku jixwe ev karê her kesê ye, hingê ew fikirîn karê felsefeyê ye. Ji ber ku jiyân bê fikirîn nabe û herkes li ser jiyân xwe difikire û rastî û kêmasiyên xwe dibine. Yanî mirov bi kûrahî li ser kar û kiryarên xwe difikire û wan bi me'ne dike. Eger mirov wisa neke, ji jiyânê tu tiştî fehm nake û ew nemimkun e. Herkes ji jiyânê tiştêkî fehm dike û li ser wan wan dîtinan jiyana xwe berdewam dike.

Îro herçend felsefe wek karê grûbekê, yanî karê felsefevanan bê terîfkirinê jî ew bi xwe terîfeke şaş û kêma e. Çunkî felsefe karê hemû însanan e. Herkesê xwedî fikir, xwedî aqil, xwedî dil û hîsan bi xwe dikare felsefeyê bike. Heta Platon jî wisa bûye. Lê Platon çi kiriye? Rabûye akademîyek vekirîye, êdî kesê çûye akademîyê bûye felsefevan, yanî felsefekirin bûye karê xwendîgehê. Lê di eslê xwe da herkes li ser jiyana xwe, li ser me'ne û heqîqeta jiyânê difikire. Yanî dixwaze fehm bike ka ew dinyayê li ser dijîn çi ye, çawa ye? Haqîqatê jiyânê çi ye? Me'neya jiyana me çi ye? Yanî ew pirs bi xwe pirsên her kesî ne. Yanî pirsên bo fehmkirina haqîqetê. Her insan dipirse li ser vê dinyayê ka karê min çi ye? Em çima li ser vê dinyayê da dijîn? Kî em avêtine ser vê dinyayê? Ya din jî ka em çawa dikarin jiyana xwe û dora xwe û tiştan bi me'ne bikin, vê jiyana xwe watedar bikin.

Dîsa dema ku em van karan dikin, gelo ji me ra sînor lazim in? Yanî dema ku em jiyân xwe berdewam dikin, gelo bêsînorî mimkun

e? Di fehmkirina heqîqetê û me'nekirina dinya û jiyanê da gelo sî-norek heye? Gelo em dikarin her tiştî bikin? Ma ji me ra sînorek ne lazim e? Herwisa, sînor çi ye? Bi raya min sînor ehlaq û etîk e. Însan her çi kar bike bile bike, lê muvazeneyek û sînorek lazim e.

Herwisa dema em karê xwe dikin, em dikarin çawa karê xwe baş bikin, rind û xweş bikin? Yanî estetîzekirina jiyanê, estetîzekirina hîsan, gotinan yanî estetîzekirina dinyayê çawa dibe? Gelo ew çawa mimkun e? Belê, em li ser van tiştan difikirin. Bo nimûne jin her roj felsefeyê dikin, ew dibêjin 'em çawa bikin ku mala me rindtir bibe, paqijtir bibe?' Karê xemilandina xwe, ya mal û derdorê bi xwe karekî estetîk e û estetîk jî beşeke felsefeyê ye. Yanî ji bo felsefekirinê şart nîne ji beşa felsefeyê mezûn bibe. Beşa felsefeyê da çi ders didin, dersa dîroka felsefeyê didin. Felsefekirin karê her kesî ye ne ku karê bi tenê felsefevanan e. Çunkî van sê mijaran yanî *felsefeya hebûnê* (ontoloji), *felsefeya exlaq* (aksîyoloji) û *estetîkê*, em hemû dikin, hingê ew kar karên felsefî ne çalakîyên felsefî ne û em her roj van karan dubare dikin.

Felsefeyê Perwerdeyê

Di perwerdeya ziman da gelo ew sê mijarên felsefeyê çawa dikarin bêne şopandin. Yanî hebûna ziman çi ye? Ziman çima heye? Mîsalen, heqîqeta zimanê kurdî çi ye? Ya duyem, sînor û qaîdeyên zimanê çi ne? Gelo di vî karî da sînorên etîkî hene yan tune ne? Yan jî divê kîjan ji wan sînoran bîn teqîb kirin? Ya sêyem gelo ew kar bi awayê estetîk çawa dikare bê kirin da ku xwendekar di pevajo ya perwerdeyê da aciz nebin? Hînkirina zimanê çawa dikare bê kirin da ku xwendekar di hînbûna zimanê kurdî da dilxweş bin, şa bin? Divê ew mijarên felsefeyê di karê perwerdehîya zimanê da çawa bêne tetbîqkirin?

Felsefeyê perwerdeyê da pirsên bingeîn hene û felsefe jî 'eynî pirsan dipirse. Yanî pirsên felsefeyê û felsefeya perwerdeyê ji ser heman rêyê diherike. **Pirsa yekem** ev e: Kesê ku perwerde dibe kî ye? Wek tê zanîn hinek heywan jî perwerde dibin. Ew heywan tene perwerdekirin û di karen rojanê da tene şixûlandin. Mesele kûçik hene, hesp hene, pezkovî hene li qutban di hinek karan da tene şixûlandin. Dema ku em heywan perwede dikin divê bê pirsê kirin gelo pezkovî çi ye? Kesek yan jî tiştêkî ku perwede dibe xwedîyê kîjan taybetmendîyan e? Madem însan perwerde dibe wê demê divê bê pirsîn ka gelo însan çi ye? Eger ew însan kurd e û eger taybetmendîyên kurdan jî heye divê ew jî îlave bibe. Pirs dibe "însanê kurd kî ye?"

Pirsa duyem, perwede çi ye? Heqîqeta perwede yê çi ye? Ew çi kar

e? Perwerde li gor çî diguhere? Bo mînak, gelo perwerdeya însanan û heywanan yek e? Dîsa, gelo perwerde li gor mijaran diguhere? Bo mînak, perwerdeya matematîk û perwerdeya ziman yek e? Yan perwerdeya erdnîgarî û perwerdeya ziman yek e?

Dîsa di perwerdeyê da faktoreke girîng ku şekil dide perwerdeyê, armanca perwerdeyê ye. Tesbîtkirina armancê gava pir girîng e. Mîna rêberekê rê nişanî perwerdekar û mamosteyan dide. Di xebata perwerdeya zimanê kurdî da gelo armanc çî ye? Kurd dxwazin çî bikin? Bi xebata perwerdeya ziman dixwazin zar, xort û ciwan û yan jî mezin çî hîn bibin? Armanca perwerdeyê divê bîna tesbîtkirin. Ji ber ku ji bo perwerde faktoreke girîng e, divê komên armanc jî bîna zelalkirin. Bi gotineke din perwerde ji bo kê ye? Kurd dixwazin tenê zarokan yan jî hemû kurdan perwerde bikin? Li gor wan zumreyan perwerde hem ji aliyê me'ne, hem jî ji aliye şekîl û naverokê diguhere.

Pirsa din li ser naveroka perwerdeyê ye. Gelo di naverokê da divê çî hebe? Yanî naveroka perwerdeyê çî be? Divê mijarên naveroka perwerdeyê bîna rêz kirin. Yanî dixwazin xwandekarên me kîjan mijaran hîn bibin? Ji hêla din hinek nêrîn hene dibêjin “naverokê ne hisab nekin” çunkî hûn nizanin îhtîyacê xwendekarên çî ye? Belkî xwendekar plana we ya rojane naxwaze, wê çaxê plana sazkerî wê rojê betal dibe. Divê li ser vê mijarê xebat bîna kirin, divê derxin ortê ka çî û çiqas bê hinkirinê. Wisa em dikarin pirsan zêde jî bikin. Li gor taybetmendîyan, kom, cih, lehçe hwd. hemû faktor in û divê wan faktor bînin ber çavên xwe û li gor wan perwerdeyê bikin.

Em bi pirsaxwe ya yekemîn dewam bikin, gelo însan çî ye? Yanî însan hebûneke çawa ye? Çî taybetmendîya vê hebûnê heye? Ji ber ku behs behsa Kurdan e, wê çaxê dibe bê pirskirin “Kurd, însanekî çawa ye”? Niha em li ser hindê bisekinin:

Yek, Kurd xwedîyê tîkiliyên metafîzîkî ye. Yanî tiştên ku însan nabînin, nabihîzîn, bi wan tîkilî datînin. Bi Xwedê re diaxivin, bi ruhan diaxivin, bi cinan diaxivin. Eger yekî axaftina Dersîmîyan bi Xwedê guhdar bike wê taybetmendîyê eşkeratir hîs dike. Dema ku ew bi Xwedê diaxivin dibêjin “Heqo no çî hal o?” Yanî eger mirov nizanibe dibêje her halde bi hevalê xwe re diaxive. Yanî tîkiliyeke “asoyî/horîzontal” çê dikin. Ew qas bi awayekî hîtabî dike “Heqo, Heqo no çî hal o.” Meriv dibê muhatabêkî hazir heye bi wî diaxive. Yanî tîkiliyeke pir xurt e. Tîkiliyeke kûr e yanî însan ta ji fizîkê derbas dibe metafîzîkê, tîkiliyên metafîzîkê çê dike û ew ji xwe re dike rêyek.

Du, wek tî zanî di Kurdistanê da ew rêyeke sereke ye. Bi gotinên pisporên qadê, Kurdistan cenneta bawerîyan e. Cennetê tarîqatan û dînan e, yanî cur bi cur tarîqet û dîn li Kurdistanê heye. Yanî însanê

Kurd wisan tşkiliyan çê dikin û tenê bi vanan nasekine, yanî metafîzîk di nav fîzîkê da jî ye. Mesele turbeyê wan hene, her cihê da heye û mîsyonên metafîzîkî didin wan. Di bîr û bawerîya Kurdan da mîsyon ne tenê ji bo însanan e, heman wext ew mîsyonê didin dar, kevir, rûbar, av yanî her tişt xwediyê taybetmendîya metafîzîkî ye. Wê çaxê di perwerdeya Kurdan da, divê ji bîr neçe ku Kurd xwediyê çî tşkiliyên kompleks û kûr in.

Sê, jiyana kosmos. Jiyana kurdan jiyaneke kozmoskî ye. Yanî ne tenê li ser erdê dijîn, ew bi kozmosan dijîn. Hemû kozmos erd û ezman, tav û stêrk hemû di nav jiyana wanan da ne. Mînak, hevalekî min xwediyê qîzikekê bû. Dîsa xanimê wî hamîle bû û dîsa qîzikek bû. Wî kurek xwastibû. Lê dema ku qîza duyem hat hinek xemgîn bû. Dapîra wî bangî wî kirîye û gotîye “Kurê min were, hûn xortên dawî hinek tiştan nizanin. Ezman takîb bikin dema ku filan stêrk derket, paşî here nav cihê xanima xwe.” Wek tê dîtîn, Kurd li gor stêrkan şekil didin jiyana xwe ya rojane. Di wê bawerîyê da tekîlîya hebûnên jiyana mîrov û stêrkan heye. Lewma stêrkan mîna rehberên jiyana xwe dibînin. Jiyana kozmoskî ku em dibêjin bi perwerde û jiyana modern hinek kêmbuyê lê di na Kurdên berê da ew pir xurt bû. Dema ku diçûn rêwitiyê berê esman takîb dikir. Wan stêrka takîb dikirin, kehkeşan û ew objeyên esmanî takîb dikirin li gor wan diçûn rêwitiyan an nediçûn. Kurd qîrara xwe li gor stêrkan digirin. Rojekê ez li mal bûm, dîya min çûbû derva, hinek dereng hat. Bavê min got: ‘Ya ti vûn astareyê ina cîniyek esman da çîn o.’ Yanî li esman stêrka vê jinê tune ye. Çunkî esman, kozmos rehber e. Stêrk, tav, keşkeşan hemû ji bo hebûnen kurdan nîşane ne. Yanî jiyana kozmoskî nav kurdan da gelek jiyaneke xurt e.

Çar dîsa tabî însan tenê ne. Ew halekê pir koplesks e. Însan bi her unsurê kosmos tekîldar e lê dîsa têr nabe û di navxwe da xwe tînî û bêkes hîs dike. Ew tînetîya derûnî ye. Hêla din bi tabetmendî di demen moderne da ew tînetîya însan pir zede buye. Jiber ku însanê modern ji cosmos û cematê însanan veqîtiye û tekîlî kêmbuyê naw qebralixan da zî însan xwe aîda cihêk hîs nake û tenî dimîne. Ew îro buye yek naxoşîya derûnî (Kızılgeçirt, 2012).

Penc, însan dema ku hate ser dinê ji xwe ra kulturek çêkiriye, yanî bi vê kulturê dikare ser erdê da bijî. Li Kurdistanê li her cihê kultureke cuda heye. Ya koçeran cuda ye, ya bajariyan cuda ye, ya deştîyan cuda ye, ya çiyayan cuda ye. Hemû şaxên kurdan xwediyê kulturên curbicur in. Hinek cihên Kurdistanê hene mesela genim nagihije, çunkî wext teng e. Yanî ew qas bilind e li wê derê genim nabe. Lê mirov tîn

Mêrdînê, hinar heye, hejîr jî heye yanî berên tropîkal jî hene. Lê cih hene genim nabe ew qas bilind e, yanî kultur cuda cuda ne. Cihêk heye tenê kulturek heye, feqat li deşta Mezopotamyayê hezar kultur tevlihev bûne. Mirov dikeve şuphê gelo ew Kurd e yan Kurd nîne, ew qas tevlihevî heye. Cihên safî jî hene, tenê kurd e, mirov wê dibîne. Ji vî alî, însan têkiliyên xwe û xwezayê çêkiriye û kulturekî xas yanî taybet çandekî taybet çêkiriye. Di perwerdeya zimanê vî xelkî da, divê kulturê wan jî baş bên zanin ku di perwerdeya da bên nişandin.

Şeş, însan di nav civakê da dikare jiyane xwe dewam bike. Kurdan jî ji xwe ra civakek çêkiriye û li nav wê civakê jiyana xwe berdewam bike. Ew civak pirhejmar e, yekhejmar nîne. Her kurd li nava civaka xwe ya taybet da dikare bijî. Yanî em bêjin Koçer di nav koçeran da dikare bijîn, yan jî Alewîyek li nav Alewîyan da rehet dike yan Êzidî li nav Êzidîyan da dikare rehet be yan jî li wê derê bi asayî dikare jiyana xwe berdewam bike. Perwerde divê wan civakan nas bike, baş nas bike. Îro hûn dizanin ew nifus hinek tevlihev bûye. Mimkun e ku ji çend civakan xwendekar di sinifekê da hazir bibe. Mamoste divê wan nas bike, çunkî dema ku metîn tercîh dike, gotinên xwe dibêje divê hemû mensubên wan civakan bîne ber çavê xwe, paşê wê gotinê xwe bêje.

Dîsa ew însan - kurmancê nû dibêjin- takekes e, yek kes e yanî. Bav heye, dayik heye, mal heye, eşîr heye nizanîm qewm heye lê dîsa yek mirov e. Erê nav wê civakê da, nav wê deryayê da xwe tenê dibîne. Binêrin, li aliyekî bi xwedê re diaxive, aliyê da bi stêrkan têkiliyê çêdike nav kulture xwe da dijîne, lê dikare tenê jî be. Hebûneke em bêjin kompleks û pir tevlihev e. Alex Carel (1990), însanî wek “mahluqekî/hebûnekî meçhul” dide terîfkirin. Ji ber ku însan xwediyê têkiliyên zêde û kompleks e, naye terîfkirin. Ew taybetmendîya însan, wî meçhul dike. Ew tarîf, di behsa însanê Kurd da zêdetir zor dibe. Çunkî Kurd, ji aliyê etnîk, erdnîgarî, kultur, ziman, bawerî û mezhep xwediyê gelek beşan e. Terîf û famkirina vî însanî pir zor dibe, ew jî meçhulîyet dike taybetmendîyeke însan.

Peyvê duyem **perwerde** ye. Perwerde çi ye? Perwerde her çend di kurmancî da di halê sade nebe pirhejmar jî di zazakî da dibe. Di vî mijarê da behsa perwerdeyê nabe, ya perwerdeyan dibe. Bi gotineke din ji her aliyê ve perwerde. Tenê cureyekî perwerdeyê tune ye, gelek perwerde hene. Yanî perwerde xwediyê wateya pirhejmar e. Li vî derê ya perwerdeyê zêde dike çi ye? Yek, însan perwerdeyê zêde dike. Çunkî însan cuda cuda ne, îhtîyacê her însan cuda ye, kulturê wan cuda ne. Ew jî faalîyetên perwerdeyê cuda dikin. Mînak, xwarin îhtî-

yacê hemû însanan e. Lê mitbaxa însanan cuda cuda ye. Xwarinê wan cuda cuda ne. Hinek millet hene xwarinê wan tûj in, li nav xwarinên hinekan tûjî tune ye. Hinek millet hene di mitbaxê wan da goşt tune, yan jî pir kê m e, goştê masîyan heye, goştê mirişkan heye. Îhtiyaç yek e, lê ew tedarîk û şiklê dîtina îhtîyacan cuda cuda ne.

Sazgehên perwerdeyê jî perwerdeyê zede dikin. Mînak medreseya Kurdan tecrubeyeke taybet e. Di nav milletên din da bi vî şiklî tune ye. Hucra, bere di gelek gundan da hucre hebûn û di van hucreyan da ders dihatin dîtîn. Dîsa di camîyan da ders tîn dîtîn. Hemû tecrûbeyên cuda ne. Ev tercûbe li her cihî nayên dîtîn. Dîsa navê perwerdeyê cuda ye. Nav, di prosesa geşedanan civakê da diguherîn. Mînak, di kurdîya îro da *perwerde* tê gotin, di kurdîya berê da *xwendin* (Issi, 2011) dihat gotin. *Xwendin* û *perwerde* yek tişt nîne. Tirkan berê digotin *maarif*, niha dibêjin *egitim*. Bi xwe *egitim*, kesekî ku tirkî zimanê dayika wî ye, esla *egitim* ji bo însanan naşixlîne, çunkî heywan *egitim* dibin. Di tirkîya bere da insan *egitim* nabin, heywan *egitim* dibin, yanê *egitim* didin heywanan.

Dîsa navkirinên jî zimanê Ewropayî hene; *education*, *éducation*, *educazione*. Ew jî xwedîyê maneyên cuda ne. Herçend berê wateyên perwerdeyê pirhejmar bin jî piştî avabûna dewleta netew û kapîtalîzmê, ew dixwazin pirhejmarîyê bikin yek. Yanî bi zanista perwerdeyê bi xwe dixwazin me'neya perwerdeyê bikin yek. Niha li Tirkîyê wek mamoste û xwendekarên perwerdeyê dizanin, tarîfeke perwerdeyê ya bi navûdeng heye. Ew tarîf li gorî nêrîna perwerdeya cumhurîyetparêzan e. Û demeke pir dirêj tarîfek din nehatîye pêkanîn. Ji ber ku perwerde wek amûrekî dewleta netew û kapîtalîzm hatîye çekirin, di warê perwerdeyê da tarîfekî din neketîye holê. Çunkî dixwazin perwerde li gor armancê wan be. Ji ber wê çî me'neyên perwerdeyê hebin, hemûyan dikin yek.

Lê perwerde xwedîyê me'neyên û armancên cuda cuda ye. Mesela, armanca yekem ya perwerdeyê insanê kamil e (Yıldız, 2018). Li gor hinek nêrînên kewneşopîparêz, perwerde ji bo gihandina insanê kamil e. Çunkî insan divê bikare sê hiqûqan biparêze. Eger insan dixwaze cewhera xwê ya insanbûn biparêze, muhafeze bike, divê bikare sê hiqûqan biparêze. Ew jî terbiyekê, perwerdeyekê dixwaze. Sê hiqûq çî ne? Yek, divê hiqûqa Xwedê biparêze. Du, divê hiqûqa insanên din biparêze. Sê jî divê hiqûqa xwezayê biparêze. Eger insan perwerde nebe kamil nabe, tu hiqûqan jî nas nake. Ne hiqûqa insanan nas dike, ne jî hiqûqa Xwedê nas dike, dibe yekî êrişkar. Ji ber wî insan divê wê êrişkarîyê xwe bi perwerde, bi terbiye bişkîne û bikare tabî'ê hiqûqê

bibe. Wê çaxê dikare cevhera xwe û însaniyeta xwe bipaerêze, yan jî diguhere şiklê weşan. Ew talûkeyeke mezin e. Ew nêrînek e. Jor da me gotibû maarif, armanca maarif ew e ku însanê kamil çêbike. Armanca perwerdeya hemû bawerîyan gihandina însanê kamil e. Di eynî wextî da armancê felsefenasan jî însanê kamil e. Bi navên cuda cuda nav dikin lê hem li Rojhilatê hem jî li Rojava însanê kamil armanca sereke ya felsefeyan e.

Armanca duyem ya perwerdeyê “guhertina tevgera xwestekî” (îng. terminal behaviour change; tr. istendik davranış değişikliği) ye (Beltekin, 2014). *Guhertina tevgera xwestekî* xwestina kê ye? Helbet xwestina dewletê ye, xwestina bazarê ye, xwestina civakê ye. Yanî însan li gor civakê, li gor bazarê, li gor dewletê hinek tevgeran qezenç dikin an jî hîn dibin. Yanî zanîne hîn dibin, lê tabî ew zanîn hatiye wergirtin an nehatiye wegirtin li ser tevgerê fam dikin. Lewma zanîne tenê li ser tevgerê tarîf dikin. Eger zanîn hatibe wergirtin, hingê tevgerên wan diguhere em bêjin. Ew jî ji ber ku dewleta neteweyî ji pir kultur û dînan û em bêjin ji pir zimanan teşkil bû, wan xwestin bi rêya perwerdeyê netewekî çêkin. Ew perwerdeyê komarîyê ya hatiye çêkirin, armanca wê perwerdeyê jî guhertina tevgera xwestekî ye. Yanî mesele li Tirkîyeyê hûn dizanin, dibêjin her kes bila bi tirkî bi axive, her kes bila li gorî jiyana ‘esrî jiyana xwe çeke, mejîya we bila li gorî ronahî çêbe û hwd. Ew dibêjin ew çêkirina *Tirkê nû* armanca perwerdeyê ye.

Pênaseya din jê ew ku perwerde çalakîyê azadîyê ye. Ew jî fikra Paulo Fereire (2018) ye; pedagojiya bindestan (îng. pedagogy of the oppressed; tr. ezilenlerin pedagojisi). Ew temsilkarekî sereke ye nêrîna *perwerdeyê rexneyî* ye. Wî çima perwerde wisa tarîf kiriye? Freire ji ji Amerîkaya Latîn e û hûn dizanin li wê derê demeke dirêj koletî hebûye. Paşî esîrtî û otorîteyên eskerî çêbûne. Paşî dîsa hûn dizanin feqîrî, hemû feqîrên dinyayê li Emrîkaya Latînî ne. Dewletên Latînî li vê derê gelek bend û qeyd hene li ser însanan. Hem ji aliyê sîyasî hem ji aliyê etnîk û dînî; hem jî ji aliyê aborî gelek qeyd û bendê wan hene. Însan mîna esîr li wan deran dijîn. Lewra ji bo wan divê perwerde çî bike? Divê perwerde wan însan azad bike. Binêrin wan her tiştê xwe, xwendin û nivîsandin û perwerdehî jî li gor azadîyê çêkirine. Yanî em perwerdeyek çawa takîp bikin ku însanê me qeyd û bendê xwe bişikine û ku bikare zincîrên xwe bişikine? Niha tabî divê Kurd jî wê pîrsê ji xwe bipirsin. Gelo armanca Kurdan çî ye di perwerdeyê da?

Pênaseyêke din a perwerdeyê xwerealîzekirin e (Gutek, 2014). Mesela ew xwerealîzekirin, îro jî hûn pir dibihizîn, ew ji humanîstan

re maye. Humanîst çî dibêjin; di her însanî da tov heye, divê ew hêşîn bibe. Perwerde çî ye, perwerde prosesêke rehberî ye, rehberî bikin ku ew zarok an jî xwendekar bikare wî tovê xwe biteqîne û hêşîn bibe, karê we perwerdekarên ew e. Ser wan da te'dê nekin, otorîte çênekin û şêkil nedin wan. Çunkî tovê wan heye, ew tov bi xwe eger hûn alîkarî bikin ew bi xwe derdikeve ortê.

Dîsa pênaseyêke din a perwerdeyê takekesîbûn yan jî takekesîkirin e. Ew çî ye, ew jî lîberalîzm e (Gutek, 2014). Yanî hûn dizanin lîberal takekesan dixwazin, civakê naxwazin. Însan ji takekesan, yanî civak ji takekesan têne teşkîlîkirin. Wê pirsê ji bo Kurdan em bipirsîn; gelo ya me divê çî be. Divê Kurd dema ku armanca xwe ya perwerdeyê tayîn dikin, kîjan armancê dîyar bikin an jî armanceke çawa tesbît bikin?

Niha li jor jî min behs kir, gelek nêrîn hene derbarê perwerdeyê da, divê perwerde çî bibe naveroka perwerdeyê çawa bibe. Ew pirs ji bo Kurdan jî wisa em bêjin, Kurd divê însanê kamil ji bo xwe bike armanc. Hevsengîyêkê çêbike ji hemûyan re. Yan jî ji xwe re tiştêkî din, armancekw din çê bike. Li lîteratura perwerdeyê nikaşek heye bi du terzan çêkirine; yek *educere* ye, ya din jî *educare* ye. *Education* termê perwerdeyê ye ku li Ewropayê tê şixulandin, koka wê Latînkî ye û ji du kokan tê: Yek *educere* ye yek jî *educare* ye (Bass û Good, 2004; Beltekin, 2014). Pir dişibin hevdu û ew bi xwe nakokîyek e, yanî nakokîya perwerdeyê ye. Çunkî *educere* xwerealîzekirin e. Wate didin û qîmet didin xwe, yan jî xwe realîze dikin. Ew *educere* ye, yanî potansîyelê însan çî be wê derdixe ortê. Bi wan qîmet û maneyekê werdigire. Mesele yek dibe ressam, dibe muzîknas, ji hêla hunerê xwe îfade dikin.

Yek jî *educare* ye. *Educare*'eke din jî heye ku *karê* kurdî ye. Ew hînkirina kar e, ya meslekê ye, mirovan hînî tiştêkî dikî û bi vê hînê meriv hinek amûr digire da bi van amûran bikare jiyana xwe berdeyam bike, refah û aborîya xwe zêde bike. Ew tişt jî *educare* ye. Niha ew du tiştên nakokî ne. Dema ku em hînî tiştêkî dibin, ji bo *educare* a yekem an ji bo ya duyem em bikin? Perwerde dibêje hevsengîyêkê çêkin navbera wan de; hem xwe realîze bikin hem jî bi vê realîzekirinê bikarin li dinyayê bicivin, yanî bikarin nanek qezenc bikin. Ew herdu armanca, yanî hevsengîya *educare* û *educare* armanca perwerdeyê ye.

Lê belê ew hevsengî xirab bibe pir zor e. Niha mesela li Tirkîyeyê, li Ewropayê û li gelek cihên din yekem armanca perwerdeyê bûye *educare*. Em bixwînin da meslekekê hîn bibin û bi wê meslekê ve

heyata xwe qezenç bikin, yan jî heyata xwe berdewam bikin. Ew tabî dema ku ew hevsengî xirab dibe, perwerdeyê me'neya xwe wenda dike. Tenê hînkirina meslekê di destên mirov da dimîne û eger ew nikare wê meslekê jî bi dest bixwe, jixwe wê me'neyê, wê prestîj û qîmetê di xwe da hîs nake. Ew kesên ku *educare* dinirxînin, dibêjin wan dîploma wergirtiye, lê mirov di kesê xwedî dîploma da qîmetekê hîs nake. Yanî çawa mirov ew qas bixwîne û lê çawa mumkun e ku tu qîmet tu prestîj, em bêjin tu wasfekî mirov nebe? Mesela ew perwerdeya ku armanca wê însanê kamil e, ew wisa dinirxîne ku armanca xwendinê meslek wergirtin nîne. Eger mirov bixwîne dibe ku cewherê însaniyetê zêde bike, yanî ew însan hin zêdetir li ber çavên însaniyetê wê xuya bibe. Bila xuya bike, lê meriv fam nake çima çunkî *educere* wenda bûye. Heta hûn dizanin teşbîha Qur'anê çawa ye digot ew alîmên ku qîmet û qencî têda nayê xuyakirin, ji wan re dibêjin 'keren ku kîtab barkirî', yanî xwendiyê dîplomaya wan heye, îcazetê wan heye lê ew wasif, wasfê însaniyetê li gel wan tune ye; îrade tune ye, şeref tune ye. Yanî ew îlmê xwe difiroşe. Ew hewsengî divê çawa çêbe; divê xwendekar piştî xwendina xwe dibe însanekî baş, gava karek dane wî divê heqê wî karî bide. Bikare wan çê bike, di wî warî da bikare karekî bike; anku du tişan bike, yek bibe însanekî baş û qenc, ya duyem jî karekî baş bike. Heke em wan nêrînan ji bo kurdî, ji bo perwerdeyê kurdî tetbîq bikin, divê çawa bibe hem kurdî mîna qîmetekê, mîna wateyekê hîn bibe hem jî bikare bi kurdî nanê xwe derxe, divê herdu hebin. Yanî bi kurdî bikare mesele şîr binivîse, bikare hîkaye binivîse, bikare nivîsên akademîk binivîse û bikare pê baş biaxive. Dîsa divê nanê xwe ji vê perwerdeyê xwe re bigire. Herdu divê çê be, divê sentezekî makul çêbike.

Divê ev pirs jî hebe; em perwerdeyê ji bo çi û ji bo kê dikin? Berî dewra modern, berê dewleta neteweyî û kapîtalîzmê, perwerde ji bo feydeya însanan bû. Armanca perwerdeyê însan bû û pêşveçûna însan bû. Însan divê ji her alî xwe pêş ve bibe. Gelo di dewra modern da perwerde ji bo çi ye? Erê ew dîsa ji bo însan e, lê dewlet wek şîrîkê însanî lê zêde bûye. Di dewra modern da perwerde zêdetir ji bo dewletê, ji bo civaka modern, ji bo bazarê û qadên din ye. Yanî êdî dema ku mirov ji perwerdeyê tişteki hîn dibe tenê ji bo xwe hîn nabe. Dibêje ez dê çawa wan zanînan hîn bibim ku bikare li gor dewletê be; mesele di dewletê da bixebitim, yan jî dewlet min ceza neke. Yanî awan şiyaneberiyên dixwaze ku dikarin bi dewletê re bixebitin, pê wan di nav civakê da xwedî cih û xwedî prestîj be, di bazarê da bikare ji xwe re karekî peyda bike.

Îro, ew bazar yan jî aborî ji bo perwerdeyê bûye armanca yekem,

mirov dibêjin ez bi perwerdeya xwe ve dikarin di bazarê da ji xwe re karekî peyda bikim. Ew bûye yekem armanc. Niha mesele çî ye: Di perwerdeyê da pêşveçûna dewletê, pêşveçûna civakê, pêşveçûna bazarê bûye armanc. Mesela niha ez sîyasetmedaran guhdar dikim, ‘perwerdeya şîyanewer (nitelikli eğitim)’ dibêjin, yanî *perwerdeya şîyanewer* çî ye? Dibêjin ew wasfên ku dikarin pê ve di bazarên navneteweyî da malê me bifiroşin, îxracata me zêde bike, teknolojiya me nû bike. Dema ku armanca yekem êdî bû *educare*, însan li gelek cihên baş perwerde dibe, lê ji aliyê însaniyetê ve, ji aliyê kamilbûne ve xwediyê xwediyê wasfên baş nabin.

Ji bo ziman jî divê ev bêne pirsin; gelo em ziman çiqas bidin hînkirin? Zimanê kurdî em bidin hînkirin an jî ji bo hînbûna wî rêberî bikin? Gelo em perwerdeyê ji bo zimannasîyê bikin, yanî gramera kurdî hîn bikin? Xwendekarekî min hebû, eslê wan Kurmanc bû, lê li bajarê Mêrdînê mezin bûbû, lewma kurmançî ji bîr kiribû, Erebi di nav malê da belav bûbû. Wextekî li Zanîngeha Artukluyê qursa zimanê kurdî vebû, ew jî çû. Ew got da zimanê xwe hîn bibim. Vegeiriya hat got ‘Mamoste, ez çûm, hema gramerê vedibêjin’. Got, kursa hînbûna ziman e. mirov hatiye zimanê xwe hîn bibe, lê naverok çî ye zimannasî ye. Gelo ma şart e hemî kurd zimannasîyê hîn bibin. Na ew yek warekî pir taybet e û zor e. Gelek grubekî piçûk vê warê da xwedî pisporî be, ew bes e. Divê em perwerdeyê ziman ji bo çî bikin? Ji bo çar, çar şîyan, yan jî jîrîyê ziman çêbikin: xwendin, guhdarîkirin, axaftin û nivîsîn. Ji bilî wan tu tişt lazim nîne ji bo Kurdan. Ew şîyan ji bo jîyanê lazim in, da kesek bikare jîyana xwe bike kurdî. Ew jîyan, çerxa jîyana wan bi kurdî biherike mesele ew e. Ew çar şîyanên zimanî ji bo me hemûyan lazim in, lê zimannasî tenê ji bo grûbeke berteng lazim e. Çima em behsê wan şîyanan dikin; divê hemû Kurd, di hînkirin û perwerdeya zimanê xwe da wan çar şîyayan ji xwe re wek armanc tayîn bikîn.

Niha em hatin termê xwe yê din; *ziman*, ziman çî ye? Madem em daxwaza perwerdeya zimana kurdî dikin, wê çaxê derbarê wî zimanî da divê mejiyê me, serê me zela be. Dema ku em daxwaza perwerdeya zimanê kurdî dikin, gelo qesta me çî ye, em dixwazin em çî bikin? Di eslê xwe eve mesele û nêrîneke kevn e. Gava li ser ziman em metnekî dixwînin, dibêjin ziman amûrek e. Jixwe min berî niha behsa wê kir, gava bo armancên zimannasîyê gramer hate nivîsandin, li pişt her kitaba gramerê da hûn dikarin vê îfadeyê bibinin: *Ziman amûrek e* (Göçer, 2012). Ji bo çî amûr e ziman; ji bo îfadekirina hîs, raman, fikr û hestên din. Nivîsandin di heyata me da mîna amûrek e, ew bi

rêya ziman dibe. Lê divê bê gotin ku ziman amûrekî bitesîr e. Pir bi tesîr e. Îro jî em behsa vê amûrê dikin. Nêrîneke din jî li ser ziman dibêje ziman *pratika civakê* ye (Güntaş Aldatmaz, 2020). Ew pênase jî dîsa li ser fonksiyona zimanî tê îfadekirin, lê heqîqatê ziman di vê tarîfê da zêdetir tê dîtîn. Mesela dema ku em tên dinyayê, em tên nav zimanekî. Bo mînak, kesek li Colemêrgê bê dinyayê, tê nav zimanê Colemêrgê, her kesê tê nav zimanê civaka xwe. Ew ziman her tiştê mirov ava dike. Nasnameyê we ava dike. Bawerî heye, fikra xweza heye, têkiliyên însanan hene, hasilî derbareyî jiyana Colemêrgîyan her tişt di nav zimanê Colemêrgîyan da heye. Ya din ew ziman çandê çêdike, bi mînak hinek term hene, termê zimanî, ew her tiştî bi termekê îfade dikin û ew term nîşaneyê wê çandê ye. Pênaseya din, tabî ziman amûra afirandin û veguhestina bîrê ye (Güntaş Aldatmaz, 2020). Yanî ziman *bîrekê* çê dike, bîra çandî bîra ragihandinê û bîra veguhestinê em bi vê bîrê jiyana xwe dewam dikin. Bi vê bîrê navbera di xwe da ragihandinê çêdikin û dîsa ew bîr kultura me çandê me vediguhêze.

Dîsa ew em werin ser kosmosê, di jiyana kosmoskî ziman tene li nav însanan nayê axaftin. Çunkî li kosmosê dengê heye ku têkiliya xwe bi dengê însanan heye. Hinek zimannas û ekolojîst li ser vê mijarê pir dixebitin û tesbîtên gelek balkêş dikin (Güntaş Aldatmaz, 2020). Mesela ew dibêjin li cihê ku hinek ziman wenda dibin, li wir cureyekî çukan jî wenda dibe. Dema ku dengê zimanekî li cihêkî kêmbibe, yanî zêf dibe, cureyekî çukan jî li wê derê kêmbibe. Yanî dibêjin di navbera kosmosê da têkiliyeke fîzîkî heye. Di navbera wan da, aynî wext navberê dengê kosmosê da jî têkiliyek heye. Eger yek kêmbibe, wenda bibe, ewê din jî di bin tesîrê wan da dimîne. Kosmosa dengê ew e. Yanî dema ku em behsa ziman dikin, em behsê çukan jî dikin. Jixwe li kaînatê pir deng hene, em hinekan dibihîzin, hinekan jî nabihîzin. Helbet di navbera wan dengê da jî hi caran hevsengî xirab dibe. Dema ku hevsengî xirab dibe, hinek cureyên candaran jî heyata xwe wenda dikin. Jiyana me di nav dengê da, di nav zimanan diherike. Em hemû civak, hemû mîlet di nav zimanekî da jiyana xwe berdewam dikin. Lewra Heidagger dibêje ‘ziman mala hebûnê ye’. Yanî ew mirov di nav mala zimanê xwe da dikare jiyana xwe berdewam bike.

Felsefeya Perwerdeya Zimanê Kurdî

Hingê dema ku em behsa zimanê kurdî dikin, em çi dibêjin? Divê em çi bibêjin? Yek, zimanê kurdan e. Li jor min behsa zimanê kurdan kir. Ew çar pênc taybetmendiyên kurdan di nava zimanên wan

da jî hene. Eger em perwerdeya zimanê Kurdan bikin, divê em li ser têkiliyan wan, kultura wan, baweriya wan, civaka wan baldar bin. Her Kurdek, bi xwe divê wek takekesek bê dîtin. Divê têkiliyên wan yên civakî neyên jibîrkirin. Êşên kurdan, tarîxa kurdan, nakokîyên kurdan, ferqên Kurdan bêne temsîlkirin. Mesela Dersîmî ji *zarok* re dibêjin *doman*. Dema mirov peyva *doman* dibihîzin, ew kesê dibêje *doman* ew bi xwe Dersîmî ye û Elewî ye. Eger ji *zarok* yek bibêje *qij* mirov dizane ku ew kes Çewligî ye. Eger kesek bibêje *geda* mirov dizane ku ew kes Pîranî ye. Binêrin heqîqat yek e lê peyv zêde ne. Yanî ew ferqa ziman divê hebe. Ew *qod* dibêjin, her peyv qoda baweriyekê ye, ya cihekî ye, herêmekê ye. Divê em wan bînin ber çavên xwe.

Dîsa zimanê qedexekirî pir muhîm e, zimanekî birîndar dike ew qedexekirin û birîndarkirina zimanî divê tu mirov ji bîr neke. Di dersên xwe da jî divê cih bide wê naverokê. Lewma ew qedexekirin û birîndarî elameta zêfîyê ye, elametê bêprestîjîyê ye. Divê ew jî mîna zimanekî biprestîj were dîtin. Di dinyaya perwerdeyê da taybetmendiyên wisa pir muhîm in. kurdî zimanekî zêf û em bêjin belengaz nîne, ew zimanê eserên edebîyatê yê hêja ne. Ew zimanê dengbêjan ne, zimanê helbesta ne, zimanê tarîxnasan e, zimanê alîman e. Divê di perwerdeyê da ew taybetmendîya ziman jî bê îfadekirin.

Herwisa ji me ra çarçoveyek lazim e, çarçoveyê teorik. Wek tê zanîn di warê perwerdeyê da gelek felsefeyên perwerdeyê û teorîyên hînbûnê heye. Niha divê Kurd ji nava wan, yek, du, sê heb ji bo xwe kompoze bike. Anku ji bo me kîjan baştir e? Biryara wê bide, yan jî felsefeya xwe bi xwe ava bike, teorîya xwe damezrîne. Mesela tirkan di dema avakirina cumhuriyetê da felsefeya *idealîzm* û *realîzm* û felsefeyên perwerdeyê *daimîti* û *esasîti* tercîh kir. Çunkî wan dixwast neteweyek nû çêbikin wan felsefeyan îmkana wê dide. Niha jî *pragmatîzm* û *egzîstansiyalîzm* tercîh dikin çunkî ew dixwazin di bazara global da cihê xwe çêke û *pragmatîzm* û *egzîstansiyalîzm* îmkana dide vê yekê. Binêrin dema ku şertê dinyayê diguhere, felsefe anku tercîhê felsefeyê jî diguhere. Wê dema *idealîzm* û *realîzm*, tirkan teorîyên hînbûnê yên bi wan ve girêdayî, yanî tevgerparêzî (behaviourism) tercîh kiribû. Niha, jî *konstruktîzîm* tercîh dikin. Yanî îro dibêjin ku *konstruktîzîm* hewce ye.

Niha di mînaka kurdî da, *teorîya rexneyî* pir îmkanan dide kurdan. Ew teorî dibêje perwerde ji bo hinek armancên taybet hatiye danîn û her kes ji bo îhtîyacên xwe da perwerdeya xwe ava dike. Ev gotin temamen yên *teorîya rexneyî* ne. Mesela kurd dikarin ji teorîyên hînbûnê û hînkirinê jî çend heban ji bo xwe tercîh bike. Kîjan ji baştir

pişt dide armancên wan, ew dikarin yek du heb yan sê heb ji wan tercîh bikin. Herwisa ji aliyê kevneşopîyê ve teorîya civakî ji bo kurdan pir muhîm e. Çunkî urd zimanê xwe di nav civakê da didin hînkirin. Bi xwe ew teorî jî wê dibêje. Yanî hînbûn, bandoreke civakî ye. Yanî însan li ser hevûdin tesîrê dikin û ji wî alî ve hînbûn realîze dibe. Ya din jî kurd dikarin ji wan sentezekê çêbike, feqet ew tabî êdî tercîha mamosteyan e.

Li jor behsa vê mesele bû. Yanî di warê perwerdedeya zimanî da tiştê herî zêde zor dide me gramer e. Hevalên me yên ku dest bi vî karî dikin, dest diavêjin gramerê lê ew gramer û hînkirina gramerê meseleyeke pir kevn e. Bingeha vê gramerê nîzama xwezayî ye. Nîzama xwezayî ta ji wextên kewn maye. Li gor vê nêrînê li dinyayê hevsengîyeke tabîî heye, nîzamek heye û ji ber wê her tiştêkî nizama xwe heye. Di zimanî jî da nîzam heye, ew gramer e. Ew nêrîn bi fizîka Newton pir hêz girt çunkî fizîka Newtonî ew nêrîn îzeh kir. Hinek bingehên wan dişidîne û her tiştî mîna sîstemekê mîna pergelekê tarîf kir. Ziman jî wisa ye. Nîzama ziman yan jî ew pergala ziman ji awanîyan tê meydanê û her awanî jî xwedîyê fonksîyonekê û demekê ye. Ew her yek awanî karê xwe tîne cih, ew dibe çerxkar, digere, digerîne. Ew tasdîx, yanî ew femkirina kosmosê ya berê tasdîxa ziman bixwe bûye. Binêrin *deng* dibêjin, *deng* bi xwe li ser yek me'nayê nîne. Deng tîn, li cihêkî bi hevra peyvan çêdikin, ji peyvan rêz çêdikin û ji rêzan jî axaftin û nivîsandin tê meydanê, ziman temam dibe. Ew aynî mîna fabrîqeyekê dixebite. Lê faydeyê vê ji me re tune ye. Em vê yekê bizanin çi dibe, tu tişt nabin, ziman pêşve naçe. Lê em vê çar tiştan yanî *guhdarkirin*, *axaftin*, *xwendin* û *nivîsandin* bibinin û wan bizanin, yanî em wan hîn bikin, hingê em dikarin zimanê xwe her li her derê baxivin, bikarbînin. Helbet ji bo wan ji me re çi lazim e? Pratîka hînbûn û hînkirinê lazim e.

Mesela rêbazên hînkirinê hene. Rêbaz, strateji û teknîkan qasî du sed rêbaz em hînî xwendekaran dikin. Mesela teknoloji heye îro, dîsa ji bo perwerdeyê materyalan çêdikin. Feqat dema em wan çêdikin, li jor tercîha me ya felsefî, tercîha me ya teorî, ya hînkirinê divê hevdu bigirin. Mesela berê dema ku *îdealîzm* û *realîzm* felsefeyên perwerdeyê bû û *tevgerparêzî* teorîyê hinkirin bû rêbaz li gor wan bûn. Rêbaz gotin bû, mamoste pirsan dipirsîn, heqîqeta tiştan digotin temam dibû. Lê niha dema ku *egzistansiyalîzm* û *konstruktîzîm* wek felsefeya perwerdeyê tercîh bikin, wê çaxê rêbaz jî diguhere. Niha di rêbazê da keşîfkirin heye, zêde giranî didin keşîfkirinê. Yanî ew tercîh ta ji serî heta binî divê hemû hevdu bigirin. Li gor Kurdan, li gor zimanê kurdî, tercîha felsefî, teorîya hînkirinê û rêbazên hînkirinê divê hemû hevdu

bigiri û da ku perwerdeya zimana kurdî ya pêşverû bê holê.

Çavkanî

Beltekin, N. (2014). Okul ve Öteki Yurttaşlar: Kürt Politik Aktörlerinin Eğitimsel Deneyimleri.

İstanbul: Vate Yayınları

Beltekin, N. (2014). İşgücü Talebi ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Analiz (İş İlanları örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51).

Bass, R. V., & Good, J. W. (2004, June). Educare and Educere: Is A Balance Possible In The

Educational System? *The Educational Forum*, Vol. 68, No. 2, pp. 161-168.

Carrel, A. (1990). İnsan Denen Meçhul (R. Özdek, Çev.). İstanbul: Yağmur Yayınları.

Freire, P. (2003). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Hattatoğlu, D., & Özbek, E. , Çev.) İstanbul: Yapı ve

Kredi Yayınları.

Gutok, G. L. (2014). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (Kale, N., Çev.) Ankara: Ütopya

Yayınevi.

Güntaş Aldatmaz, N. (2020). Topluluk Dillerinin Kaybolması ve İletişim: Kırmancca (Zazaca)

Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Göçer, A. (2012). Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.

Issı, M. (2011). Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902). *Şarkiyat*, (9), 127-147.

Kızılgöçer, M. (2012). Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık. *Recep Tayyip Erdoğan*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 131-150.

Yıldız, A. (2018). Etik Bir İdeal Olarak Tanrı-İnsan ve İnsan-ı Kamil: Said Nursi'ye Referansla

Nübüvvet ve Felsefe Geleneği Üzerinden Bir Bakış. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (1), 161-178.

PERWERDEYA ZIMANÎ DI AKTÎVÎZMA ZIMANÎ DA; TECRÛBEYA TZP KURDÎ¹

Ronayî ONEN²

Destpêk

Aktîvîzma zimanî formeke çalakîyên kolektîf e ku armanca wê vejîna çandî û zimanî ya komeke zimanî ya bindest û nasîna wê ya sîyasî ye (Fishman, J. 1991). Armanca çandî ya vejandinê ew e ku berê zimanê bindest veguherîne ber bi zimanê serdest ve. Armanca siyasî jî vesazkirina mafên zimanên bindest ên di qada giştî da ye. Ango aktîvîzma zimanî di xwe da du xetan dihewîne; hewldanên vesazkirina polîtîkayên serdestan bo lehê zimanên bindest û hewldanên berevajîkirina helwestên li hember zimanên bindest. Li vir mebest hem helwesta serdestan hem jî helwesta bindestan bi xwe ye.

Di vê peywendê da aktîvîstên zimanî ew kes an jî kom in ku hewl didin statuya fermî ya zimanên bindestan ji nû ve saz bikin û / an jî ji bo bipêşxistin û berbelavkirina wan zimanan kar û barên bi ray û bîryar bimeşînin (Spolsky, 2012). Ew li hember siyaseta asîmîlatîf a dewletan siyaseteke nû pêşniyar dikin û / an jî bo vejîna zimanên bi xeteraya wendabûnê ve rû bi rû mane nexşerêyekê didin ber xwe. Li vir “û / an jî” tê bikaranîn lewma aktîvîzmeke an jî terîfeke aktîvîzmê ya yekpare tune. Dibe ku komek an jî rêxistineke aktîvîstan herduyên navborî bi hev re bike armanc an jî yekî ji wan. Aktîvîzma zimanî di peywendê fireh da hewla veguherîna siyaseta zimanî ya fermî, civakî an jî malbatî ye. Aktîvîzma zimanî wekî ku di terîfa Gitlin a aktîvîzmê da heye dibe ku bi qasî raya giştî bibihîze bi dengê bilind heta biqirecir û girseyî be (Gitlin, 2012) an jî dibe ku di qadên samîmî û bisînor da bi awayekî bêdeng û takekesî be.

Di vê peywendê da takekesên ku hewl didin zimanê bav û kalan

1 Nivîskar ji bo nivîsandina vê gotarê ji teza xwe ya doktorayê sîd wergirtiye ku sernavê wê “Türkiye’de Hâkim ve Muhalif Politikanın Gerilim Alanlarından Biri Olarak Kürtçe Dil Meselesi”. MSGSÜ, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2020.

2 Dr., ronayionen@hotmail.com.

hîn bibin jî wekî aktîvîstên zimanî têne qebûl kirin. Darrell Kipp ku li ser aktîvîzma zimanî dinivîse dibêje ku hewldanên bi vî rengî dikin ku ziman bisitire û derbasî nifşên nû bibe ji ber vê yekê bo zimên biqîmet in (Kipp, 2000).

Dema mirov bala xwe dide siyaseta zimanî ya hin welatan, dibîne ku bi saya pêketinên bi destê rêxistin, komên biçûk heta takekesan hin guherîn pêk hatine. Wekî di mînaka îbrankî da aktîvîzma zimanî carinan dibe perçeyeke têkoşîna komên etnîkî ya ji bo xweserî an jî serxwebûnê, carinan jî wekî di mînaka Hawayîyan da ji hewldanên komeke biçûk pêk tê ku rê li ber guherandina siyaseta zimanî ya dewletekê vedike (Spolsky, 2009, r.204). Zimanê Hawayîyan li ber wendabûnê bûye û komeke dê û bavan daxwaz kiriye ku zarokên wan di perwerdehiyê da li gel inglîzî zimanê dayikê jî bi kar bînin. Wê daxwazê rê daye aktîvîzmeke lokal û di encamê da zimanê wan li gel zimanê Ingilîzî wekî zimanê fermî hatiye destnîşankirin.

Bernard Spolsky destnîşan dike ku du muxatebên aktîvîstên zimanî hene; serdestên ku li ser zimanî tehakûm/pêkutiyê pêk tînin û axêverên wî zimanî (Spolsky, 2009, r.204). Di gel vê peywendê di vê gotarê da ji aktîvîzma zimanê kurdî qest ev e; Hemî peyan an jî hewldanên ku di siyaseta zimanî ya Devleta Tirkîye û / an jî siyaseta zimanî a Tevgera Kurd da veguherînan dikin armanc. Ne tenê di siyaseta zimanî de, heman demê di reftar an jî boçûnên zimanî (*language attitude*) da jî armanc veguherîn e.

Aktîvîzma zimanê kurdî her kiriye armanc ku berê veguherîna kurdî (*language shift*) ya ber bi tirkî ve di lehê kurdî da biguherîne. Ev armanc di xwe da têkoşîna li hember desthilatdariya zimanê tirkî ya sembolîk (*dawerî*) û pragmatîk (*kêrperest*) dihewîne. Rehenda (*dimension*) pragmatîk a vê têkoşînê amadekirina bingeheke civakî û fermî ye da ku zimanê kurdî wekî zimanê rêveberî û perwerdehiyê bê bikaranîn. Rehenda sembolîk jî bi rêya berbelavkirina bikaranîna zimanê kurdî vejandina nirxa sembolîk a zimanê kurdî ye.

Wekî ku dê bê ravekirin, Aktîvîzma Zimanê Kurdî du muxatebên xwe hene; dewlet / desthilatdar û aktorên siyasî û sîvîl ên kurd. Aktîvîzma Zimanê Kurdî pir-rehendî (*multi-dimensional*) û pir-kirarî/aktorî (*multi-actor*) ye. Helbet li gel reh û şaxên wê yên ji cihokên cûda xwedîbûne mêtjûyêke xwe heye.

Mirov dikare mêtjûya wê bigihîne Ehmedê Xanî (1650-1707) û ji wir bîne rewşenbîrên Kurd ku di destpêka sedsala 20an da bang li Kurdan û desthilatdarên Osmanî kirine bo zimanê kurdî. Ji wê demê çend mînak dê giringîya zimên a di cîhana ramanî ya rewşenbîrên

Kurd ên demê da destnîşan bikin.

Yekemîn saziya fermî ya xwendekarên kurd Komeleya Xwendekarên Kurd - Hêvî (*Kurt Talebe-i Hêvî Cemiyeti/KTHC*) bû ku di sala 1912an da hatibû avakirin û heta sala 1914an xebatên xwe berdewam kiribûn. Ji manîfestoya komeleyê ku di hejmara ewil a Heta-wî Kurdê da hatiye weşandin, diyar e ku endamên komeleyê wisa bawer dikir kir ku netewe bi rêya zimên hebûna xwe diparêzin;

Her neteweyekê zimanê xwe heye, ew netewe hem bi zimanê xwe diaxivin hem jî bi wî zimanî dixwînin û dinivîsin. Berê kurdan jî zimanê xwe yê mîkemelel hebû ku pê dixwend û dinivîsand û wan bi wî zimanê xwe gelek pirtûk hebûn, lê belê piştî ew ziman hêdî hêdî hat jibîrkirin û tenê li herêmên derveyî ê bajaran hat bikaranîn. Lê belê, neteweyek nikare bi niv-zimên hebûna xwe biparêze. Neteweyeke wisa ne dibe xwedî şiyawerî ne jî pêşveçûnê; lewre wezîfeya ewil a komeleyê ew e ku zimanê kurdî derbixin asta zimanekî wisa ku bi kêrî xwendin û nivîsînê bê; pirtûkên bi zimanê kurdî çap bikin û wan li seranserê Kurdistanê berbelav kin da ku kurd hînî zanist û şiyawerîyan bibin (Malmîsanij, 2002, rr.257-261).

Rewşenbîrên serdema navborî hem bang li serdestan kiriye ku rê li ber bipêşketina zimanê kurdî negirin hem jî bang li gelê kurd kiriye ku li zimanê kurdî xwedî derkevin. Xebatên Celadet Bedirxan (1893-1951) ên li ser zimanê kurdî qonaxeke din a girîng e di aktîvîzma zimanê kurdî de.³ Mirov dikare ji wir xwe bigihîne Musa Anter (1920-1992) ku bi helbesta xwe ya bi navê “Qimil” mêtîyê desthilatdaran hejandiye (*İleri Yurt, 31.08.1959*). DDKOyên⁴ ku di salên 1960î da di dadgehan da heyîna zimanê kurdî parastîye qonaxeke din a Aktîvîzma Zimanê kurdî ye (Devrimci Doğu Kültür ... 1975, r. 22). Di vê peywendê da nivîskarên kovara Tîrêjê ku her bang li rewşenbîrên Kurd kiriye da ku li zimanê xwe xwedî derkevin û peyrewên wan ên ku di salên 1990î da dengê kurdî di çapemenî, kovargerî û wêjeyê gurtir kirin jî hejayî bibîrxistinê ne.

Lê ji bo ku em qala aktîvîzmeke girseyî ya zimanî bikin divê em berê xwe bidin salên 2000î. Lewre aktîvîzma zimanê kurdî encax di salên 2000î da bideng bû.

3 Bo agahîyên firehtir bnr. Onen, 2019.

4 Devrimci Doğu Kültür Ocakları: Rêxisitna ku ji aliyê rewşenbîrên Kurd ve di sala 1969an da hatiye damezirandin. Damezirandina vê rêxistinê wekî destpêka jêveqetîna çepgirên kurdan a ji çepgirên tirkên tê qebûl kirin. Rêxistinê xebatên xwe heta sala 1971î domandine.

1. Aktîvîzma Zimanê Kurdî ya Girseî

Di destpêka 2000î da di sîyaseta Tirkîyeyê da veguherîneke vegotinê pêk hat. Yek ji sedemên vê veguherînê berendamtîya Tirkîyeyê ya Yekîtîya Ewropayê (YE) bû. Li ser daxwaza YE'yê, dewletê di warê bipêşxistina mafên çandî da hin soz dan. Di vî warî da hin gav jî hatin avêtin.⁵ Ji van gavan a yekem di Cotmeha 2001î da pêk hat. Di benda 26an a makeqanûnê da hikma "(...) nabe ku di ravekirin û belavkirina ramanan da zimanekî ku bi qanûnan ve hatiye qedexekirin bê bikaranîn" hate derxistin, her wiha di benda 28an da jî îbareya "Nabe ku bi zimanekî ku ji aliyê qanûnan ve hatiye qedexekirin weşan bê kirin" hate jêbirin.

Bi vê yekê re bingeha makeqanûnî ya mewzûata ku pêşî li ber bikaranîna zimanê kurdî ya di ragihana girseyî ji holê rabû. Derbira "zimanê bi qanûnê hatiye qedexekirin" ji makeqanûnê hate derxistin (Resmî Gazete, 2001). Dîsa di Tebaxa 2003an da Pakêta întîbaqê ya 7an rê li ber perwerdeya kurdî ya di kursên taybet da vekir (Resmî Gazete, 2003). Ev yek bi vesazkirina Kanûna Perwerde û Hînkirina Zimanên Biyanî ve pêk hat ku tê da îbareyeke wekî "ziman û zaravayên ku hemwelatîyên tirk di jiyana xwe ya rojane da bi kar tînin" hate bicihkirin. Li dû van vesazkirinan hinên din jî pêk hatin wekî rê li ber perwerdeya kurdî ya di zanîngehan da jî vebû. Bi kurtasî mirov dikare bêje siyaseta zimên a Tirkîyeyê di salên 2000î da ji siyaseteke qedexeker veguherî ser siyaseteke sazgêr. Helbet ku meriv vê veguherîne bes bi pêvajoya Yekîtîya Ewropayê binirxîne dê ev yek analîzêke kêmbê. Lewre hin sedemên dîtir ên konjunktûrî hene her wiha ev guherîn bi siyaseta hikûmeta demê ya pragmatist jî peywendîdar e.⁶

Li aliyê din di destpêka salên 2000an da di vegotina Tevgera Kurd a serdest da jî guherînek pêk hat. Tevgera Kurd eşkere kir ku dê ji serxwebûnê wêdetir li çareyeke hundirîn bigere, sîyaseteke sîvîl bimeşîne û bidestxistina mafên çandî derxe pêş.⁷ Bi vê veguherînê Tevgera Kurd mafên çandî û zimanî zêdetir derxistin pêş û di encamê da aktîvîzmeke zimanî ya girseyî dest pê kir.

Di mêtîya aktîvîzma zîmanê kurdî da yekem pêketina girseyî ji aliyê xwendekarên zanîngehan ve pêk hat. Di salên 2001-2002an da ji aliyê xwendekaran ve bi daxwaza "dersa kurdî ya bijarî" derdora 10 hezar daxwazname hatin dayîn. Xwendekaran bi van daxwaz-

5 Di der heq vesazkirinên nû yên serdemê bo agahîyên firehtir bnr. Sadoğlu, 2017

6 Ji bo analîzêke dîtir bnr. Onen, 2020.

7 Tevgera Kurd di salên 2000an da bi sê têngîhên cûda vegotineke nû ava kir û ji ser wan telebên xwe yên sîyasî ji nû ve terîf kir -Komara Demokratîk, Xweserîya Demokratîk û Konfederalîzma Demokratîk- Bo agahîyên firehtir bnr. Jongerden û Akkaya, 2012, s.22

nameyên ku bi dirûşma “Zimanê min hebûna min e” hatibûn nivîsandin daxwaz kirin ku kurdî wekî derseke bijarî di zanîngehan da bê hînkirin. Ev daxwaza perwerdeya kurdî bû ku piştî çend salan dê dewsa xwe ji daxwaza perwerdeya bi kurdî re bihişt. Di encama vê çalakiyê da lêpirsîn li xwendekaran vebûn, gelekê wan ji zankoyan hatin bidûrxistin.

Wekî hate bilêvkirin di sala 2003an da di benda 2932an a qanûna Perwerdehî û Hîndekariya Zimanên Biyanî da guherînek pêk hat. Li gorî vê qanûnê hîndekariya zimanên biyanî yên ku ji aliyê Dewleta Tirk ve nayên nasîn, qedexa bû. Guherîna vê qanûnê rê li ber perwerdeya zimanê kurdî vekir.

Bi vê yekê re kurdan li bajar û bajarokên wekî Riha, Diyarbekir, Batman, Stenbol, Edene, Wan, Qoser, Bazîd û hwd. kursên kurdî vekirin. Lê di 2005an da bi biryarekê ve ev kurs hatin girtin. Wekî sedem bal hate kişandin ku “li cihanê tu gel zimanê xwe li kursan hîn nabin.” Ji ber ku hemî kurs di heman demê da hatibûn girtin diyar bû ku ew kurs bi biryareke bi giştî û navendî hatine girtin. Girtina kursan nîqaşeke dorfireh da destpêkirin û di encamê da rê li ber aktîvîzmeke zimanî ya girseyî û birêxistin vekir. Jixwe di daxuyanîyên ku dihatin dayîn da dihat destnîşankirin ku dê daxwaza perwerdeya bi zimanê dayîkê bê kirin (Evrensel, 01 Ağustos 2005).

Ya rastî mirov dema bala xwe dide konjoktura wê demê, mirov dibîne ku girtina kursan ne pêkhatineke tesadufî an jî biryareke jixweberê bûye. Lewma ev dem ango sala 2005an di heman demê da bû şahidê veguherîna vegotina Tevergera Kurd jî, vegotina ku di destpêka salên 2000î xwe disipart komara demokratîk di wan deman da dewsa xwe da vegotina konfederalîzma demokratîk. Di model an jî pêşniyara komara demokratîk da Tevergera Kurd telebên xwe yên sîyasî ji desthilatdarîya xakî wêdetir wekî meseleyeke demokrasîyê ji ser siyaseta nasnameya pîranîparêz pênase dikir. Vê modelê li Tirkîyeyê hin reform pêşniyar dikirin û sazkirina demokrasîya bingehhemwelatîfî teleb dikir. Di vê çarçoweyê da mijara zimên jî wekî mijara pîranîparêzîya zimanî û çandî dihat bicihkirin. Lê belê modela xweserîya demokratîk wekî modeleke xwebirêvebirinê ya demokratîk telebên statûyê û desthilatdarîyê derxistin pêş (Serxwebûn, 2005, r.2) Tevergera Kurd bi vê modele mafê rêveberîya sîyasî û îdarî teleb kir. Di vê vegotin û nexşerêya pê ve girêdayî da daxwaza xwesîreyeke heremî hebû, lewma daxwazên di der heq zimanî da ji daxwazên dera kurdî ya bijarî veguherî daxwaza perwerdehîya bi kurdî û pejiwandina zimanê kurdî wekî zimanê fermî. Ji lewre di peywenda mafên kolektîf ên ge-

lekî zimanê kurdî ket navenda dîskura sîyasî ya tevgera Kurd. Bi ser da “bipêşxistin û berbelavkirina bikaranîna zimanê kurdî wekî qadeke girîng a têkoşînê” hate destnîşankirin (Serxwebûn, 2005, r.21).

Li dû girtina kursan nîqaşên berbelav hatin kirin li ser nexşerêyeke bo kar û barên di der heq zimanî da û di encamê da biryara avakirina tevgera zimanî hat dayîn. TZP Kurdî di vê atmosferê da ava bû. Di rêzîknameya tevgerê ya ku di sala 2006an da hat belavkirin da armanc wisa hatibû diyarkirin;

“TZP Kurdî ji bo parastin û bipêşvebirina zimanê kurdî xebatê dike. Armanca wê bi riya xebatên lêkolîn û zimanzanîyê bipêşvebirina zimanê kurdî, bi riya propagandayê pêşvebirina hişmendîya kurdî û bi riya xebatên hînde-kariyê jî bilindkirina asta zanîn û naskirina zimanê kurdî ye.”

Yek ji armancên TZP Kurdî bipêşvebirina zimanê kurdî bû. Ev yek bi fikara bilindkirina nirxa pragmatîk a zimên ve girêdayî bû. Ji bo zimanê kurdî bigihêje asteke modern û wekî zimanê rêveberî û perwerdehiyê saz bibe dê xebatên lêkolîn û zimanzanîyê bihatina kirin. Bi ser da ji bo berbelavkirina bikaranîna zimên jî dê xebatên hişmendîyê di nav gel da bihatina kirin û dîsa xebatên hînde-kariyê di rojevê da bû ev herdu xal jî bi fikara bilindkirina nirxa simbolîk a zimên ve girêdayî bû. Wekî ku ji rêzîknameyê jî diyar e TZP Kurdî di destpêkê da bangeke hundirîn bû. Armanca ew bû ku hişmendîya zimanî ya di nav gelê Kurd da bê bipêşxistin û bikaranîna zimên bê berbelavkirin.

Wekî hate gotin aktîvîzma zimanî ya birêxistinkirî bo vejîna zimanên ku bi xeteraya wendabûnê ve rû bi rû mane nexşerêyekê dide ber xwe. Ev nexşerê hin çalakîyan di hundirîne ku yek ji wan berbelavkirina bikaranîna zimên û zindîhiştina zimên e. Ev yek bi bingeha xwe bi fikara wendabûna zimanî ve têkildar e ku ji bo neteweperweran manendî wendabûna neteweyê ye. Heke ziman ne zindî be, dê hebûna neteweyê jî gumanbar be (Hroch, 1994, r.33). Di heman demê da ji bo kesên çandparêz wendabûna zimanekî, wendabûna dewlemendîyeke ji mîrateya dinyayê ye. Lewre ji bo aktîvîzma zimanî ya birêxistin plansaziyeke zimanî hewce ye da ku rê li ber wendabûna zimên ve bê girtin û ziman di hişmendîya axîverên wî zimanî bibe xwedîyê nirxeke bilind a simbolîk.

Têgeha ‘plansaziya zimanî’ ji aliyê zimanzan Einar Haugen ve ji bo hemî hewlên hişmendîyê bikaranînên ku armanca wan guherandîna reftara zimanî ya civatake zimanî ye (Haugen, 1996). ‘Ji pêşniyara peyveke nû bigire heta afirandîneke zimanekî nû’ her hewldan di

nava vê têgehê da cih digirin. Plansaziya zimanî di qadên cûda da hin çalakîyan dihundurîne:

Plansaziya statûyê (Statu Planning) tê wateya bidestxistina erkên nû yên zimanî wekî mînak sazkirin/pejirandina zimanî wekî zimanê perwerdeyê, an jî wekî zimanê fermî. Ev yek zimên ji aliyê siyasî û civakî ve ji nû ve saz dike. Sazkirina sîstemê nivîskî ji bo zimanê devkî, destpêkirina reformên bilêvkirinê, afirandina têgehên nû û çapkirina pirtûkên rêzimanî di çarçoveya çalakiyên berbelav ên plansaziya korpûsê (corpus planning) da cih digirin. Standardkirina zimanî hêmaneke bingeîn a plansaziya korpûsê ye, ku wekî afirandin û avakirina yekîtiya rêzikên zimanî tê qebûlkirin. Plansaziya prestîjê (prestige planning) derbarê avakirina paşxaneyê erênî ya psîkolojîk e, ku ji bo serfiraziya demdirêj a çalakiyên plansaziya zimanî gelekî girîng e. Bilindkirina nirxa sembolîk a zimanî dike armanc. Helwestên berbelavkirin û bipêşxistina hînbûn/hînkirina zimanekî jî wekî çalakiyên plansaziya hînbûn/bidestxistinê (acquisition planning) tên pênasekirin (Deumert, 2000 rr. 384- 418).

Dema mirov li kirinên TZP- kurdî hûr dibe, mirov dibîne ku bi kirin û çalakîyên xwe hewla plansaziyeke giştî ya di nava civaka kurdî da daye çî bi ser ketibe çî neketibe. Beşa bê dê di vê çarçoveyê da hewla analîza kirinên TZP Kurdî bide.

2. Banga Xwedîderketina li Zimanê Kurdî (Plansaziya Prestîjê)

TZP Kurdî kongreya xwe ya yekemîn di 24-25ê Sibata 2007an da bi beşdarîya 50 delegeyan pêk anî. Di encamnameya kongreyê da bes bendek bo dewletê bû û bang li hikûmetê dikir ku “rê li ber polîtîkayên asîmîlasyonê bigire”. Lê bi pênc bendan di serî da siyasetmedarên Kurd û nûnerên sazî û dezgehên Kurdan bang li gelê Kurd dikir ku li kurdî xwedî derkevin û hemî kar û barên xwe bi kurdî bikin (Azadiya Welat, 27.02.2007).

Ev banga hundirîn a TZP Kurdî di temama metnen wê da banga sereke bû û bi domdarî dihat kirin. Wekî ku berdevkê TZP Kurdî yê demê Kahir Bateyî di yekem kongreya KURDÎDERA Amadê da bang li siyasetmedarên kurd kiriye ku dev ji siyaseta bi tirkî berdîn û bi kurdî kar û barê xwe bimeşînin (Azadiya Welat, 15.01.2007).

Dema mirov bala xwe dide metnên destpêkê yên TZP Kurdî mirov dibîne ku bi rêya rêxistineke ji binî ve di reftarên zimanî yên Kurdan da hewla veguherînekê dida di lehê kurdî de. Geşepêdana hişmendîya zimanî ya di nav gelê Kurd da hîma bingeîn a vê peyanê bû. Wan bi domdarî û bi girîngîdaneke mezin bang li siyasetmedarên Kurd diki-

rin ku çalakîyên xwe bi kurdî bikin û xizmeta polîtîkayên asîmîlatîf nekin.

Pierre Bourdieu wisa angaş dîke ku ziman ji alava ragihanê wêdetir kapîtaleke civakî û sembolîk e ku rê dide domandina têkilîyên hêz û îqtidarê. Ziman çendî nişaneyê nasnameya kolektîf be jî wekî alava kontrola civakî jî erk digire. Li gorî Bourdieu tercîha zimanî li gorî zanîna axîvêr a di der heq nirx û wateya civakî ya zimanan dîyar dibe. Ev nirx dibe ku bi awayekî hêsa aboriyî be her wiha dibe ku nirxeke çandî be wekî rêzdarî, şanazî an jî asta perwerdeyê. Ev nirx di bazarên cûda da vediguherin. Wekî mînak zimanek çendî xwedîyê nirxeke kêr a ekonomîk be jî ji aliyê nasnameya komekê dibe ku xwedîyê nirxeke bilind a sembolîk be (Bourdieu 1991, s.37). Li gorî Bourdieu kirinên di der heq zimên da ne tenê dîzayna ragihanê ne di heman demê da hewla bidestxistina hêz û karbidestîyê ne (Bourdieu û Wacquant, 1992 rr.142-143).

Li gorî Bourdieu ziman wekî hewa, roj an jî axê ji bikaranîna herkesî re ne vekirî ye ew jî çavkanîyeke xwezayî an jî bêsinor wêdetir e, lewre di gihîna “zimanê meşrû” da wekhevî nîne. Çawa ku di bazara malen îktîsadî da yekdestî/pawan hene, di bazara malên zimanî da jî pawan hene (Bourdieu 2016, r.242). Dahundirandina van têkilîyên zimanî yê newekhevî û tehakûmê dîke ku behreya bikaranîna zimanê serdest bibe sembola statû û prestîjê bi ser da jî kirarên ku dûçarî tehakûmê dibin zimanê xwe biçûk dibînin. Di vê peywendê da desthilatdarên kolonyal da ku gelên bindest bixin bin serwerîya xwe li ser zimanên wan tehakûman pêk tînin. Ev yek di wextê da (niha jî heta radeyekê) di mijara zimanê kurdî da wisa bû ji lewre aktîvîzma zimanê kurdî her hewl daye ku nirxa sembolîk a zimanê kurdî bilind bike ku di lehê tirkî da kêr bûye.

Di vê peywendê da mirov dikare hewlên TZP Kurdî yê bo berbelavkirina hişmendîya zimanî bi daxwaza bilindkirina nirxa zimên a sembolîk ve têkildar bike. Wan hewl daye ku prestîja zimanê kurdî bilind bikin û bi bangên xwe, ji sîyasetmedar, rewşenbîr, karsaz û hwd. xwestiye ku kurdî di qadên cûda yê wekî siyaset, hiqûq, rêveberî, perwerdehî û aborî da xuyabar bikin.

3. Hewldanên bo Berbelavkirina Bikaranîna Kurdî

Bo berbelavkirina bikaranîna kurdî karê herî mezin ku hat kirin hînkirina kurdî bû. TZP Kurdî li KURDÎDER'ên ku li gelek bajar û bajarokan hatibûn avakirin dîsa hînkirina kurdî da bi hezaran xwendekaran. Ev bêş dê li ser kirinên TZP Kurdî yê bo berbelavki-

rîna bikaranîna zimanên kurdî bisekine.

3.1. Atolyeyên Zimanê Kurdî (Plansazîya hînbûn/bidestxistinê)

Wekî hate gotin di nav armancên TZP Kurdî da hînkirina zimanê kurdî jî hebû. Ji lewre ji destpêkê û pê ve hînkirina kurdî her di rojê da wê da cihê herî mezin girt. TZP Kurdî xwe li bajar û navçeyan jî ser sazîyên wekî KURDÎDER û Enstîtuyên Zimên ve bi rêxistin dikir. Li van sazîyan dersên kurdî wekî atolyeyan hatin organîzekirin ji lewre girêdana wan a bi Wezareta Perwerdehîyê çênebû. Wane di destpêkê da wekî sê astan hatin lidarxistin; asta yekem asta duyem û asta sêyem. Ya rastî perwerdeya zimanî jî ser du rehan diçû. Reha yekem ji bo kesên ku qet bi kurdî nizanin hînkirina zimên wekî zimanê duyem bû. Ji bo wan kesan sê ast hebûn. Reha duyem jî ji bo wan kesan bû ku bi kurdî kêr zêde dizanin û dixwazin kurdîya xwe bi pêş ve bixin. Ji bo wan kesan du ast hatibûn plankirin. Bi ser da jî ji nav wan herdu koman jî bo kesên ku dixwazin bidomînin asta mamostetîyê dihat dayîn. Atolyeyên kurdî bi taybetîyeke xwe jî kursên zimên ên ji rêzê cûda bûn. Li van atolyeyan du komên armanckirî hebûn; kesên ku qet bi kurdî nizanin û yên zimanê wan î yekem/dayikê kurdî bû ango bi kurdî baş dizanîn. Di rewşên asayî da mirov zimanê xwe yê dayikê wekî perçeyeke perwerdeya bi giştî li dibistanan bi pêş ve dixin, lê Kurd bo vê yekê jî sazîyên navborî perwerde digirtin.⁸

Di vê rewşê da sazîyên ku hewla hînkirina kurdî dikirin divîya plansazîya xwe li gorî van herdu komên cûda bikirina. Di destpêkê da ji ber kêr tecrûbetîyê û kêr derfetîyê herdu kom di heman polan da bi cih dibûn û ev yek hem jî bo şagirtan û hem jî ji bo mamosteyan dibû pirsgirêk. Bes di nav demê da bi plansazîyên navendî ev pirsgirêk –helbet dîsa li gorî derfetan- hate çareserkirin.

Hînkirina zimên a wekî zimanê duyem û bipêşxistina zimanê dayikê du tiştên jî hev cuda ne. Hînbûn an jî bidestxistina zimanekî pêvajoya têgîhana zimanekî ye. Di vê pêvajoyê da mirov kapasîteya hilberandina peyv û hevokan bi dest dixê ku ji bo pevragehandina di zimanekî da hewce ne. Bidestxistina zimanî avahîyan, rêzikan û temsîlan dihewîne. Bikaranîna zimên a bi awayekî serkeftî girêdayî bidestxistina amûrên wekî dengsazî, peyvsazî watenasî û tûrikeke dorfireh a peyvan e. Bidestxistina zimanê duyem hînbûna zimanekî duyem e. Ev yek piştî ku zimanê yekem bi awayekî bi rêk û pêk ava

8 Ji bo sazîyên ku kurdî lê hatiye hînkirin bnr. Kurt, Şehmus. (2020). *Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)*. Teza Doktorayê ya Neçapbûyî, Diyarbekir: Zanîngeha Dicleyê, Enstîtûya Zanîstên Civakî, Şaxamakezanîsta Ziman û Çanda kurdî.

dibe pêk tê. (Ji bilî rewşên asayî ku hin zarok bi duzimanî an jî pirzimanî mezin dibin.)

Armanca perwerdeya zimanê dayikê jêhaybûna jor-zimanî (*metalinguistic awereness*) ye. Ji jêhaybûna jor-zimanî qest, “têgihîştina bêkêmasî ya ji xwendinê; têgihîştina bêkêmasî ya ji guhdarîkirinê; têgihîştina bilêvkirin û nivîsandina bêkêmasî ya hest, raman, çavdêrî û sêwirandinên xwe” ye. Di pêvajoya perwerdeya zimanê dayikê da mirov gencîneya xwe ya peyvvan dewlemendtir dikin; di qadên cûda da têgihên nû hîn dibin, ji lewre behraya xwe ya bikaranîna zimên û xwe îfade kirinê bipêşvetir dibin. Her wiha di vê pêvajoyê da mirov ji rêzikên rêzimanî û avahîya zimên haydar dibin. Di hevoksazî, peyv-sazî û dengsazîya zimanê xwe da digihêjin.

Di vê peywendê da rê û rêbazên perwerdeya kurdî ya wekî zimanê duyem û ya wekî zimanê dayikê jî li gel hin hêmayên hevpar ji hev cûda ne. TZP Kurdî berî her tiştî bi plansazîya xwe ya navendî û bi materyalên xwe hewl da ku plansazîya xwe li gorî vê zanîne bike.

Di perwerdeya zimên da mijareke din a ku TZP Kurdî pê re mîjûl bûyî meseleya varyantên zimên bûye. Ji varyantan qest pêşî zarava û piştî devok in. Di mijara zaravayan da her çî qas serdestî û giranîya kurmançî ber bi çav be jî li gorî xebatên qadê⁹ TZP Kurdî her xwestiye ku xebatên xwe duzaravayî bimeşîne her wekî di perwerdeya kurdî da jî. Bi vê peywendê li gorî derfetan (mamoste û materyalan) hewla perwerdeya Kirmanckî û di rêjeyeke kêr da ya soranî daye. Di van zaravayan da jî atolye li dar xistine.

Dema mijar varyantên zimanî be mamosteyên bi TZP Kurdî ve girêdayî tevî cihêrengiyên xwe hewl daye ku di perwerdeya zimanî da helwesteke piranîparêz nîşan bidin. Wan li hember devokên cuda yên zimanî hewl daye ku jêhaybûnekê ava bikin û devokên cuda li der ve nehêlin. Wan hewl daye ku bi çarçoweya rêzikên ku rêzimannasan danîne, nemînin û bergiya xwe firehtir bikin. Ji lewre wan mamosteyan pêvajoyeke hînbûnê ya dualî saz kirine. Hema bêje piranîya mamosteyan destnîşan kiriye ku wan di pêvajoya hînkirinê da ji şagirtên xwe jî hîn bûne. Şagirtên ji herem ango devokên cûda tevî pêvajoyê kirine û rê li ber vekirine ku ew jî rêzik, peyv û qalibên devoka xwe di polê da bînin ser zimên. Bi vî rengî hemî aktorên perwerdeya zimanî beşdarî pêvajoyê bûne. Lê helbet mirov nikare vê helwestê wekî helwesta gelemperî destnîşan bike. Di vî warî da du xetên sereke hene. Yek ji wan xeta rêzikparast e. Ya din jî xeteke ku perspektîfeke sosyo-lingûîstîk (civak-zimannasî) diparêze û tu varyant an jî bika-

9 Hevpeyvînên bi mamoste û rêvebirên sazîyên bi TZP Kurdî re û analîza metnên TZP Kurdî (Onen, 2020).

ranînên zimanî wekî ya sereke nahesîbîne. Mirov dikare bêje rêjeyeke mezin a perwerdekarên kurdî naverêyek ji xwe re dîtiye hewl daye ku di xeta duyem da bimînin bes lingekî wan di ya yekem da ye.

Ji bo berbelavkirina bikaranîna zimanê kurdî perwedeya zimên hewce ye û ji bo wê jî perwerdekar divêt in. Ji lewre TZP Kurdî di gihandina mamosteyên kurdî da jî xebat kiriye. Hema bêje li tema-ma şaxên KURDÎDER'an asta mamostetîyê jî vebûne. Di vê astê da rêzikên rêzimanî di asteke bilind da hatine nîqaşkirin, li gorî derfetan dersên dengsazî, peyvsazî, watenasî û hwd hatine dayîn. Dîsa li gorî derfetan rê û rêbazên hînkirina zimanî wekî zimanê yekem û duyem hatine nîqaşkirin. Perwerdekarên asta mamostetîyê li ser mijara zara-va û devokan jî rawestîyane.

Xaleke din a perwedeya kurdî jî amadekirina materyalan bû. Di destpêkê da kêmasîya herî mezin tunebûna materyalan bûye. Li ser hewcedarîyê xebatên amadekirina materyalan bi taybetî pirtûkên dersê dest pê kir. Ew dê wekî navgîna sereke ya darsa kurdî bihatina bikaranîn. Di vî warî da kêmasîya herî mezin ew bû ku pirtûkên ku ji bo hemî astan hatine amadekirin tunebûn. Lewre li ber dêtê amadekaran mînak tunebûn. Metodolojîyeke birêkûpêk a hînkirina kurdî tunebû. Di destpêkê da li ser van xalan nîqaş hatin kirin:¹⁰

Dê pirtûk ji bo kê bin; bo kesên bi kurdî dizanin an nizanin?

Honaka mijaran dê çawa be: Kîjan mijar dê bi kîjan komepeyvvan & kîjan komepeyv wê bi kîjan mijaran ve bîn dayîn. Rêza mijaran dê çawa be?

Rêzikên rêzimanî yê nîqaşbar dê çawa bê dayîn?

Dê çawa ji zimanê devokî azad be?

Di dawîya van nîqaşan da hin ji pirsan bê bersiv mane, lê wek encam rêzepirtûkên bi navê *Hînkere*¹¹ derketine. Piraînya pirsan bi pêvajoyeke dirêj, di dema amadekirinê da hatine bersivandin. Pirtûk sê caran ji nû ve hatine nivîsandin. Her carê li gorî nirxandinên mamosteyên ku ew di waneyên xwe da bi kar anîne û tecrûbeyên nivîskaran a dersdayînê di pirtûkan da hin guherîn pêk hatine. Ev jî wekî tecrûbeyên dersdayînê bûye pêkhatineke pir-aktorî. Nirxandinên ji qadê lê zêde kiriye û têşe daye pirtûkan.

Çi ya TZP Kurdî çi ya aktorên din rojeva sereke ya aktîvîzma zimanê kurdî berbelavkirina bikaranîna zimanê kurdî ye û çalakîya herî

10 Hêvpeyvînên bi mamoste û rêvebirên sazîyên bi TZP Kurdî re û analîza metnên TZP kurdî. (Onen, 2020).

11 Rêzepirtûkên bo hînkirina kurmancî ku ji aliyê Enstîtuya kurdî ya Stenbolê hatiye weşandin. Hînkere 1,2,3. Ronayî Onen, Samî Tan, Stenbol: 2009-2020, Enstîtuya kurdî ya Stenbolê.

berbelav a di vî warî da hînkirina kurdî ye. Motîvasyonê herî mezin a hînkirina zimên zindîhiştina zimên e lewre xebatên qadê nîşan didin ku bikaranîna zimanê kurdî di nav gel da kêr dibe (Opengin, 2012).

Xala herî girîng û nîqaşbar a perwerdeya zimanên bindest, ji ber kêmasîya otorîteyê fermî ya biryardar, nîqaşa standartkirina zimên e. Wekî seranserî cîhanê jî wisa ye aktîvîstên zimên ku hewl didin zimên berbelav bikin, bi hewcedarîya zimanekî standart ve rû bi rû dimînin.

3.2 Konferans û komxebatên li ser zimanê kurdî (Plansaziya korpusê)

Di nav armancên TZP Kurdî da standartkirina zimanê kurdî jî hebû. Wekî tê zanîn, zimanê kurdî di wan salan da kêr zêde bûbû zimanekî nivîskî lê dîsa jî hin tişt hebûn ku li ser tercîhên kom û derdoran diman. Hin tişt hebûn hêj ji hev zelal nebûbûn û lîteratura hin qadan hêj bi kurdî ava nebûbû. Lewma TZP Kurdî neçar bû ku di ware standartkirina zimanê da jî hin tiştan bike.

Standardkirina zimanê wekî afirandin û avakirina rêzikên hevpar ên zimanê tê têrîfkirin. Di pêvajoya standartkirina zimanê da pêvajoya kodkirinê (codification) heye ku mirov dikare wekî avakirina standardeke zimanê an jî fermî ji bo qada hîlbijartî ya zimanê pênasê bike. Bi pîranî li ser sê pêngavan dabeş dibe: *nivîssazî / graphisation* (çêkirina sîstemeke nivîsandinê), *rêzimansazî / grammatication* (bijartina rêzik/normên rêzimanê) û *peyvsazî / ferhengszazî / lexicalisation* (pênasekirina peyvên) (Haugen, 1987). Pêvajoya kodkirinê, wekî di mînaka Fransayê da bi pîranî jî aliyê akademîyên zimanê ve têne birêvebirin; lê dîsa jî, wekî di mînaka Kurdistan da kodkirin hin çaran bûye serfira-ziya kesayetên; beriya birêvebirina kodkirinê ya ji aliyê akademîyan ve kesayetên peyanên kodkirinê dane destpêkirin.

Dema em bala xwe didin pratîk û çalakîyên TZP Kurdî em dibînin ku li mîrasa Celadet Bedirxan a zimanê bûye xwedî û bi xebatên xwe hewl daye ku li ser xebata Celadet zêde bikin. Ango wan jî wekî gelek kes, sazî û dezgehên kurdan hewl daye ku zimanê standart xurttir bikin. Ji aliyê bi pirtûkên xwe yê rêzimanê û bi amadekirina materyalên bo hînkirina kurdî bandor li pêngavên kodkirina kurdî yê nivîssazî û rêzimansazî kiriye. Ji ber ku pirtûka Hînkirê gelekî berbelav bûye (diyarname.com, 10.01.2021) û TZP Kurdî bi hezaran şagirt gihandine¹² mirov dikare bêje ev bandor bo dema xwe ne bandoreke biçûk e. Ji aliyê din jî TZP Kurdî hewl da ku di hin qadan da lîteraturekê pêk bîne. Bi xebatên pêkanîna lîteraturê û çapkirina ferhengên

12 Hevpeyvînên bi mamoste û rêvebirên sazîyên bi TZP Kurdî re (Onen, 2020)

jî bandora xwe li pêngava pêyvsazîyê kiriye. Wekî mînak bi hevkarîya TMMOBê li Diyarbekirê 2-15 Gulana 2012an da li ser têngên teknîkî komxebatek li dar xistin. Ev xebat di nav neh mehan da bi beşdarîya zimanzan û endezyaran ve pêk hat. Di dawîyê da ferhengeke têngên teknîkî ya sêzimanî hate amadekirin. Dîsa bi hevkarîya Şaredarîya Mezin a Amedê Komxebata Têngên Rêveberî û Bajarvaniyê hate lidarxistin. Ev xebat di sala 2011an da bi beşdarîya zimanzan û xebatkarên Şaredarîyan bi rê ve çû. Termên bingehîn ên di rêveberîyan da tên bikaranîn hatin diyarkirin. Nêzikî 265 termên îdarî hatin daraştin (Dengê Amerîka, 2011). Dîsa bi hevkarîya Kongreya Demokratîk a Civakê û Enstîtuya kurdî ya Stenbolê ve Komxebata Tendûrîstîya bi zimanê dayikê hate lidarxistin. Bi beşdarîya zimanzan, bijîşk û kedkarên tendurîstîyê ve di warê tendurîstîyê da termên bingehîn hatin diyarkirin (TMMOB web).

Ev û hin xebatên bi vî rengî ku ji aliyê TZP Kurdî ve hatin birêvebirin valahîyên mezin di qada lîteraturê da tije kirin. Armanca xebatên bi vî rengî ji alîkî jî bilindkirina nirxa sembolîk a zimanê kurdî ye. Wekî tê zanîn yek ji taybetîyên bingehîn ê pergala mêtîngêrîyê sazgera kontrolê ya li ser zimên e (Ashcroft, 1989, rr.7). Serdest pergale wisa saz dikin ku bi rêya qedexekirin, tune hesabandin, biçûkxistin û hwd zimanê bindestan wekî zimanekî paşverû û kêmtir nîşan dikin. Bi sepanên serdestan ên çewsîner û der-mirovî çand, raman û awayê jiyane vediguherin. Serdest li bindestên xwe wisa telqîn dikin ku ew ji çandê kêmtir û paşverû ne, lewre rajêrî wan in. Loomba balê dikişîne ser vî yekê ku di nav demê da bindest ji vî yekê bawer dikin û xwe bi çavên serdestên xwe dibinin (Loomba, A, 2000, s. 40). Ji lewre di têkoşînan dij-kolonyal da aktîvîst bêgav in ku ji serdestan hem di asta siyasî û hizrî da hem jî di asta hestî da qeb bixwazin (Loomba, A, 2000, s. 73). Ev qebxwestin ji redkirina hizra berzîya zimanê serdestan dest pê dike û bi hewla berzîkirina nirxa sembolîk a zimanê gelê bindest berdewam dike.

Di vî peywendê da hewla TZP Kurdî ya bipêşxistina zimanê kurdî, hewla berzîkirina nirxa sembolîk a zimanê kurdî ye di hişê kurdan û serdestan de. Armanca haydarkirina Kurdan e ku zimanê wan têra xwe heye. Di heman demê da ji serdastan re jî tê gotin ku zimanê kurdî bo daxwazên wan têr dike ango wekî zimanê rêveberî û perwerdehiyê karîger e. Xebatên bi vî rengî helwestek e li hember desthilatdarîyê û bingeha meşrû ya daxwazên xweserîyê amade dikin.

Helbet xebatên bi vî rengî ne tenê ji aliyê TZP Kurdî ve tên kirin, amadehiya bingehê lîteraturî ya ji bo zimanê nivîskî û perwer-

dehîyê xema gelek kes û sazîyan e bi dehan salan e. TZP Kurdî ji yek ji tevkarê vê qadê ye û girseyîbûn û kolektîfbûna wê wê xweser dike.

4. Têkoşîna bo Perwerdeya bi Zimanê Dayikê (Hewla plansazîya statûyê)

Wekî me berê jî got aktîvîzma ku ji aliyê TZP Kurdî dihat meşandin du muxatabên xwe hebûn. Û di destpêkê da TZP Kurdî zêdetir dengê hundiirîn bû bang li Kurdan dikir ku li zimanê xwe bibin xwedî, lê piştî çend salan bi guherîna vegotina siyasî jî bi taybetî bi bilindkirina daxwazên xweserîya heremî bi dengê girseyî bang li desthiladaran jî kir. Daxwazên kolektîf ên zimanî derketin pêş û ji bo kurdî statûya fermî û perwerdeya bi kurdî hat daxwazkirin.

Di sala 2008an da TZP Kurdî daxuyanî da ku dê kampanyayeke bi daxwaza perwerdeya bi zimanê dayikê bidin destpêkirin. Di çarçoweya kampanyayê da li bajar û bajarokên cuda meşên girseyî pêk hatin, li kuçe û kolanan dersên kurdî hatin dayîn (Azadiya Welat, 19.09.2008). Roja ewil a serdema perwerdehîyê li dibistanan boykotta dersan pêk hat. TZP Kurdî bang li malbatan kir ku zarokên xwe bo rojekê neşînin dibistanan. Slogana derket pêş û sembola vê kampanyayê ev bû; Êdî Bes e! Em Perwerdehiya bi Zimanê Xwe Dixwazin! Ev kampanya bi salan dom kir, bi vê kampanyayê daxwaza perwerdeya bi kurdî ket rojeva Kurdan. Mobilizasyona li dor vê daxwazê cara ewil ewqasî girseyî bû. Di nav salan da dema boykotta dibistanan ji rojekê bu hefteyek.

Di sala 2014an da kampanyayê li xwe zêde kir û di bangewaziya kampanyayê da hate eşkerekirin ku dê wê salê dibistanên kurdî vebin. Li Diyarbekir, Cizîr û Geverê sê dibistanên kurdî ji aliyê aktîvîstên TZP Kurdî û nûnerên sazîyan ve hatin vekirin (Azadiya Welat, 15.09.2014). Di daxuyanîya di derbarê dibistanan da hate gotin ku “zarokên kurd ne bê alternatîf in, kurd ê bingeha perwerdehîya bi kurdî bi destê xwe ava bikin” (Azadiya Welat, 04.09.2014).

Armancên simbolîk û pragmatîk ên daxwaza perwerdeya bi kurdî hene ku derûdoreke berfireh a Kurdan li vê daxwazê dibin xwedî. Armanca sereke ew e ku rê li ber mirin/wendabûna zimanê bê girtin. Ji lewre lîteratur wisa nîşan dide ku zimanên ku nebûne zimanê perwerdeyê bi xetereya mirinê ve rû bi rû ne (Kangas, 2000). Bi ser da xebatên qadê nîşan dide ku veguhastina kurdî ya di navbera nîfşên berê û yên nû da kêma dibe û polîtîkayên asimilasyonê bi ser dikevin (Rawest, 2020). Ji lewre hewlên vesazkirina zimanê kurdî ya wekî zimanê perwerdehîyê bi fikara veguhastina zimanê û rêlibergirtina

asîmilasyonê ve eleqeder e. Helbet ev daxwaz bi daxwaza desthilatdarîyê ve jî ji nêz ve eleqeder e. Daxwaza xweserîyeke çandî û zimanî simbolîzekirina nasnameya çandî û yekîtîyê ye di heman demê da meşrûtiya daxwaza desthilatdarîya heremî qewîtir dike.

Encam

Hemî peyanên ku damezirîna mafên zimanî yên kurdî dikin armanc û hemî hewlên takekesî û/an jî kolektîf bo vejîn, zindîhiştin û bipêşxistina zimanê kurdî aktîvîzma zimanê kurdî pêk tînin.

Aktîvîzma zimanê kurdî her kiriye armanc ku berê veguherîna kurdî (language shift) ya ber bi tirkî ve di lehê kurdî da biguherîne. Ev armanc di xwe da têkoşîna li hember desthilatdariya zimanê tirkî ya simbolîk (dawerî) û pragmatîk (kêrperest) dihewîne. Rehenda (*dimension*) pragmatîk a vê têkoşînê amadekirina bingehêke civakî û fermî ye da ku zimanê kurdî wekî zimanê rêveberî û perwerdeyê bê bikaranîn. Rehenda simbolîk jî bi rêya berbelavkirina bikaranîna zimanê kurdî vejandina nirxa simbolîk a zimanê kurdî ye.

Wekî bal hat kişandin, aktîvîzma zimanê kurdî pir-aktorî û pir-rehendî ye. Ev gotar li ser yek ji wan aktoran rawestîya û aktîvîzma zimanî ya ku ji aliyê TZP Kurdî ve hatiye meşandin di peywenda perwerdeya kurdî û perwerdeya bi kurdî da nixand. TZP Kurdî ji bo bilindkirina nirxa simbolîk a kurdî û vesazkirina zimanî ya civakî û fermî xebat kiriye. Ev tevger bi awayekî gelemperî xwediyê plansazîyeke zimanî bûye. Di çarçoveya plansazîya statuyê da bo ku kurdî bibe zimanê fermî û perwerdeyê xebat meşandine. Li gel şaredarîyan cad kiriye ku bi rêya xizmeta bi kurdî ve zimanê kurdî di qada giştî da karîger bike. Di çarçoveya plansazîya korpusê da ji bo kurdî bibe zimanekî standard ê perwerde û rêveberîyê ji xebatên rêzîmanî bigire heta xebatên termînolîyê çalakîyên bingehîn pêk anîne. Di çarçoveya plansazîya prestîjê da ji bo xuyabarbûn û nirxa simbolîk a kurdî zêdetir bibe xebat meşandine. Di dawîyê da jî di çarçoveya plansazîya hînbûn/bidestxistina zimanî bi awayekî berfireh xebatên perwerdeya (bi) kurdî kirine û ji bo bingeha hînbûn û hînkirina kurdî xurttir bike mamoste gihandine û materyal amade kirine.

Armanca vê gotarê fehmkirina ji hewl û armancên TZP Kurdî bû, ji lewre li ser bandora wê ya li ser civakê û sînordarbûna wê nehat sekinîn. Bes, mirov dikare bêje vê tevgerê xwe gihandîye girseyeke mezin a Kurdan û di warê hişmendîya kurdî da bandor li civakê kiriye. Ji aliyê sînordarbûna wê jî mirov dikare bêje demdemî di bin sîya jor-sîyasetê da maye û vê yekê hêza wê kêm kiriye. Ji aliyekî jî ber ku

wekî perçeyeke Tevgera Kurd a serdest hatiye nasîn, hin şaxên din ên aktîvîzma zimanî tevî nebûne û vê yekê nehiştiye ku fikr û ramanê cuda lê zêde bibin. Ji aliyê din gelek caran ji ber rojeva sîyasî babeta ziman hatiye îhmalkirin an jî wekî xaleke talî hatiye dîtîn. Aktîvîzma zimanî hêzeke civakî ye ku potansîyeleke mezin a veguherandina civakî dihewîne ji ber vê xala ku bal hat kişandin, TZP Kurdî ji potansîyela xwe ya veguherandina civakî ya di derbarê reftarên zimanî da kêr kiriyê.

Çavkanî

Haugen, E. (1987) "Language Planning" dnd Ammon U. Dittmer, N. Mattheier, J.K. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin / New York: da Gruyter rr.626-637.

Bill, A. Griffiths, G. Tiffin, H. (1995) *The post-colonial Studies Reader*, London: Routledge,

Bill, A. Griffiths, G. Tiffin, H. (1989) *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, New York: Routledge

Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (2016) *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları*, İstanbul: Metis Yayınları

Bourdieu, P. Wacquant, L. (1992) *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İletişim Yayınları: İstanbul rr.142-143

Crystal, D. (2015) *Dillerin Katli*, wer. Cansız, G. İstanbul: Profil yy

Deumert, A.(2000) "Language Planning and Policy", dnd. *Introducing Sociolinguistics*, Meshtrie, R. Swann, J. û Deumert, A. Edinburgh: Edinburgh University Press, rr. 384- 418

Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası, (1975) Ankara: Komal

Fishman, J. (1991) *Reversing Language Shift*. Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.

Fishman, J. (2001) *Can Threatened Languages be Saved? Reversing Language Shift Revisited*.

Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.

Gitlin, T. (2012) *Letters to a Young Activist Paperback*, Newyork: Basic Books

Hroch, M. (1994) *The social interpretation of linguistic demands in European national movements*. Florence: European University Institute

Kangas, T. S. (2000) *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?* NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah

Kipp, D. R. (2000) *Encouragement, Guidance, Insights, and Lessons Learned*

for Native Language Activists Developing Their Own Tribal Language Programs, Piegan Institute's Cut-Bank Language Immersion School

Kurt, Ş. (2020). *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.

Loomba, A. (2000) *Koloniyalizm ve Postkolonyalizm*, wer. Küçük, M. İstanbul: Ayrıntı

Malmîsanij, (2002) *Kürt Talebe- Hêvî Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, İstanbul: Weşanên Avesta

Onen, R. (2019) *Ziman û Netewesazî: Lêhûrbûnek li ser Kovara Hawarê*. Stenbol: Weşanên Peywend

Onen, R. (2020) *Türkiye'de Hâkim ve Muhalif Politikanın Gerilim Alanlarından Biri Olarak Kürtçe Dil Meselesi*, Teza doktorayê ya çapnebûyî, MSGSÜ, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Öpengin, E. "Sociolinguistic situation of Kurdish in Turkey: Sociopolitical factors and language use patterns", da *Gruyter Mouton*, DOI 10.1515/ijsl-2012-0053, IJSL 2012; 217: 151–180

Spolsky, B. (2009) *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press,

Spolsky, B. (2012) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press

Rojname & Kovar

Anter, M. İleri Yurt, 31.08.1959

Sadoğlu, H. (2017) "Türkiye'nin Yakın Dönem Dil Politikaları", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 3, h.1

Jongerden J. û Akkaya A. H. (2012) "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the revolutionary movement in Turkey through the PKK's memorial text on Haki Karer", *European Journal of Turkish Studies*, h. 14

"Encamnameya TZP kurdî", *Azadiya Welat*, 27.02.2007

"Yeniden Yargılanma Kürt Sorununun Çözümüne Vesile Olmalıdır", *Serxwebûn*, Köln: 2005, h. 281

"Yeniden Yapılanma Kongresi Kararları", *Serxwebûn*, Köln: 2005, h. 281

"Divê Zimanê Siyasetê bi kurdî be", *Azadiya Welat*, 15.01.2007, h. 154

Haugen, E. (1996) "Dialect, Language, Nation", *American Antropologist*, h. 68, 1966, rr.922-935

"Li Dêrikê Perwerdehiya bi kurdî hat dayîn", *Azadiya Welat*, 19.09.2008, sayfa:4

"Dibistanên kurdî vedibin", *Azadiya Welat*, 15.09.2014, s:7

"Zarokên Kurd ne bê alternatif in", *Azadiya Welat*, 04.09.2014, sayfa:7

Çavkanîyên Fermî

Kanun No: 4709, Resmi Gazete: 17.10.2001, hejmar:24556

Resmi Gazete, 07.08.2003, Perşembe, hejmar: 25192

Çavkanîyên Internetê

“Rekorek din: Pirtûkek ziman jî gihîşt çapa 10’an”, *diyarname.com*, 10.01.2021
<https://diyarname.com/news.php?Idx=50925> (25.05.2021)

“Kürtçe dil kursları kapatıldı”, *Evrensel Gazetesi*, 01.08.2005 <https://www.evrensel.net/haber/163969/kurtce-dil-kurslari-kapatildi> (26.11.19)

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı Web Sitesi <https://www.ab.gov.tr/30573.html> (16.12.2017)

“Ferhenga Zaravên Teknikî: Ferhenga kurdî-Tirkî-Îngilîzî ya Teknikî” https://play.google.com/store/books/details/Hasan_G%C3%BCneyli_FERHENGZA_RAV%C3%8AN_TEKN%C3%8EK%C3%8E?id=dsvBBQAAQBAJ&hl=en-IE&gl=US (10.01.2021)

“Encama Komxebata Stnadartkirina Termên Îdarî ya bi Kurdi li Tirkîye” *Dengê Amerîka*, 01.30. 2011; <https://www.dengeamerika.com/a/encama-komxebata-stnadartkirina-termen-idari-ya--bi-kurdi-li-Tirkîye-114896854/1115255.html> (10.01.2021)

“Diyarbakır’da Düzenlenen Kürtçe Teknik Terimler Çalıştayı Sona Erdi”, *TM-MOB Makine Mühendisleri Odası Web Sitesi*, <https://mmo.org.tr/haber/diyarbakir-da-duzenlenen-kurtce-teknik-terimler-calistayi-sona-erdi> (30.1.2020)

Bila Saziya Zimanê kurdî bê damezirandin, *Amidakurd*, 27.01.2011, http://www.amidakurd.org/ku/nuce/bila_saziya_ziman%C3%AA_kurd%C3%AE_b%C3%AA_damezirandin (s.e: 30.01.2020)

“Anadilde Sağlık Çalıştayı, Atasoyer Sağlık Ve Politika Okulu Web Sitesi, <http://atasoyersaglikpolitikaokulu.org/etkinlikler/dtk-anadilde-saglik-calistayi-sonuc-bildirgesi/> (30.1.2020)

“Ebeveyn ve çocuk arasında ana dilin durumu” *Rawest Araştırma Merkezi*, Şubat 2020

https://rawest.com.tr/wp-content/uploads/2020/02/Ebeveyn_Ana_Dil_Arastir-masi.pdf (22.03.2020)

MODELÊN PERWERDEYA PIRZIMANÎ Û REWŞA LI TIRKÎYEYÊ JI BO KURDÎ

M. Şerif DERİNCE¹

Destpêk

Ji bo zimanê kurdî bibe fermî û di qadên fermî da bête bikaranîn bi salan e têkoşîneke mezin tê meşandin li Tirkîyeyê. Beşeke girîng ji vê têkoşînê, li dor wê daxwazê dirûv girtiye da ku zimanê dayikê bibe zimanê bingehîn ê hîndekariyê di qada perwerdehiyê de. Ev daxwaz û têkoşîna ji bo vê daxwazê hêj jî bi awayekî çalak didome tevî hemû zehmetî, zordarî û qedexeyên di van çend salên dawî da diqewimin piştî têkçûna hevdîtinên di navbera Tevgera Kurd û Dewleta Tirkîyeyê da ji bo çareserkirina Kêşeya Kurd.² Ev jî nîşan dide ka bikaranîna kurdî wek zimanê perwerdehiyê çiqas girîng e ji bo kurdan.

Helbet, cureyên perwerdehiya bi zimanê dayikê li welatên cuda xweyî paşxane û sepandinên cuda ye. Lewma jî wate û rêbazên cuda yên perwerdehiya bi zimanê dayikê hene. Heta mirov nikare bêje ku di konteksta Kurdistan û Tirkîyeyê da nîqaşên li ser vê mijarê zelal û hevber in. Berevajî, mirov dibîne ku fikr û ramanên cuda, gelek caran jî nehevger, hene di vê qadê de. Bi armanca xurtkirina nîqaşan û piştgiriya hewl û têkoşînên piralî ji bo piştewaniya perwerdehiya bi zimanê dayikê, Enstîtuya Diyarbekirê bo Lêkolînên Siyasî û Civakî (DISA) projeyek bi navê *Berî Her Tiştê Zimanê Dayikê* pêk anî bi alîkariya aborî ya Balyozxaneyê Holandê li Tirkîyeyê. Di nav çarçoveya projeyê de, di navbera 2010 û 2012'an da sê komxebat bi mamoste, lêkolîner, berpisiyarên komeleyên ziman û perwerde û zimannasan re hatin lidarxistin. Beşdaran wext, fikr û ezmûneyên xwe yên hêja parve kirin û gelek mijarên eleqedar zelal kirin. Paşî jî, nivîskarê vê gotarê, xebat û lêkolînên li ser modelên perwerdehiya pirzimanî, zi-

1 Pispore Perwerdeya Pirzimanî, Xwendekarê Doxtorayê li Zanîngeha Postdamê, serifderince@gmail.com.

2 Ji bo wan hevdîtinan û pêvajoya çareseriyê bnr. Çiçek, Cuma. (2018). *Süreç: Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları*, İstanbul: İletişim. (n.ed.).

manê dayikê an jî duzimanî bi awayekî berfireh û rexneyî tehlîl kir da ku navbera encamên komxebatan û nîqaş û lêkolînên mînakên cihanî da lihevhatinek çêbe da ku modelên ji bo perwerdeya zarokên kurd li Kurdistan û Tirkîyeyê bêne amadekirin. Encamê da raporek (Derince, 2012) berfireh derket û ev xebat jî pala xwe dide wê raporê.

Ev xebat ji du beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem de, pergala perwerdehiyê û modelên zimên ku li tevahiya dinyayê tên bikaranîn, nêrînên cuda yê xwendewariyê (literacy), çawaniya mamoste-gihandinê ji aliyê cudahiyan zimanî û kulturî ve, hewcedariya mudaxilbûna dê û bavan di feraseta perwerdehiya pîrzimanî da û dawiyê palpiştên zanistî yê perwerdehiya pîrzimanî li ser bingehe zimanê dayikê hatine nîqaşkirin. Di beşa duyem da jî, li hemberî cudagerî û newekheviyên heyî, modelên perwerdehiyê cih digrin yê li ser bingehe zimanê dayikê mimkûn e bî bikaranîn wek parçeyekî bihêzkirina kurdan bi giştî û bi taybetî jî xwendekarên kurd. Di vê beşê da li dû her yek ji modelên pêşniyarkirî, hatiye ravekirin ka di kîjan polan da rastûrêkirinê bi çi awayî divê bêne kirin. Her wiha tê destnîşankirin ka bi riya van modelan veguherîneke çawa dikare bê pêkanîn.

Di vê gotarê de, ev rapora behslêhatî û modelên tê da hatine pêşkêşkirin tî nîqaşkirin. Lê belê, beriya nîqaşa modelên perwerdehiya li ser bingeha zimanê dayikê, divê çend tîbînî werin parvekirin derbarê hinek peyv û termên tî bikaranîn de.

1. Termînolojî û Çend Tîbînî

Berî her tiştî divê bê diyarkirin ku di vê xebatê da heta berevajiya wê bi êşkeryî neyê destnîşankirin gava hat gotin “xwendekarên kurd” behsa hemû xwendekarên kurmanc û zaza/kirmanc tê kirin, gava hat gotin “kurdî” jî behsa herdu zaravayên kurmancî û zazakî/dimilkî/Kirmanckî an jî zimanan tê kirin.³ Gava hat gotin “kurmancî” behsa zaravayê kurdên kurmanc tê kirin. Tenê gava hat gotin “zazakî”, behsa wan hemû binavkirinên wek dimilkî, Kirmanckî an jî zazakî tê kirin. Li ser vê mijarê ji ber ku ji aliyê raya giştî ve bi awayekî berbelav “zazakî” tê bikaranîn, di vir da bêhtir binavkirina “zazakî” hatiye hilbijartin.⁴

3 Li ser vê mijarê nîqaşeke berfirehtir, di beşê 1.16. ê raporê da cih digre.

4 Yan na, em dixwazin diyar bikin ku em agahdar in ji beyana dewletê û qayîşkêşanên siyasî yê li derdorên cuda tî meşandin li ser vê mijarê û em ne aliyekî vê yeke ne. Li ser vê mijarê wek prensîb divê bîr û boğûn û helwesta mirovên ku wek zimanê yekem bi zazakî diaxivin bingehe bê girtin, bihevrebûna hevpar a kulturî, civakî û dîrokî ya kurmanc û zazayan li qelem bê xistin. Her wiha wek di beşên pêştir ên vê xebatê da hatî destnîşankirin, divê bê diyarkirin ku ev qayîşkêşan û nîqaş ji aliyê sepandinên perwerdehiyê ve jî belesebeb in heta radeyekê.

Xaleke din a girîng jî ew e ku modelên di vê raporê da hatine pêşniyarkirin dozeke wisa nakin ku ew tekane modelên rast in, lewma her cure pêşniyar, rexne û bîr û boçûn dikarin wan bi pêş bixin. Dîsa bi heman awayî pêkan e ku mirov zimanên din jî têxe şûna wan zimanên biyanî yên di modelan da hatî pêşkêşkirin. Bi gotineke din, di van modelan da wek zimanê sêyem îngilîzî tê pêşniyarkirin, lê belê helbet li şûna îngilîzî mirov dikare zimanekî din jî hilbijêre û dor û awayên fêrbûna van zimanan jî dikare cudatir be. Mijara girîng ew e ku bal bê dayîn bo pêşxistina pirzimanîyê.

Her wiha, divê bi eşkereyî bê gotin ku mebesta vê xebatê ne ev e ku analîzên dûr û direjî bike derheqê mijarên perwerdehî û zimanê dayikê de, berevajî armanc ev e ku xal û mijarên pêwîsy dest nîşan bike di nîqaşên ser perwerdeya xwendekarên kurd da û modelên perwerdeyê yên bi feraseta perwerdeya pirzimanî ya li ser bingehê zimanê dayikê bêne amadekirin. Ji ber du sedeman ev cure rê girîng e. Ya yekê, hêj têra xwe xebatên saxlem û pêbawer yên lêkolînên qadî derneketine û beyî ku ev xebat bîr kirin ne rast e ku analîzên hûrgilî werin kirin. Ya duwem, ev rapor ne tenê ji bo bisporên derheqê van mijaran da dixebitin, zêdetir ji bo cemeateke berfireh ji mamosteyan bigirin heta xwendekaran, ji malbatan heta bisporên bernameyên perwerdehiyê amade dikin hatiye nivîsandin.

Derbarê termînolojiyê da jî divê çend daxuyaniyên girîng bîr kirin. Serê pêşî sedema ku di vê xebatê da li şûna bêjeyên “bi Zimanê Yekemîn” an jî “di Zimanê Dayikê de” tê gotin “Li Ser Bingehê Zimanê Dayikê” ew e ku bikaranînen berê bi awayekî berbelav ligel yekzimanîyê tîr pêwendîdarkirin û rîska sergirtina potansiyela pirzimanîyê li xwe digrin. Ji aliyê din ve sedema ku tenê nayê gotin “pirzimanî” ew e ku ew tîgîn hem zimanên navborî tev bi awayekî tevahîspêr wekhevane nake û girîngiya zimanê dayikê tîra xwe dupat nake û hem jî bêjeya “zimanê dayikê” xwedî raboriyeke dîvdirêj a tîkoşîna polîtîk e ku divê neyê jibîrkirin.

Dîsa peyva “pirziman” ku me bikaranîna wê pêşniyar kirî, ji ber wê yekê ye ku ew tîgîn rewş û sepandinên zimanî yên rojane –bi taybetî yên kurdan- yên pîraniya gelên cîhanê baştir eşkere dîke û sepandîna zimanî ya esas pêdivî pê heyî pirzimanî bi xwe ye. Bi bikaranîna tîgîna pirzimanîyê tîştî ku em dixwazin bal û dêhn bikêşin ser ev e ku tevahiya modelên perwerdeyê yên me di vê xebatê da pêşniyarkirî, wek encam armanca pêşxistina pirzimanîyê dipejirînin.

Wekî din jî, du sedemên bingehîn ên bikaranîna peyva “pirzarava” hene. Ya yekem bi modelên pêşniyarkirî armanc ew e ku zarokên zi-

manê wan ê dayikê kurmancî ye hem di kurmancî da hem jî di zazakî de; zarokên zimanê wan ê dayikê zazakî ye hem di zazakî da hem jî kurmancî da bibin xwedî besatî. Ya duwem jî ew bal dikêşe ser vê yekê ku di devokên cuda yên kurmancî an jî zazakî da be jî, bi bikaranîna elîfbayeke hevpar, mirov dikare perwerdeyê pêk bîne.

Dîsa bi heman awayî peyva “dînamîk” jî ji ber du sedeman hatiye hîlbijartin. Ya yekem, modelên perwerdeyê yên di vê xebatê da hatîne pêşniyarkirin, dihesibînin ku di navbera zimanên bo pêşxistinê hatine hîlbijartin da têkiliyeke dînamîk heye li ser nêrîna pîrşayanî ya di raporê da bi hûrdekarî hatî eşkerekirin. Li gorî vê, besatiya kesên pîrziman a di her yek ji van zimanan de, ji zimanê kesên yekziman cudatir e, loma jî kesekî pîrziman ne tenê ew kes e ku di mejiyê xwe da çend zimanan li ba hev dihewîne, lê ew kes e ku derfet heye bikare van zimanan bi awayekî hevaheng xwedî bike, bi kar bîne û bi vî awayî çav bi yekzimanan bikare xwe bi awayên cuda îfade bike. Her wiha, ev têgîn, pêwendîdar ligel vê yekê bal dikêşe ser wê ku pîrzimanî qonaxek e û her tim di nav guherîn û pêşveçûnê da ye. Ya duyem jî ev modelên di vir da hatî pêşniyarkirin, doza wê yekê nakin ku ew ê bi halên xwe yên hatî pêşniyarkirin bimînin. Ew wê yekê ji xwe re dikin armanc ku her ku hatin bikaranîn hewcedariya şert û merc û pêdiviyên tîn guhertin, divê her cure modela perwerdehiyê bi berdewamî xwe nû bike. Bi gotinek din, gava ev modelên perwerdehiyê an jî yên wek wan hatin pejirandin û dest bi sepandina wan hat kirin, divê bi berdewamî ji nû ve di ber çavan re bî derbaskirin û li gorî pêdiviyên xwendekar-mamosteyan ên diguherin divê di bernamêyên perwerdehiyê da jî guhertin bî kirin.

2. Bikaranîna Zimanê Dayikê di Perwerdeyê da û Modelên Berbelav

Derheqê mijara perwerdeya duzimanî an jî ya pîrzimanî de, mirov dikare behsa qederek modelan bike ku bi navên cuda cuda tîn zanîn. Di hinek ji van modelan de, zimanê dayikê tenê di dema derbasbûna perwerdeya bi zimanê duyem da tê bikaranîn (modela derbaskirinê); hinekan da jî mebest ev e ku zimanê nû bê hînbûn, derûdoreke pîrzimanî geş bibe û bê parastin bi handan û arîkariya zimanê dayikê (modela parastin û domandinê). Bi giştî modelên wek derbaskirinê zêdetir hewl didin ku bi navê entegrasyonê xwejbîrîkirin (asîmîlasyon) pêk bî; yên wek parastin û domandinê jî didin ber xwe da ku pîrzimanîyeke tekmlî geş bibe. Derheqê sepandin û encamên van modelan de, lêkolînên curbicur hatine birêvebirin li qederek herêmên seranserê

cîhanê. Van lêkolînan cih çêkirine ku em armanc û rojevên veşartî yê modelên perwerdeya ziman baştir fehm bikin û her wiha têbigihin ka ev model li ser kîjan bawerî û qebûlên sebare hînbûn û hînkirina zimanan hatine duristkirin (Benson, 2009). Wekî din, bi saya wan modelan, encamên hatine armanckirin rontir û zelaltir bûne. Bo nimûne, perwerdeya bi zimanê serdest her wext rû nedaye ku ev zimanê serdest baştir bê hînbûn; bi heman şiklî her modela bi navê perwerdeya duzimanî bi rastî jî duzimaniyek pêk neaniye. Ji rexeke din ve, senifandina modelên perwerdeya ziman ên curbicur ku seranserê cîhanê tîk bikaranîn nîşan dane ku di perwerdeya ziman da tenê rêyeke rast an jî xelet tune; beravajî vê yekê modelên curbicur dibin tixmetixm li gor taybetî û rastiyên herêman. Li jêr hinek modelên ku berbelav in li gelek welatan hatine rêzkirin û bi kurtî hatine şîrovekirin.

2.1. Modelên Tîk Bikaranîn di Perwerdehiya Zimanî de⁵

Modela yekzimanîkirinê/xeniqandinê: Ev modela ku bi inglîzî wek “submersion” tê binavkirin, Tirkîye jî nav de, li gelek welatan tîk sepandin yê ku mufredatên xwe li gor prensîb û pratîkên tesîra wan herî xeternak ji aliyên ziman û perwerdeyê ve ava dikin. Di vê modelê da ku ast û kalîteya perwerdeyê wê gelek kême, tenê bi zimanê serdest perwerde tê dayîn. Ji bilî zimanê serdest, zimanên din ên wî welatî tîk piştguhkirin, tenê zimanên xweyî prestîj ên Rojava wek zimanê duyem tîk hînkirin. Wek encama vê modelê, li cihên ku zimanê dayikê nikare bê parastin ji ber sedemên curbicur, gelên xweyî zimanên bindest gelek zehmetiyên dikêşin di raguhastina zimanên xwe da û bi vî rengî hingî diçe yekzimaniyek rû dide di zimanê serdest de. Bi gotineke din, zimanê dayikê tîk xeniqandin. Li Tirkîyeyê, sedema esas a windabûna zimanên ji xeynî tirkî ji destpêka dîroka Komara Tirkîyeyê heta niha ev yek e.

Modela derbaskirinê: Ev model zêdetir li cihên ku xwendekarên ji malbatên bindest û kêmine perwerde digirin tîk bikaranîn ku li van deran rêjeya dewamkirina dibistanê û serketina di dersan da gelek kême li nav xwendekaran. Bi bikaranîna vê modelê armanc ev e ku

5 Nîqaşên di vê binbeşê da zêdetir ji van çavkaniyan sûd wergirtiye: Baker, Colin (2006), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, 4.çap, Clevedon, UK: Multilingual Matters.; Benson, Carol (2009), ‘Designing effective schooling in multilingual contexts: going beyond bilingual “models”.’ Nav *Social Justice through Multilingual Education*, (ber.) Mohanty, Ajit, Minati Panda, Robert Phillipson û Tove Skutnabb-Kangas. Multilingual Matters., û ya dawî Skutnabb-Kangas, Tove (1984) *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, UK: Multilingual Matters. Ji rexê tesnîfê ve, gotara Carol Benson (2009) jî nav van da bûye mînak.

xwendekar bikarin zûtir û rihettir derbasî xwendin-nivîsandinê bibin û dewamkirina dibistanê zêdetir bibe. Di vê modelê de, xwendekar di destpêka dibistanê da yek-du salan bi zimanê xwe yê dayikê perwerde digirin, lê piştî vî bi lez û bez, bêyî ku rolekê bidin zimanê dayikê, xwendekar mecbûri derbasî perwerdeya bi zimanê duyem, yanî zimanê serdest, dibin. Mînaka herî navdar li cîhanê rewşa zarokên ji malbatên Latîn (Hîspanîk) ên li Amerîkayê ne ku ewil bi îspanyolî dest bi xwendin- nivîsandinê dikin û piştî yek-du salan derbasî perwerdeya bi tenê ingilîzî dibin. Li gor pîraniya lêkolîner û pisporan, sereke armanca vê modelê ev e ku xwejibîrkin (asîmîlasyon) leztir çêbe li bin navê entegrasyonê; lewma derbasbûna xwendewariyê hêsantir jî be li gor modela ku yekser bi zimanê serdest dest bi perwedeyê dike, newekhevî û cudakariyên di nav perwerdeyê da nayên xelaskirin, hînbûn û parastina zimanê dayikê çak pêk nayê; her wiha zehmetî û kêşe dewam dikin di hînbûna zimanê duyem da jî (Wayne û Collier, 1997).

Modela Parastin-domandinê: Di vê modelê da ku ji bo perwerdeya xwendekarên ji zimanên bindest tê bikaranîn, herî kêma ji 6 heta 8 sala perwedeyeke ser esasê zimanê dayikê an jî yeke pîrzimanî tê danan, zimanê(n) serdest hêdî hêdî dibe perçeyekê perwerdeyê û piştî demekê dibe zimanê hînkirina hinek dersan. Taybetî li Efrîqeya Başûr, Bolîvya, hinek herêmên Hîndîstanê û Etiyopya'yê mînakên serketî ên vê modelê hene. Hin dibistanên li Welatê Baskê (Coşkun et. al., 2010) û Katalunyayê jî dibin nimûneyên vê modelê. Lêkolîn û amar (îstatîstîk) nîşan didin ku dibistanên bi vê modelê perwerdeyê didin, encamên gelek muspet û serketîtir didin bi qiyasî modela derbaskirinê (Benson, 2009; 68).

Yek ji modelên parastinê jî modela bernameyên perwerdeya pîrziman a pileदार e ku Malone (2010) pêşniyar kiribû. Di bernameyên wiha da xwendekar ji bo xwendewariyê bi zimanê herî baş dizanin û herî pir bi kar tînin dest pê dikin, yanî li dibistanên ku bi zimanê wan ê dayikê perwerdehiyê didin. Piştî di zimanên duyem û sêyem da ewil şiyanweriya guhdarîkirin û axaftinê, piştî van jî şiyanweriya xwendin û nivîsandinê li awayekî pileदार tînin fêrkin. Bi saya vê yekê xwendekar bi zimanên xwe yên duyem û sêyem jî dikarin têkiliyên rojane bidomînin, li aliyê din jî ji bo fêrbûna zanyariyên razber û akademîk bi xwe-bawerî dikarin van zimanan bi kar bînin. Bi vî şiklî zarok hem zimanê dayikê û hem jî zimanê nû fêr dibin.

Modela duzimanîkirinê/herikandinê: Ev modela ku bi ingilîzî wek “immersion” tê binavkirin, zêdetir wek perwerdeya bo zarokên ji malbatên çîna navîn, yanî yên dewlemend, tînin zanîn. Di vê modela ku hem ji aliyê qelîteya perwerde hem jî ji aliyê geşbûna pîrzimaniyê

encamên gelek serketî didin, hem zimanê xwendekaran hem jî ya ku dixwazin hînî wan bikin xweyî prestîj û statûyeke bilind in û ew bi piranî piştgîriyeke xurt digirin ji civakê. Xwendekar ne bi zimanê xwe yê dayikê, lê bi zimanekî duyem dest bi perwerdeyê dikin; lê belê mameste herdu zimanan jî baş dizanin û gelek qîmet û rêzê didin zimanê xwendekaran ê dayikê. Mînakên herî navûdeng yê vê modelê, bernameyên duzimanîkirinê ne di frensî û inglîzî da li Qenedayê. Lê belê, heke modeleke bi vî rengî li herêmeke bê bikaranîn ku ji aliyê aborî destnexweş, ango feqîr, û cihên ku cudahiyên girîng ên statû û prestîjê hebin di navbeyna zimanan de, bi îhtîmaleke mezin dê encam bişibe modela xeniqandinê, yanî yekzimanîkirinê. Ji ber ku di rewşeke wisa da zimanê ku ji mêj ve hemberî pêkutiyên maye, yanî zimanê zarokan ê dayikê, piranî hem ji aliyê mamosteyan hem jî ji aliyê mufredatê tîrên piştguhkirin û ev ziman hingî diçe ber bi windabûnê diherike. Bi vî şiklî di pratîkê da modela ku me wek yekzimanîkirinê-xeniqandinê binavkiribû tê sepandin.

Modela du-berî: Ev model hem ji aliyê pêşveçûna akademîk hem jî ji aliyê duzimanîyê ve encamên gelek baş dide. Li dibistanên ku bi vê modelê perwerde didin, xwendekarên xweyî zimanekî kêmîneyî û yê ji zimanên serdest bi hev re di heman sinifan da beşdarî dersan dibin; perwerde li gor pêdivî û taybetiyên xwendekaran, piranî nîvenîv bi herdu zimanan tê sepandin; lê belê heke zimanê kêmîneyî di salên derbasbûyî da hatibe bêhêzkirin û armanc ev be ku dîsa bê bihêzkirin, zêdetir giranî didin zimanê kêmîneyî û dibe ku perwerde heta rêjeya %90 bi zimanê kêmîneyî be. Ji ber ku zimanê serdest jixwe xweyî prestîj e û li derveyî dibistanê têra xwe piştgirî digire, ti rêyek din tine ku neyê hînbûn an jî kêm bê hînbûn. Li gor lêkolîner û pisporan dibistanên ku heta rêjeya %90 ser esasê zimanê dayikê perwerde didin, dibin wek modela parastin-domandinê ji bo xwendekarên ji zimanên bindest; her wiha ji bo xwendekarên ji zimanê serdest jî rê çêdike bo duzimanîkirineke rêkûpêk. Di astengiya herî girîng di vê modelê da ev e ku xwendekarên ji zimanên serdest zêde ji dil nabin ku beşdarî van dibistanan bibin. Taybetî li gewrebajaran (metropol) sepandina wan zehmettir e, bes mînak hene ku li bajarên biçûktir û navçeyên ku tîkiliyên rojane û yê danûstendinê bi gelek zimanan tîrên danan, modelên bi vî şiklî bîrêkxistin û encamên serketî derxînin. Bo nimûne, li Amerîkayê di hin dibistanan de, zarokên ku zimanê wan ê dayikê îspanyolî ye ders digirin ligel zarokên inglîzî-axêv ji mamosteyên duzimanî, û herdu ziman jî bi rihetî tîrên bikaranîn.

Helbet nabe ku yek ji van modelên jorê hatine îzahkirin bi rihetî û

hêsanî bê hîlbijartin û li herêmeke bê bikaranîn beyî ku bi berfirehî li ser nîqaş bêne kirin. Bi heman şiklî, ne mecbûrî ye ku tenê yek ji van modelan bê bikaranîn. Bereqs, mirov dikare bêje di heman herême da modelên ji hev cuda divê bèn birêkxistin. Lê ya mûhîm, divê perwerde bi giştî ligel hemû şîrîkên wê ji aliyên zimanî, civakî-aborî û lojîstîk (wek mamoste û çavkaniyên materyalî) baş bê zanîn û bernameyên perwerdeyê li gor vana bêne duristkirin. Ji rexê din, wexta modeleke perwerdeyê li herêmekê bê bikaranîn, nayê vê maneyê ku divê ev model heta hetayê wisa dewam bike. Li gor pêdiviyên û guherînên dû re derdikevin guherîn û lêanîn her gav mimkun in û heta dikarin yekcar vê modelê betal bikin û yeke din durist bikin an jî derbasî yeke din bibin.

2.2. Pirsgirêkên Derheqê Modelên Perwerdeya Ziman⁶

Wekî ku gelek lêkolîn bi rengekî ron û zelal nîşan didin, modelên mîna yekzîmanîkirin/xeniqandinê û yên derbaskirinê hem di maweya kurt û hem jî ya dirêj da pirsgirêkên zimanî û civakî derdixin. Bikaranîna modelên wisa li ber bicihkirina wekhevîyê û xelaskirina zerar û ziyanan di perwerdehiyê da astengiyên mezin pêk tînin.

Lê dîsa jî divê mirov bibêje ku modelên li jorê hatin îzahkirin ji hinek kêmasî û pirsgirêkan dûr nînin. Her çiqas hin zêdehiyên hinekî ji van modelan hebin jî, wexta polîtîkayên perwerdehiyeke duzimanî wek regez (prensîp) bèn qebûlîkirin, pirsgirêka esil sepandina van regezan e. Her yek ji van modelan di nav xwe da dibin cure cure û her wiha pratîkên cuda rê didin ku li herêmên cuda encamên cuda derkevin di bikaranîna heman modelê de. Wekî din, modeleke ku li gor taybetî û pêdiviyên herêmekê hatiye duristkirin dibe ku li herêmeke ku xweyî heman armancan e encamên cuda bide. Pirsgirêkeke din jî ev e, wexta ev model bèn duristkirin û sepandin, wisa tê ferzkirin ku xwendekar tenê yekzimanî ne, bi gotineke din an tenê zimanê xwe yê dayikê xeber didin an jî zimanê serdest. Lewma nayê dîtîn û fehmkirin ku ev xwendekar gelek caran rastî gelek zimanan tên di jiyânên xwe yên rojane de. Bes, zêdebûn û lezbûna rê û rêçikên danûstendin û çûnhatinê taybetî van salên dumahîkê, rewşeke ji her wextê durehtir (hîbrîd) derxistiye ji kinarên zimanî û nasnameyî ve. Mirov nikare bibêje ku ev model dikarin bibin bersiv ji bo durehiyeke vî rengî. Li Tirkîyeyê, piraniya xwendekarên ku zimanê wan ê dayikê ne tirkî ye, jixwe zimanê xwe yê dayikê, tirkî wek zimanê duyem û li hin herêman jî zimanekî sêyem an çarem bikar tînin di jiyana rojane da berî

6 Ji bo nîqaşeke berfirehtir a vê mijarê binêrin Benson, Designing effective schooling, r.70-76.

ku dest bi dibistanê bikin. Bo nimûne, gelek zarokên ku zimanê wan ê dayikê Kirmanckî/zazakî ye an jî zarokên erebî-axêv ên li şehrên Kurdistanê dijîn herî kêm sê zimanan seh dikin û dikarin van bikar-bînin ji bo pêdiviyên xwe yê cuda cuda berî ku gav biavêjin nav dibistanê. Bi heman şiklî, gelek zarokên ji Mêrdînê ku zimanê wan ê dayikê erebî ye, berî ku dest bi dibistanê bikin zimanên wekî erebî, kurmançî, tirkî û sûryanî, heta ji ber geşbûna turîzmê zimanê ingilîzî seh dikin û van zimanan li gorî pêdiviyên xwe bikartînin ku ew jî rewşeke wisa derdixe ku Garcia (2009) jê re dibêje axaftina serzimanî (translanguaging).

Li rexê din, modelên ku dê bînan bikaranînin di merhaleyên cuda yê perwerdehiya ziman da divê hevaheng bin li gel ezmûnên ku dê piştî her merhaleyê ferz be li ser xwendekaran. Wexta hemû perwerdehiya seretayî (ji 6 heta 8 salên destpêkê) hemû bi zimanê dayikê bête birêkxistin û wan salan da pêşveçûn û serketinên girîng bînan bidestxistin jî, heke dibistanên ku piştî wan salan tenê bi zimanê serdest perwerdehiyê bidin an jî heke ezmûnên navendî yê ku seransarê wî welatî tenê bi zimanê serdest bînan birêvebirin, dê û bavên bi zimanên kêmnîneyî diaxivin, dê ihtimaleke zêde zarokên xwe neşînin dibistanên pîrzimanî ên ku ser esasa zimanê dayikê perwerdehiyê didin. Jixwe birêvebirina ezmûnên navendî têra xwe pîrsgirêkan derdixe, lê wexta ezmûnên navendî mecbûrî bin jî, vêga lazim e ev ezmûn pîrzimanî bînan amadekirin.

Ji ber van pîrsgirêkan, pîraniya modelên perwerdeya ziman li gelek welatan bi gelek xeletiyên tînan sepandin; ihtimala wan a serketinê neçûye ser jî ber kêmasiyên din; û her wiha jî bo berjewendiyên siyasî pê hatine lîstin.

Lewma ji xeynî nîqaşên li ser modelên cuda cuda yê perwerdeya ziman, divê qayîdeyên hînbûn û hînkirina zimanan baştir bînan îzahkirin û belavkirin ji bo ku çêtir bînan fehmkirin ji aliyê kesên wek mamoste, dê û bav, pisporên mufredatên perwerdehiyê û xwendekaran ku pêwendîdarê vê meseleyê ne. Bi saya hewl û cehdeke wisa şert û mercên her xelkê li her herêmekê dê baştir bînan zanîn; armancên ku divê bînan bidestxistin û rê û rêçikên bidestxistina van armancan dê çêtir bînan destnîşankirin. Hinek xebatên ku divê di vê wextê da bînan birêvebirin ev in (Malone, 2010):

- Tespîtkirina şîyanên zimanî yê zarekî û nivîskî yê xwendekar, dê û bav û mamosteyan,
- Lêkolîna seh û meylên derheqê zimanan da bi awayekî berfirêhî,

- Bilindkirina hişmendiyekê derheqê hînbûn û hînkirina zimanan da
- Tespîtkirina daxwazên civakî û takekesî bi beşdarên ji her rengî
- Çespandina armancên perwerdeyî û zimanî
- Nirxandineke ron û zelal a çavkaniyên heyî yên kes, materyal û pereyî
- Tespîtkirina gavên ku dê bên avêtin di demeke nêz, navîn û dirêj da ji bo ku armancên destnîşankirî bên bidestxistin,
- Amadekirina modelan ji bo ku armancên destnîşankirî bên bidestxistin bi şerta her tim bên çavderîkirin û rastkirin,
- Sepandina qedemeyên plankirineke çerxî (tr:döngüsel, in:cyclical), tetbîqeke ceribandîne, nirxandin, pîvandînin û tehlîlkirinê.

Tenê piştî ev gav bên avetin mirov dikare modelên cuda yên perwerdehiya ziman amade bikin ku ev model bikarin bibin bersiv ji bo pêdiviyên curbecur.

3. Pirzimanî û Pirşayanî wek Qonaxeke Dînamîk li Dijî Yekzimanîyê

Li piraniya welatên cîhanê, di derdorên zimanzaniya raser (serdest) da yekzimanî wek pîver (norm) tê girtin, di dema lêkolînan da metodên lêkolînan û alavên berhevkirina daneyan li gor vê pîverê tên duristkirin. Bi vî şiklî jî zimanên kesên pirziman ku jiyanên xwe yê rojane da zimanên xwe bo armancên curbicur bikartînin wek xweser û ji hev cuda tên nirxandin. Lê ya rastî, hema bêjin her derê dinyayê mirov ji bo pêdivî û danûstendînan xwe yên rojane tuşî ji yekî zêdetir zimanan tên û van bi kar tînin. Li tu devera cîhanê tenê yek ziman tune. Serde jî ligel giloverbûna (globalbûna) têkiliyên civakî têkiliyên zimanan ji her wextî zêdetir û leztir bûye. Ev yek jî dinyayê ji her wextî zêdetir dike pirzimanî.

Di derheqê vê mijarê da nêrîna (perspektîfa) “pirşayanî” ya ku zimanzan Cook (1995; 2006) pêşniyar dike gelek kêrhatî ye. Pirşayanî, bi maneya xwe ya fireh, wek “hebûna zêdetirî yek zimanî di mejiyê de” tê pênasekirin. Bi vî rengî, zimanên kesekî pirzimanî ne zimanên li rex hev in, lê wekî rewşa pirşayanîya tevayî tê dîtin. Lewma, pirzimanî tenê ne ji zimanê yekem û yê duyem ê kesekê/î, ji hemû erkên mejiyê pêk tê. Bi gotineke din, kesekî pirziman ji gelek rexan ve, ji kesekî yekziman cuda ye û divê pirziman bi van hemû cudahiyan xwe

ve bêne mitalekirin. Ev cudahî, wexta şert û mercên hewce pêk bèn, gelek servedariyên (derfetên) bîrî û mejiyî dabîn dikin ji bo van pirzimanan (Baker, 2006). Her wiha, nêrîneke bi vî rengî, pirzimanîyê ne wek rewşeke sabît, lê wek têkiliyeke dînamîk a zimanên navbûrî ku her tim têkildarê hev dibin û nav guherîneke da ye qebûl dike.⁷

Bi giştî li her derê Tirkîyeyê, taybetî li Kurdistanê mirov dikare bêje ku pirzimanî û pirşayanîyeke berbiçav heye (Egitim-Sen, 2011). Gelek zarokên kurd, girêdayî cihê ku ji dayik dibin, li derdora xwe zimanên wek kurmançî, zazakî, erebî, sûryanî û tirkî seh dikin, li dibistanan jî dersên inglîzî werdigirin. Ev zarok, dibe ku nekarin van hemû zimanan hîn bibin û di jiyânê xwe yê rojane da bi kar bînin, lê belê bi haydariya hebûna wan mezin dibin. Lewma, lêkolînên derheqê zimanan da têne kirin divê yekzimanîyê wek pîver negirin, berevajî vê pirzimanîya dînamîk qebûl bikin ku pratîka jiyânê jî jixwe ev e.

4. Mamoste-gihandin ji Aliyê Curbicuriya Zimanî û Kulturî ve

Mamoste-gihandin qadeke wiha ye ku welat bo welat, herêm bo herêm û heta bi kultur bo kulturê cudahiyê nîşan dide, û têkoşînên curbicur ên desthilatê her û her bi eşkereyî lê têne hîskirin. Desthilatên ku dikarin qonaxên mamoste-gihandinê kontrol bikin, di heman demê da dikarin qadên din ên perwerdehiyê jî rehetir kontrol bikin. Ji lewma têkoşînên desthilatê di her merhaleya qonaxên mamoste-gihandinê da xwe bi mirov didin hesandin. Di encama van têkoşman da ji aliyekî ve li hin deveran ew mamoste tên gihandin ku li ser bingeha curbicuriya kulturî û zimanî perwerdehiyê dimeşînin, ji aliyekî din ve jî li hin deveran ew curbicurî bi tevahî tê piştguhkirin û ew mamoste tên gihandin ku pergaleke perwerdeyê pêk bînin ya ku xwendekaran yekreng dihesibîne. Celebê perwerdeya ku berendamên mamostetiyê werdigirin, rasterast bandorê li ser têkiliyên civakî û mekanîzmayên curbicur ên desthilatê dike.

Tirkîye, digel ku welatekî pirzimanî û pirkulturî ye saziyên mamoste-gihandinê, berendamên mamostetiyê bi awayekî wiha amade dike mîna ku wê li ser zemîneke yekzimanî û yekkulturî bixebitin.

7 Ji bo nîqaşêke berfirehtir binêrin: Herdina, Philip û Jessner, Ulrike (2002). *A Dynamic Model of Multilingualism: Perspectives of Change in Psycholinguistics*, Multilingual Matters, Clevedon. Her wiha, Cook, Vivian, (1995) "Multi-competence and Learning of Many Languages", *Language, Culture and Curriculum*, Hejmar 8, r. 93-98. Cook, Vivian (2003), "The Changing L1 in the L2 User's Mind", *Nav Effects of the Second Language on the First*, (ber.) Vivian Cook. Multilingual Matters, Clevedon, r. 1-18, çavkaniyên girîng in di vê mijarê de. Her wiha binêrin Garcia, Education, multilingualism. r.140-158.

Wek serencama vê yekê jî berendamên mamostetiyê, gava ji zanîngehên xwe derdiçin û dest bi wezîfeya xwe dikin tûşî zor û zehmetiyên mezin dibin.

Ji aliyekî din ve, li welatên ku pirkulturî û pirzimanî bi awayekî fermî pejirandine û bernameyên xwe yê perwerdehiyê li gorî wê saz kirine jî yek ji mijarên ku herî zêde nîqaş li ser tê kirin mamoste-gihandin e. Lewra gihandina mamosteyan bi feraseteke perwerdehiyê ya ji aliyê pirzimanî û pirkulturî ve piralîparêz e, pêdivî bi wê heye ku hemû pêkhênerên qonaxên perwerdeyê bi berdewamî berçavî lê bê kirin li ser, çavkanî û materyalên tîk bikaranîn bi awayekî rexneyî bê axaftin û rêbazên tîk meşandin her tim bîkî pirsyarkirin. Tenê bi feraseteke bi vî rengî gava mamoste-gihandin hat pêk hat, encam wê bikare feydeyê li pêşveçûna tîkiliyên civakî yê wekhevîparêz bike.

Wek encam em dikarin bibêjin ku ji aliyê polîtîkayên perwerdeyê ve hem di pergalên li ser bingeha yekzimanîyê da hem jî di pergalên li ser bingeha pirzimanîyê de, li serê sereketirîn diyarkerên ku çawanîya encamên bernameyên perwerdehiyê bi xwe re tîne, taybetmendî, şîyan, ezmûnên pîşeyî û zanîna pedagojîk a mamosteyan e. Mamoste ji bo ku bikarin bibin kesên çalak ên guherîne divê bikarin vê rewşa heyî bikin meseleyî û bikarin bi awayekî rexneyî nêzîkî vê rewşê bibin. Li deverên ku polîtîkayên yekreng û bizava sereke tîk meşandin, mamoste wek teknîsyenên pasîf erka xwe bi cih tînin û zanyariya nîvengên desthilatê bo xwendekaran vediguhêzin. Di vê rewşê da mamoste, wek weznedarên di wê pergalê da ne ku Paulo Freireyê pedagojê rexneyî yê navdar ew wek modela perwerdehiya bankgêr pênase kiribû. Li gorî vê, rol û erka mamoste wek çavkaniyekê ye ku bi tenê zanyariyê dide. Xwendekar di rewşeke pasîf da ye, zanyariyên ku danê werdigire û wan ji ber dike. Ne mamoste ne jî xwendekar li zanyariyê nakole, wê şîrove nake û rexne nake. Lînakole ka rûdanek an heqîqetek çima û çawa wisa dibe û xwe nade ber teyîdkirina wê. Berevajî vê, perwerdehiyêke mamostetiyê ya veguherîner, dihêle ku berendamên mamostetiyê bi awayekî rexneyî nêzîkî dinyayê û tîkiliyên civakî bibe, anku nêzîkî retorîkên desthilatê û şewazên jinûve afirandina bi berdewamî ya newekhevî û bêdaletiya civakî û siyasî û aborî ya sazîyên perwerdehiyê. Pir dijwar e mirov bi carekê re bibêje ku perwerdehiyêke veguherîner a bi vî rengî çawa li bernameyêke mamoste-gihandinê bê sepanandin, lê belê dîsa jî derbarê xalên hevpar ên bernameyên bi vî rengî da mirov dikare van bibêje:

- Rêvekirin bo berendamên mamostetiyê da ku bi awayekî rex-

neyî bifikirin li ser pêwendiyên kulturî û civakî yên di nav da ne,

- Amadekirina zemînên guncav bo xwendekaran da ku bikarin dinyayê û pêwendiyên civakî “bi dengê xwe” watedar bikin,
- Pêkanîna bîreweriya afirandina civakeke kesên wekhev di nava xwe da dihewîne ku li dora nirxên demokratîk bi awayekî beşdar cih tê da bigrin.

(Mu)daxilbûna Dê û Bavan

Gelek ferasetên perwedeyê yên ne rexnegir, dê û bavê xwendekaran wekî perçeyek girîng ên perwerdehiyê qebûl nakin. Li gor wan gelek caran rola dê û bavan ew e ku zarokên xwe têr bikin, pêdiviyên wan ên dibistanê peyda bikin û ji wir zêdetir ne. Bi gotinek din, wexta pergala perwedeyê û perçeyên wê werin duristkirin tu kes guh nade dê û bavan û cih nadin wan ku ew bibin perçeyên pêvajoyên perwedeyê. Berevajî, ji wan biat tê xwestin. Wexta dê û bavên navborî ji civakên bindest bin ev rewşa dervehiştinê zêdetir li berçava ne. Her wekî di beşa yekê ya vê xebatê da hatibû behskirin, piraniya dê û bavên zarokên kurd, ji ber şiklê duristkirina pergala perwerdehiya Tirkîyê nikarin arîkarî zarokên xwe bikin di ders û sparteyên wan de, û her wiha nikarin mamosteyên bi wan ra jî bi awayekî watedar têkilî deynin. Bêguman yek jî esastirîn sedema vê yekê ev e ku zimanê dibistanê tene bi tirkî ye.

Lewma, divê polîtîka û sepanên (pratîk) perwerdeya pirzimanî ji serî ve dê û bavan jî mudaxilê pêvajoyê bikin, qedr û qîmeta zanîn û tecrûbeyên wan bizanin, divê ew jî xwedan gotin bin di biryardanê de. Rêya vê yekê jî ew e ku mûfredat li gor çand û kultura malbatan bê amadekirin. Ji gotina mûfredata li gor çand û kulturê qest ew e ku hemû perçe û pêvajoyên dibistanê li gor serborî, pêdivî û mafên beşdarên perwerdehiyê bêne amadekirin. Ev yek jî tenê mîmkun e heke mûfredat li gor ziman û kulturên cihê perwerdehiyê pêk bê û her cure cudagerî bêne beralîkirin di hemû qadên perwerdehiyê de.

Ji rexekê din ve, divê perwerdeyê wisa bê duristkirin ku serboriyên dê û bavên ji civakên tûşî cudagerî û newekheviyan hatine jî bêne guhertin. Gavên ji bo başkirina rewşa dibistanê ya xwendekaran tenê wexta dê û bavên wan jî ji guherînên hevaheng derbas bin, kêrhatî dibin. Wek nimûne, gelek zehmet e ku fikr û sehên malbatan ên derheqê zimanan da biguherin li cih û deverên ku zimanê wan malbatan bo wexteke direj hatine biçûkxistin û her wiha hekê yekzimanî bibe pîvera sereke. Lewma, di pêvajoya berbelavkirina pergaleke nû

ya ser bingehê pirzimanî û pirçandîtî, divê dê û bav jî bi şikleke wek “perwerdehiya mezinan” perwerdehiyê bigrin. Divê naverok û forma perwerdehiyêke bi vî şiklî dîsa li gel beşdarên bînduristkirin û semînerên mijarên wek cudahiyên zimanî û kulturî, cudagerî û newekhevî werin dayîn.

Riyeke din a girîng bo mudaxilbûna dê û bavên di pêvajoya perwerdeyê de, bi destê wan amadekirina materyalên dersê ye. Dema perwerdehî dest pê bike bi zimanên taybetî wekî kurdî yê ku bo wextekê direj li derveyî perwerdeya fermî hatine hiştin, yek jî mezintirîn astengî ew e ku materyalên nivîskî, devkî û dîtbarî ên lêhatî bêne peydakirin. Yek ji sepanên bo zimanên di vî rewşê da ev e ku pisporên amadekirina materyalan hinek semîneran bidin dê û bavên, û paşî ew bi hevra materyalan amade bikin. Bi vî rengî ew hem dikarin alavên guncan ji bo çand û kulturî amade bikin hem jî materyalê di li gor zarava û devokên cuda bin li gel ku dê û bav jî bibin mudaxilê vî pêvajoyê. Her wiha, mirov dikare bêje dê xwendekar zêdetir motive bibin wexta materyalên ku ji destê dê û bavên wan derketine bi kar bin. Di vî mijarê da tiştê divê miheqek li ber çava bê girtin jî ev e ku hingî çêbe zêde keç û jin cih bigirin di pêvajoyên biryardanê de. Lewra dibe ku bi vî şiklî materyalên hesas ji bo zayenda civakî bêne amadekirin. Bi feraseteke wisa, dibe ku dê û bavên derveyî dibistan û perwerdehiya zarokên xwe hatine hiştin ji nû ve pêwendîdar bibin û her wiha ne tenê xwendekar, dê û bav jî bîhêzkerin.

5. Stûnên Bingehîn ên Perwerdeya Pirzimanî

Hinek stûnên bingehîn ên feraseta perwerdeyêke pirzimanî hene. Ji fikir û pêşniyarên pisporên wekî Jim Cummins, Tove Skutnabb-Kangas, Colin Baker û Carol Benson, ku gelek xebat û lêkolînên wan hene di vî mijarê de, mirov dikare van stûnan wiha rêz bike:⁸

• **Her zarok baştir fêr dibe wexta bi zimanê(n) baştir dizane perwerdeyê dibîne:** Taybetî sefheyên ewil yê hînbûna xwendewariyê têgihîştina pêwendîya deng-nîşan û mane-nîşan gelek girîng e. Xwendekar gelek zûtir fêr dibin bi peyvên ku maneyên wan dizanin. Heke ne, destpêkirina xwendewariyê jî û hînbûna

8 Ji bo van çavkaniyan binêrin: Baker, Colin (2011). *İkidilli Eğitim: Anne-babalar ve Öğretmenler için Rehber*, (wer. Sezi Güvener), Heyamola Yayınları, İstanbul.; Cummins, Jim (2000), *Language, Power, and Pedagogy. Bilingual Children in the Crossfire*, Multilingual Matter, Clevedon; Skutnabb-Kangas, Tove (2000), *Linguistic Genocide in Education-or Worldwide Diversity and Human rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ; Benson, Carol (2005) "The Importance of Mother tongue-based Schooling for Educational Quality". Raporu EFA Global Monitoring, binêrin <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001466/146632e.pdf>

zimanê perwerdeyê jî direng dimîne.

• **Hemû kes xweyî behre ne ku bi hev re an jî li dû hev gelek zimanan bi rihetî hîn bibin:** Hemû zarok ji zayînê ve, heke astengî û nexweşiyên zayînê tunebin, xweyî zanîna zimanzanîna gerdûnî ye ku ev bingeha hemû zimanan e. Lê her ku mezin dibin, pêkerên (faktor) derdorî dikin ku ev behre bertengtir bibe. Wexta zarok tenê zimanekî seh bikin ji derdora xwe, şiyânên xwe yên ji zayînê ve tên ji bo bikaranîna zimanên din winda dikin. Lewma, wekî Cook (1995) jî dibêje, ya rastî yekzimanî rewşeke ciddî ya bêparîtiya zimanî ye. Ferasata perwerdeyê pîrzimanî, zimanzanîna gerdûnî ya zarokan ji serî ve li ber çavan digire û hewl dide şiyân û qebiliyetên zarokan bo bikaranîna gelek zimanan di zûtirîn demê da pêk bê (Chomsky, 2009). Her wiha Chomsky (1965), ji von Humboldt neql dike û fikrên xwe yên derheqê vê mijarê da wiha dibêje: “Em nikarin bi maneya xwe ya rastî zimanekî hîn bikin; tenê em dikarin wan şert û mercan pêk bînin ku ziman di mejiyê da li gor qeyîdeyên xwe geş bibe.” Ji vir, mirov dikare bibêje, divê sepanên navpolî yên feraseta perwerdeya pîrzimanî li gor vê bêne duristkirin.

• **Zanîn û şiyânên berî hatine fêrbûn dikarin rihetî navbeyna zimanan da bêne derbaskirin:** Lewma, bi çêkirina pîran di navbeyna zimanan de, zanîn û şiyânên di zimanekî da hatine fêrbûn dikarin rihetî bêne derbaskirin bo zimanekî din. Di modelên perwerdeya pîrzimanî de, derbaskirina şiyânên zimanî û mejiyî navbeyna zimanan da bi şiklekî pergali wek perçeyekê mûfredatê tê dîtîn. Bi vî rengî, piştî ku di zimanekî da xwendewarî pêk bê û yekî din da şiyânên devkî heta dereceyekê pêş ve biçin, şiyânên xwendewariya zimanê yekê dikarin di demeke gelek kurt da derbasî zimanê duyê bibin û di zimanê duyê da jî xwendewarî dest pê bike.

• **Ziman ne dijmin, lê destgirê hev in:** Wexta feraseta perwerdeya pîrzimanî bête qebulkirin, li ber fikra xelet a ku zimanan wekî hevrik (reqîb) û dijminê hev an jî astengî li ber geşbûna ya din dibîne, radibe û di şûnê da nêrîna ku dibêje ziman balpiştên hev in belav dike. Bi vî şiklî, pîrzimanî ne wekî ku tesîreke neyînî, bereqş wek taybetiyê ku tiştêkê li wan zêde dike tê qebûlkin.

• **Bi saya perwerdeya pîrzimanî zimanên nû bi rihetî têne fêr-**

bûn: Di sepanên perwerdehiyeke pirzimanî de, wexta zimanên nû ewil wek ders li gor hin qedemeyan û ji şiyânê devkî têne fêrbûn, xwendekar dikarin van zimanan rihettir û bi şiklekî watedar bigirin. Sêya vê, fêrbûna ziman ne wekî ku derseke mec-bûrî lê wek keyfekê tê dîtîn. Heke ne, perwedeya bi zimanekî ku xwendekar pê nizanin, tenê wek jiberkirina hinek hevok û qaliphevokan dibe ku xwendekar gelek caran wan fahm nakin.

• **Xwendekarên pirziman, li gor yê n yekziman serkeftîtir in di dersên xwe de:** Lîteratûra navneteweyî û lekolînen bi xwendekarên kurd re hatine kirin, nîşan didin ku xwendekarên ji yekî zêdetir zimanan dizanin zedetir xweyî avantaj in ji hinek rexan ve hem di dersên zanistên civakî hem jî yê fen û teknîkî de. Li gor lêkolînan (Cummins, 2000; Baker, 2006) xwendekarên pirzimanî, dikarin perçeyên cuda ên mejiyên xwe bi kar bînin, bi şiklên cudatir nêzikê bûyer û mijaran bibin û encamên afirîner derxin holê.

6. Modelên Perwerdeyê yê Dînamîk ên Pirziman û Pirzarave li ser Bingehê Zimanê Dayikê bo Perwerdeya Xwendekarên Kurd li Tirkîyeyê⁹

Perwerdeyeke ku bikare rewşên pir-cudagerî û pir-newekhevî yê di beşa yekem da hatî behskirin veguherîne û bi rêyên ku di beşa duwem da hatî nîqaşkirin pirîtî û cudahiyên zimanî têxe navendê û bikare bibe bersiv ji pêdivî û taybetmendiyên cuda yê -bi taybetî zarokên kurdan- bi giştî hemû komên li Tirkîyeyê re, tenê bi feraseteke perwerdeyê ya pirzimanî û pirzaraveyî li ser bingehê zimanê dayikê mumkin e. Lewma, di vê binbeşa xebatê da modelên perwerdeyê yê dînamîk ên pirziman û pirzarave li ser bingehê zimanê dayikê tên pêşkêşkirin ku bikarin bên bikaranîn di perwerdeya zarokên kurd de. Di binbeşa pêşî ya vê xebatê da hatibû ravekirin bê çima her yek ji van terman hatiye hilbijartin û armanc jê çî ye.

Ger em ji zanyariyên heta niha hatî behskirin bidin rê, di perwerdeya xwendekarên kurd ên xwedî pêdivî û taybetmendiyên cuda da çar modelên cuda dikarin bên bikaranîn. Ev model bi giştî li gorî rewşa civake-zimanî ya xwendekaran di zimanên kurdî û tirkî da hatine amadekirin. Bi gotineke din di senifandina van modelan de, be-

⁹ Ev binbeş, bi halê xwe yê pêşnûmayî yê pêşî bi lidarxistina panêlekê li Diyarbekirê bo kes û saziyên pêwendîdar hatiye pêşkêşkirin, piştî rexne, pêşniyar û şiroveyên cuda yê hatî, hinek kêmasiyên wê hatine jêbirin û nîqaşên têra xwe ne eşkere hatine berfirehkirin.

satî û bikaranîna zimên a xwendekaran di zimanên kurdî û tirkî da wek bingeş hatine girtin. Model 1 li ser xwendekarên ku tenê bi kurdî dizanin an jî bêhtir bi kurdî diaxivin, Model 2 li ser xwendekarên ku ji bûna (jidayîkbûna) xwe û pê da tûşî kurdî û tirkî bûbin û bi herdu zimanan jî dizanin, Model 3 û 4 li ser xwendekarên kurd hatine amadekirin yê ku ji ber sedemên curbicur zimanê wan ê yekem an jî serdest bûye tirkî. Her wiha, ev model li ser taybetmendiyên deverên kurd lê dijîn li sê herêmên cuda yê wek herêma kurdan, herêmên koçberiyê û herêmên rewşa wan taybet dikarin bêt bikaranîn. Mebest ji herêma kurdan ew erdnîgariya Kurdistanê ye ku ji aliyê dîrokî û kulturî ve kurd bi hezaran sal e li ser dijîn. Herêmên koçberiyê jî, wek ku di beşa duwem a raporê da hatî ravekirin, ew bajarên li rojavayê Tirkîyeyê yê koçberan li xwe digirin ên wek Stenbol, Enqere, Mêrsîn, Edene, Entalya, İzmir û Bûrsa ne. Herêmên rewşa wan taybet jî, dîsa wek ku di beşa duwem da hatî behskirin, hinek herêmên bajarên wek Konya û Enqere li xwe digire ku di demên beriya Komarê da kurd lê hatibûn sirgûnkirin.

Modelên li jêrê tîr ravekirin tenê dema pêşdibistanê û dibistana seretayî vedigire. Ev dem, teqabulî wextê perwerdeyê mecbûrî dîke ku bi temamî neh sal in. Lê belê derbarê dabeşkirin an jî vesazkirina van neh salan di nav xwe de, dibe ku rêbazên cuda bêt hilbijartin. Yanî dibe ku bi awayê perwerdeya bêdabiran a neh salane jî bîr lê bê kirin, dibe di nav xwe da li çend demên cuda jî bêt dabeşkirin. Ya girîng ew e ku ev wextê neh salane tev mecbûrî be û bi awayekî bêpare û bi kalîte bo hemû xwendekaran bê pêşkêşkirin. Di vê raporê de, bîr li zêdekirina zimanên cuda hatiye kirin li modelê û çalakiyên perwerdehî-hîndekariyê ku wê bi van zimanan bêt kirin û bi vî awayî hatiye hilbijartin ku model di nava xwe da di çar qonaxên cuda da bêt sazkirin. Qonaxa pêşî dema pêşdibistanê ye ku wê salekê berdewam bike. Di vê qonaxê da armanc ew e ku xwendekar di zimanên ku dizanin da şiyaneweriyên xwe yê zimanê devkî yê bingeş bi pêş bixin û amadeyî perwerdehiyê bêt kirin. Qonaxa duwem jî sê salên pêşî yê piştî pêşdibistanê ne. Di vê demê da tê hêvîkirin ku ji bilî şiyaneweriyên devkî şiyaneweriyên xwendewariyê yê xwendekaran bêt pêşxistin û zimanên nû pile bi pile fêr bibin. Qonaxa piştî vê polên 4. û 5. vedigire û tê hêvîkirin ku xwendekar di kurmancî, zazakî û tirkî da baş pê da çûbin û di îngilîzî da hatibin merhaleyeke diyar. Her wiha di vê demê da dersên wiha wê bêt dayîn ku şiyaneweriyên wan ên fikirîna razber û bidestxistina zanyariya akademîk bi pêş bixin. Qonaxa çarem û dawî jî polên 6., 7. û 8. li xwe digire;

di vê qonaxê da xwendekar wê dersên cihê bi zimanên cuda wergirin û bi tevahî wê dest bi sepandina perwerdehiya pîrzimanî hatibe kirin. Di vê qonaxê da xwendekar ligel dersên zanistên civakî û fenê û yên matematîkê yên mecbûrî wê gelek dersên wek zayenda civakî, perwerdehiyê welatîbûn û demokrasîyê, zanistên xwezayê, dîroka olan, pîrzimanî û pîrkulturî, xwendewariya medyayê (çapemenî û weşanê), kultur û huner, wêje (edebiyat) û perwerdeya zimanekî din î biyanî, hinekên wan mecbûrî, hinekên wan jî bi awayê dîrsa hîlbijêrî wergirin û amadeyî bo perwerdeya lîseyê bêne kirin. Pir girîng e ku ev qonax hemû di bergeha perwerdeya mecbûrî da bin û xwendekar her qonaxekê bi awayekî serkeftî kuta bikin. Ger hinek ji xwendekaran, di qonaxekê ji van da şîyaneweriyên ji wan tê hêvîkirin bi dest bixin, têra xwe nekarîbûne bi pêş bixin, divê mekanîzmeyên ku kêmasiyên van xwendekaran berteref bike bînin sazîkirin û piştgiriya wan bê kirin. Ji bo vê jî pir girîng e ku derbarê pêşveçûna xwendekaran da ew rêbazên alternatîf ên pîvan û nirxandinê yên navend-xwendekar bînin pêşxistin ku ji pêş-dibistanê û pê da qonaxên pêşveçûna wan dinirxînin. Lê belê, divê hay li wê yekê bê kirin ku ev rêbazên pîvan û nirxandinê ne ji wan testan pêk bînin ku îro pir tînin bikaranîn û tenê berê xwe didin pîvana encaman. Dîsa li ser vê mijarê, bo perwerdeya lîseyê ya ku piştî dema dibistana seretayî ya mecbûrî dest pê bike, divê ew jêrsaziya pêwîst bê amadekirin ku xwendekar ne tenê bi rêya ezmûnên di zimanekî diyar da hatî standardkirin, hêsan û tenê armanc-encam, lê li gor eleqe û armancên xwe hîlbijartinan bikin û li xwendinê berdewam bikin.

Wek berê jî hatî behskirin beşek ji xwendekarên kurd wek zimanê dayikê bi zaraveyê kurmançî, beşek jê jî bi zaraveyê zazakî diaxivin. Lewma bi modelên li vir hatî pêşniyarkirin ve pêwendîdar bi herêmên ku lê tînin bikaranîn wê hinek guherîn çêbibin. Bo xwendekarên ku zimanê wan ê yekem kurmançî ye, divê armanc ew be ku gava perwerde wek bîngê di ser vî zimanî re tê meşandin, di rewşên wek *Zaraveyê Berawirdî da zazakî* bê fêrkirin. Ji aliyê din ve bo xwendekarên ku zimanê wan ê yekem zazakî ye, zimanê wê di perwerdehiyê da bêhtir bê bikaranîn zazakî ye û wek *Zaraveyê Berawirdî* jî kurmançî tê fêrkirin.

Xaleke din a girîng jî derbarê zimanê biyanî da ye ku di modelên li vir hatî pêşniyarkirin da tê bikaranîn. Ji ber eleqeya bo îngilîzî ya hema hema li hemû deverên cîhanê û qezencên civake-aborî û akademîk ên cuda ku bi zanîna bi vî zimanî tînin bidestxistin, wek pêşîne di van modelan da îngilîzî wek zimanê sêyem hatiye pêşniyarkirin. Lê belê li şûna îngilîzî bibe ku zimanên wekî erebî, farsî, ermenkî, el-

manî, spanî, frensî an jî zimanekî din jî bê pêşkêşkirin. Li ser vê mijarê tercîh divê ya zarok û malbatan be.

Dawiyê divê ev yek bê destnîşankirin: di van modelan da armanc pêşveçûna pîrzimanî ye û hatiye pêşbînîkirin ku zimanên nû berê bi awayê zimanê devkî, paşê jî bi awayê zimanê nivîskî bîn fêrkirin. Du sedemên tercîheke wisa hene. Yekem; gava ziman di dorhêla xwe ya xwezayî da tê fêrbûn pêşî şiyaneweriyên devkî bi pêş dikevin û bo gelek pêdiviyên rojane wek pêşîne serî li zimanê devkî tê dayîn. Duwem; li Tirkîyeyê bi taybetî li dibistanên dewletê gava mirov ezmûneyên fêrkirina zimanê biyanî li dide ber çavan, çalakiyên fêrbûna zimanê nû ku bêhtir di ser zimanê nivîskî re dest pê dike û berdewam dike, bi giştî bi şeweyê fêrbûneke mekanîk pêk tê û kesên zimanê navborî fêr dibin her çend bikarin bi vî zimanî bixwînin û binivîsin jî nikarin bi zimanê rojane biaxivin. Ji ber van sedeman di modelên ku di vir da hatî pêşniyarkirin de, bîr li wê hatiye kirin ku ziman pêşî wek devkî, piştî jî wek nivîskî bê fêrkirin. Mebest jî zimanê devkî jî ew e ku xwendekar ji materyalên nivîskî wêdetir bi bikaranîna navgînên wek wêne, alav, vîdyo û dosyeyên deng fêrî zimanê rojane bibin.

6.1. Modelên Perwerdehiya Dînamîk a Pîrzimanî û Pîrzaraveyî li ser Bîngê Zimanê Dayikê bo Zemîneyên Cuda

Modelên li jêr tîr pêşniyarkirin li ser du aliyên hatine danandin. Ya yekê, rewşa heterojen a zarokên kurd li ber çava hatiye girtin. Bi gotineke din, wekî berê jî hatibû behskirin, zarokên kurd xwedî taybetî û pêdiviyên cuda ne, lewma jî şûna yek modelê, ji yekê zêdetir model divê bêne pêşkêşkirin ji bo perwerdeya van zarokan, û zarok bikaribin beşdarî yek ji van modelan bibin li gor rewşên xwe. Ya duduyan, mînakên welatên cuda jî hatine hesibandin. Wexta şert û mercên dîrokî û civakî-siyasî li ber çavan bibin, mirov dibîne ku hinek bernameyên perwerdeya pîrzimanî ya ser bîngê zimanê dayikê û ferasetên rexneyî yên perwerdeyê li herêmên cuda yên cîhanê xwedî potansiyeleke mezin in ji bo perwerdeya zarokên kurd jî. Bi vê nêzîkbûnê, modelên li jêr hatî pêşniyarkirin, ji aliyê dirûv ve, bi berhevkirina bernameyên perwerdeyê yên li Welatê Baskê tîr sepandin (Coşkun et. al. 2010) û *Bernameyên Perwerdeyê yên Pîrziman ên Piledar* ya Malone (2010) ku li gelek welatên cîhanê tîr bikaranînin û pêşniyarên berbiçav ên Benson (2005) di encama xebatên li gelek welatan kirî da derxistî holê, hatine amadekirin. Wek naverok jî pîrşayaniya ji aliyê tîkiliya zimanan a bi hev re ku Cook (1995) pêşniyar kirî, ji aliyê xwendewariya modela xwendewariya rexneyî ya ku Cummins (2001)

û Alma Flor (1988) pêşniyar kirî, ji aliyê feraseta giştî ya perwerdeyê jî ferasetên Perwerdeya Rexneyane/Veguhêr ên Freire (2010) û Cummins (2000) pêşniyar kirî, hatine pejirandin.

Wek encam mirov dikare bibêje modelên li jêr tên pêşniyarkirî, hem li gor taybetî û pêdiviyên cuda ên xwendekarên kurd hem jî hevaheng li gel modelên perwerdeya pirzimanî ya ser bingeha zimanê dayikê û ferasetên rexneyî yê perwerdehiyê ku encamên gelek erênî dane li hin welatên cihanê hatine amadekirin.

Model 1 – Perwerdehiya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar li ser bingehe kurdî

Di tabloya jêr da Model 1 tê nîşandan ku dikare bê bikaranîn di perwerdeya wan xwendekaran da ku tenê bi kurdî dizanin an jî bêhtir bi kurdî diaxivin.

Modêl 1 – Perwerdehiya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar li ser Bingeha Kurmancî

Pêşdibistan	Pol 1	Pol 2	Pol 3	Pol 4	Pol 5	Pol 6	Pol 7	Pol 8
Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
						Tirkî	Tirkî	Tirkî
						Tirkî	Tirkî	Tirkî
			Tirkî	Tirkî	Tirkî	Ingilîzî	Ingilîzî	Ingilîzî
			Tirkî	Tirkî	Tirkî	Ingilîzî	Ingilîzî	Ingilîzî
	Tirkî	Tirkî	Ingilîzî	Ingilîzî	Ingilîzî	Zazakî	Zazakî	Zazakî
Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî			

Dema Pêşdibistanê: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna zimanê devkî di zimanê dayikê yê xwendekar da bê pêkanîn û ger zimanê wî/wê yê yekem kurmancî be zazakî, ger zazakî be kurmancî heftiyê du rojan her rojekê saetekê bi rêya lîstikan nas bike. Di vê qonaxê da ji materyalên nivîskî wêdetir dîmenbarên curbicur bo zarokan tên pêşkêşkirin û bi vî awayî tê hêvîkirin ku ew bi peyvên watedar ragihandinê pêk bînin. Hem di dersên kurmancî da hem di yê zazakî da bi giştî bi bikaranîna teknîkên TPR (Total Physical Response) pêşveçûna zimên tê handan. Ev teknîk, pêşbîniya wê yekê dike ku xwendekar bêhtir bi tevgeran, bi lîstikan an jî bi fermanan fêrî zimên bibin. Di vê demê da hîn tirkî an jî îngilîzî dewra xwe nedîtîye.

Dema Pola 1.: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna kurdiya devkî berdewam bike û dest bi xwendewariya kurdî bê kirin. Zimanê

perwerdeyê bi tevahî kurdî ye. Lê belê heftiyê sê saetan wê dersên tirkî bèn dayîn û dest bi fêrkirina tirkî wek devkî bê kirin. Dersên tirkî wê yekê ji xwe re dikin armanc ku bi awayekî bingeîn tirkiya rojane bê fêrkirin. Her wiha heftiyê du rojan her rojê saetekê li dersên zaraveyê berawirdî tê berdewamkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî nayê kirin.

Dema Pola 2.: Di vê demê da berdewamî li pêşvebirina hunerweriyên devkî û nivîskî tê kirin. Dîsa heftiyê sê saetan darsa tirkî tê dayîn, lê vê carê hunerweriyên xwende-nivîsendetiyê yên di zimanê kurdî da hatî bidestxistin, bi teknîkên raguhastinê bo tirkî tîn guhastin. Bi vî awayî bi zimanê duwem jî xwendewarî dest pê dike. Dawiyê, heftiyê ji herdu rojan saetekê darsa zaraveyê berawirdî berdewam dike, lê vê carê fabl an jî çîrokên keleşorî bo xwendekaran tîn gotin.

Dema Pola 3.: Di vê demê da li dersên ku di pola 2. da hatî destpêkirin tê berdewamkirin. Bi bikaranîna kurdî û tirkî di dersên zaraveyê berawirdî da gotina fabl an jî çîrokên keleşorî berdewam dike. Ferq tenê ew e ku di pola 3. da cara pêşî heftiyê sê saetan wê dest bi dayîna darsa Îngilîzî bê kirin. Armanc ji vê ew e ku hin diyalog û qalibên hêsan ên zimên ên rojane bi îngilîzî bêne fêrkirin.

Dema Pola 4.:Di vê demê da ku qonaxa sêyem dewra xwe dibîne, cudatir ji polên berê dersên nû yên wek Zanista Fenê û Zanyariyên Civakî li mufredatê (bernameya hîndekariyê) tîn zêdekirin û bername hê bêhtir tê dewlemendkirin. Lê belê derseke mufredatê ya bi ferazî hêsan ku bi kurdî tê vegotin di heman demê da bi tirkî jî dest bi fêrkirina wê tê kirin û di ber mijarên rêziman re ku di vê dersê da tîn bikaranîn, darsa rêzimanê tirkî jî tê dayîn. Dersên li derveyî wê dîsa tenê bi kurdî wê bèn dayîn. Îngilîzî ji vê qonaxê pê da wê wek zimanê nivîskî bê fêrkirin. Di dersên zaraveyê berawirdî da jî di vê qonaxê da li şûna fabl û çîrokên keleşorî wê çîrokên nûjen bèn xwendin bo xwendekaran.

Dema Pola 5.: Di vê demê de, bernameya sala berê bi rêjeyê zêde wê berdewam bike. Tenê jimara dersên ku pêşî bi kurdî paşê bi tirkî tîn dayîn wê li duyan bèn zêdekirin û di darsa tirkî da di ber nave-rokên van dersên mufredatê re wê dersên rêzimanê tirkî berdewam bikin. Ji bilî van di darsa Îngilîzî û dersên zaraveyê berawirdî da wê xwendina çîrokan berdewam be.

Dema Pola 6.: Di vê demê da ku qonaxa çarem dest pê dike cudatir ji wê bernameya dema berî wê dihat şopandin, dersên mufredatê yên bi ferazî sivik ku bi tirkî tîn dayîn, êdî wê tenê bi tirkî bèn dayîn. Bi gotineke din, nayê hêvîkirin ku berî niha heman ders bi kurdî jî hatibe

dayîn. Di dersa *Rêzimanê Tirkî da* di ber dersên mufredatê re ku bi tirkî tên xwendin, wê fêrkirina rêziman jî berdewam be. Saetên dersa îngilîzî wê ji sêyan bo çaran bê bilindkirin. Her wiha dersa zaraveyê berawirdî jî cara pêşî di vê qonaxê da bi bikaranîna metnên nivîskî wê dest bi fêrkirina wan bê kirin.

Dema Pola 7.: Di vê demê de, li dersên dema berî wê hema bibêje bi heman awayî bê berdewamkirin. Bi awayekî cuda tenê derseke mufredatê ya bi kurdî tê xwendin, di nava heman heftiyê da wê bi îngilîzî dest bi xwendina wê bê kirin. Di dersa îngilîzî da jî di ber van mijarên mufredatê re wê dersa rêziman û bêjeyan (peyv) bê dayîn. Her wiha wê dersa zaraveyê berawirdî yê akademîk li bernameyê bê zêdekirin. Di vê dersê da hewl tê dayîn ku hunerweriyên xwendin û nivîsandinê di zaraveyê ku bi awayê berawirdî tê fêrkirin, bên pêşxistin û tê hêvîkirin ku xwendekar tekstên akademîk ên curbicur bi vî zaraveyî bixwînin û tên handan bo ku tekstên akademîk binvîsin. Ji bilî wê, dersên hîlbijêrî li gor tercîhên xwendekaran tên guhertin.

Dema Pola 8.:Di vê demê da bi tevahî li bernameya ku dema berî wê dihat şopandin, tê berdewamkirin. Tenê dersên hîlbijêrî, li gor tercîhên xwendekaran tên guhertin.

Model 2 – Perwerdeya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar bi Hevkêşiya Kurdî-Tirkî

Li tabloya jêr Model 2 tê nîşandan ku dikare bê bikaranîn di perwerdeya wan xwendekaran da ku hem kurdî hem tirkî dizanin:

Model 2 – Perwerdehiya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar bi Hevkêşiya Kurdî-Tirkî								
Pêşdibistan	Pol 1	Pol 2	Pol 3	Pol 4	Pol 5	Pol 6	Pol 7	Pol 8
Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
						Tirkî	Tirkî	Tirkî
Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	İngilîzî	İngilîzî	İngilîzî
			İngilîzî	İngilîzî	İngilîzî	Zazakî	Zazakî	Zazakî
Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî			

Dema Pêşdibistanê: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna zimanê devkî di zimanên kurdî û tirkî yên xwendekar da bê pêkanîn û Zaraveyê Berawirdî heftiyê du rojan her rojekê saetekê bi riya lîstikan nas bike. Di vê qonaxê da tê hêvîkirin ku zarok ji kelûpelên nivîskî

wêdetir bi riya dîmenbarên curbicur tiştên ku dibîne bi peyvên besît vebêje. Di dersên kurdî û tirkî da bi giştî bi bikaranîna teknîkên TPR (Total Physical Response) pêşveçûna zimên tê handan. Di vê demê da hîn îngilîzî dewra xwe nedîtiye.

Dema Pola 1.: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna kurdî û tirkî ya devkî ya xwendekaran berdewam bike û dest bi xwendewariya kurdî bê kirin. Zimanê perwerdeyê bi kurdî û tirkî ye. Lê belê di vê demê da hîn dest bi xwendina tekstên nivîskî yên tirkî nayê kirin. Her wiha her yek saetekê li dersa lîstîkê ya zaraveyê berawirdî tê berdewamkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî nayê kirin.

Dema Pola 2.: Di vê demê da ligel berdewamî li pêşvebirina şiyaneberiyên devkî û nivîskî tê kirin, şiyaneberiyên xwendewariyê yên di zimanê kurdî da hatî bidestxistin, bi rêbaza berawirdkirinê bo tirkî tîn veguhastin. Bi vî awayî bi zimanê tirkî jî xwendewarî dest pê dike. Dawiyê; heftiyê ji herdu rojan saetekê dersa zaraveyê berawirdî berdewam dike, lê vê carê fabl an jî çîrokên keleporî bo xwendekaran tîn gotin.

Dema Pola 3.: Di vê demê da li dersên ku di pola 2. da hatî destpêkirin tê berdewamkirin. Bi bikaranîna kurdî û tirkî ya nivîskî û devkî di dersên zaraveyê berawirdî da gotina fabl an jî çîrokên keleporî berdewam dike. Ferq tenê ew e ku di pola 3. da cara pêşî heftiyê sê saetan wê dest bi dayîna dersa îngilîzî bê kirin. Armanc ji vê ew e ku hin diyalog û qalibên hêsan ên zimên ên rojane bi îngilîzî bîn fêrkirin.

Dema Pola 4.: Di vê demê da ku qonaxa sêyem dewra xwe dibîne, cudatir ji polên berê dersên nû yên wek Zanista Fenê û Zanyariyên Civakî li mufredatê tîn zêdekirin û bername hê bêhtir tê dewlemendkirin. Di ber tekstên ku di dersên mufredatê da tîn bikaranîn re dersa rêzimanê kurdî û tirkî jî tê dayîn. Li gor tercîhên xwendekaran dersek an du dersên hîlbijêrî jî li mufredatê tîn zêdekirin. Îngilîzî ji vê qonaxê pê da wê wek zimanê nivîskî bê fêrkirin. Di dersên zaraveyê berawirdî da jî di vê qonaxê da li şûna fabl û çîrokên keleporî wê çîrokên modern bîn xwendin bo xwendekaran.

Dema Pola 5.: Di vê demê de, bernameya sala berê bi rêjeyeke zêde wê berdewam bike. Tenê dibe ku li gor tercîhên xwendekaran cudabûn di navbera dersên hîlbijêrî da bîn xuyakirin.

Dema Pola 6.: Di vê demê da ku qonaxa çarem dest pê dike cudatir ji polên pêşî, bi lêzêdekirina dersên nû bername wê bêhtir bê dewlemendkirin. Di ber wan tekstan re ku di dersên mufredatê da tîn bikaranîn, wê dersên rêzimanê kurdî û tirkî bîn dayîn. Her wiha derseke mufredatê ya duzimanî tê xwendin wê bi îngilîzî bê xwendin

û di ber vê dersê re wê darsa rêzimanê îngilîzî bê dayîn. Ligel vê, darsa zaraveyê berawirdî jî cara pêşî di vê qonaxê da bi bikaranîna tekstên nivîskî wê dest bi fêrkirina wan bê kirin. Ji bilî van li gorî tercîha xwendekaran wê du dersên din ên hîlbijêrî li bernameyê bîn zêdekirin.

Dema Pola 7.: Di vê demê de, li dersên dema berî wê hema bibêje bi heman awayî bê berdewamkirin. Bi awayekî cuda wê darsa zaraveyê berawirdî yê akademîk bê dayîn. Tenê derseke mufredatê ya bi kurdî tê xwendin, di nava heman heftiyê da wê bi îngilîzî dest bi xwendina wê bê kirin. Di darsa îngilîzî da jî di ber van mijarên mufredatê re wê darsa rêziman û bêjeyan (kelîme-peyv) bê dayîn. Di vê dersê da hewl tê dayîn ku hunerweriyên xwendin û nivîsandinê di zaraveyê berawirdî da bê fêrkirin, tê hêvîkirin ku xwendekar tekstên akademîk ên curbicur bi vî zaraveyî bixwînin û tînan handan bo ku tekstên akademîk binivîsin. Bi tenê dersên hîlbijêrî li gorî tercîhên xwendekaran tînan guhertin.

Dema Pola 8.: Di vê demê da bi tevahî li bernameya ku dema berî wê dihat şopandin, tê berdewamkirin. Tenê dersên hîlbijêrî, li gorî tercîhên xwendekaran tînan guhertin.

Model 3 – Perwerdeya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar li ser bingehê Tirkî

Li tabloya jêr Model 3 tê nîşandan ku dikare bê bikaranîn di perwerdehiya wan xwendekarên kurd da ku tenê bi tirkî dizanin an jî bêhtir bi tirkî diaxivin.

Modelî 3 – Perwerdehiya Pirzimanî û Pirzaraveyî ya Piledar li ser Bîngeha Tirkî

Pêşdibistan	Pol 1	Pol 2	Pol 3	Pol 4	Pol 5	Pol 6	Pol 7	Pol 8
Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî
						Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
						Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
			Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Îngilîzî	Îngilîzî	Îngilîzî
	Kurmancî	Kurmancî	Îngilîzî	Îngilîzî	Îngilîzî	Zazakî	Zazakî	Zazakî
Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî	Zazakî			

Dema Pêşdibistanê: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna zimanê devkî di zimanên kurdî û tirkî yê xwendekar da bê pêkanîn.

Di vê qonaxê da tê hewldan ku ji kelûpelên nivîskî wêdetir dîmenbarên curbicur bo zarokan bî nîşandan û bi vî awayî hunerweriyên wan ên zimanê devkî bî pêşxistin. Bi giştî bi bikaranîna teknîkên TPR (Total Physical Response) pêşveçûna zimên tê handan. Zimanê perwerdehiyê bi awayekî bingeîn bi zimanê tirkî yê ku xwendekar herî baş pê dizane, tê kirin, lê belê her roj saetekê fêrkariya kurdiya devkî tê kirin. Di vê demê da hîn dersên îngilîzî û zaraveyê berawirdî dewra xwe nedîtiye.

Dema Pola 1.: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna kurdî û tirkî ya devkî ya xwendekaran berdewam bike û dest bi xwendin-nivîsandina kurdî bî kirin. Zimanê perwerdehiyê bi tirkî ye. Lê belê her roj saetekê dursa kurdî tê dayîn û berdewamiya pêşveçûna kurdiya devkî tê pêkanîn. Dersên kurdî, bi awayê bingeîn wê yekê ji xwe re dikin armanc ku kurdiya rojane bî fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî û zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 2.: Di vê demê da pêşvebirina hunerweriyên devkî û nivîskî yê zimanê tirkî berdewam dibe. Dîsa her roj saetekê dursa kurdî tê dayîn, lê belê wê carê hunerweriyên xwendewariyê yê di zimanê tirkî da hatî bidestxistin, bi bikaranîna teknîkên berawirdkirinê bo kurdî tî guhastin. Bi vî awayî bi zimanê duwem jî xwende-nivîsendetî dest pê dike. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî û zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 3.: Di vê demê da li dersên ku di pola 2. da hatî fêrkirin derseke mufredatê ya bi tirkî hatî xwendin di heman demê bi kurdî tê dayîn û di ber vê dersê re dursa rêzimanê kurdî tê dayîn. Her wiha di pola 3. da cara pêşî heftiyê sê saetan wê dest bi dayîna dursa îngilîzî ya devkî bî kirin. Armanc ji vê ew e ku hin diyalog û qalibên besît ên zimên ên rojane bi îngilîzî bî fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 4.: Di vê demê da ku qonaxa sêyem dewra xwe dibîne, cudatir ji polên berê dersên nû yê wek Zanista Fenê û Zanyariyên Civakî li mufredatê tî zêdekirin û bername hê bêhtir tê dewlemen-dkirin. Ders bi giştî bi tirkî tî xwendin lê belê du dersên din ên mufredatê yê bi tirkî hatî xwendin, wê bi kurdî jî bî xwendin. Di dursa rêzimanê kurdî da jî di ber van dersên mufredatê re wê ziman û bêje bî pêşxistin. Îngilîzî jî wê qonaxê pê da wê wek zimanê nivîskî bî fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina zaraveyê berawirdî nayê kirin. Her wiha di vê demê da cara pêşî wê hinek ders bi awayê hîlbijêrî bî dayîn.

Dema Pola 5.: Di vê demê de, demên berê bi heman awayî tî şopandin. Tenê dibe ku li gor tercîhên xwendekaran cudabûn di nav-

bera dersên hilbijêrî da bên xuyakirin.

Dema Pola 6.: Di vê demê da ku qonaxa çarem dest pê dike, bi lêzêdekirina gelek dersên nû yên mecbûrî û hilbijêrî bername wê bêhtir bê dewlemendkirin. Cudatir ji bernameya di dema berê da dihat şopandin, dersên ku hem bi tirkî hem bi kurdî dihatin dayîn êdî wê bi tenê bi kurdî bên dayîn. Nayê hêvîkirin ku tirkîya heman dersê berî niha hatibe xwendin. Di ber wan dersên mufredatê re ku di darsa rêzimanê kurdî da bi kurdî tên xwendin, wê fêrkirina rêziman berdewam bike. Her wiha darsa zaraveyê berawirdî jî cara pêşî di vê demê da wê bê dayîn.

Dema Pola 7.: Di vê demê de, li dersên dema berî vê hema bibêje bi heman awayî wê bê berdewamkirin. Bi awayekî cuda tenê derseke mufredatê ya bi tirkî tê xwendin, di nava heman heftiyê da wê bi îngilîzî dest bi xwendina wê bê kirin. Di darsa îngilîzî da jî di ber van mijarên mufredatê re wê darsa rêziman û bêjeyan bê dayîn. Her wiha li gorî tercîha xwendekaran du dersên hilbijêrî wê bi zimanekî ji zimanên tirkî, kurdî an jî îngilîzî bên dayîn. Darsa zaraveyê berawirdî jî wek sala berê wê her berdewam be.

Dema Pola 8.: Di vê demê da bi tevahî li bernameya ku dema berî vê dihat şopandin, tê berdewamkirin. Tenê dersên hilbijêrî, li gor tercîhên xwendekaran tên guhertin.

Model 4 – Bernameya Vejandinê bo Xwendekarên Kurd ku Zimanê Wan ê Yekem Bûye Tirkî

Li tabloya jêr, Model 4 tê nîşandan ku bikare bê bikaranîn di perwerdehiya wan xwendekarên kurd ku êdî zimanê wan ê yekem bûye tirkî, lê tê xwestin kurdî jî tê da bibin pirzimanî.

Modêl 4 – Bernameya Jinûve Vejandinê bo Xwendekarên Kurd ku Zimanê Wan ê Yekem Bûye Tirkî

Pêşdibistan	Pol 1	Pol 2	Pol 3	Pol 4	Pol 5	Pol 6	Pol 7	Pol 8
Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
						Tirkî	Tirkî	Tirkî
				Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî	Tirkî
			Tirkî	Tirkî	Tirkî	İngilîzî	İngilîzî	İngilîzî
	Tirkî	Tirkî	Tirkî	İngilîzî	İngilîzî			
	Tirkî	Tirkî	İngilîzî			Zazakî	Zazakî	Zazakî

Dema Pêşdibistanê: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna

zimanê devkî di zimanê kurdî yê xwendekar da bê pêkanîn. Di vê qonaxê da tê handan ku ji kelûpelên nivîskî wêdetir dîmenbarên curbicur bo zarokan bîn nîşandan û bi vî awayî zarok bikarin xwe bi peyvên watedar îfade bikin. Bi giştî bi bikaranîna teknîkên TPR (Total Physical Response) piştgirî li pêşveçûna zimên tê kirin. Di vê demê da hîn dersên tirkî, îngilîzî û zaraveyê berawirdî dewra xwe nedîtîye.

Dema Pola 1.: Di vê demê da armanc ew e ku pêşveçûna kurdî ya devkî ya xwendekaran berdewam bike û bê hiştin ku xwendekar hunerweriyên xwendewariyê bi dest bixin. Di vê qonaxê da wê hewl bê dayîn ku şiyaneweriyê xwendewariyê bi awayê bingehîn di ser kurdî re bîn fêrkirin, lê belê divê mamoste tev wekî din bi tirkî jî bizanin, lewre di cihên ku xwendekar ketin tengasiyê da wê ji tirkî sûd bê wergirtin û perwerdeya xwendewariya berawirdî bê dayîn. Zimanê perwerdeyê bi kurdî ye. Dersên kurdî, bi awayê bingehîn wê yekê ji xwe re dikin armanc ku kurdiya rojane bê fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî û zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 2.: Di vê demê da pêşvebirina şiyaneweriyên devkî û nivîskî yên zimanê kurdî berdewam dibe. Heftiyê sê rojan saetekê dursa tirkî tê dayîn û piştgirî li pêşveçûna zimanê devkî yê tirkî tê kirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina îngilîzî û zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 3.: Di vê demê da li dersên pola 2. tê berdewamkirin. Di vê polê da cara pêşî wê dest bi dayîna dersên tirkî yên nivîskî û heftiyê sê saetan dersên îngilîzî bê kirin. Armanc ji vê ew e ku hin diyalog û qalibên hêsan ên zimên ên rojane bi îngilîzî bîn fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina zaraveyê berawirdî nayê kirin.

Dema Pola 4.: Di vê demê da ku qonaxa sêyem dewra xwe dibîne, dersên nû yên wek Zanista Fenê û Zanyariyên Civakî li mufredatê tîn zêdekirin û bername hê bêhtir tê dewlendamkirin. Ders bi giştî bi kurdî tîn xwendin lê belê derseke mufredatê wê bi tirkî bê xwendin. Îngilîzî ji vê qonaxê pê da wê wek zimanê nivîskî bê fêrkirin. Di vê qonaxê da hîn dest bi fêrkirina zaraveyê berawirdî nayê kirin. Her wiha di vê demê da cara pêşî wê hinek ders bi awayê hîlbijêrî bîn dayîn.

Dema Pola 5.: Di vê demê de, demên berê bi heman awayî tîn şopandin. Tenê wê jimara dursa mufredatê ya tirkî ji yekê bo duyan bê zêdekirin. Her wiha dibe ku li gor tercîhên xwendekaran cudabûn di navbera dersên hîlbijêrî da bîn xuyakirin.

Dema Pola 6.: Di vê demê da ku qonaxa çarem dest pê dike, bi lêzêdekirina gelek dersên nû yên mecbûrî û hîlbijêrî bername wê bêhtir bê dewlendamkirin. Bi vî awayî jimara dersên ku wê xwendekar

bikarin bi tirkî an jî kurdî wergirin, wê zêde bibin. Saeta dersa îngilîzî ji sêyan bo çaran tê zêdekirin. Her wiha dersa zaraveyê berawirdî jî cara pêşî di vê demê da wê bê dayîn.

Dema Pola 7.: Di vê demê de, li dersên dema berî wê hema bibêje bi heman awayî wê bê berdewamkirin. Bi awayekî cuda tenê derseke mufredatê ya bi tirkî an jî kurdî tê xwendin, di nava heman heftiyê da wê bi îngilîzî dest bi xwendina wê bê kirin. Di dersa îngilîzî da jî di ber van mijarên mufredatê re wê dersa rêziman û bêjeyan bê dayîn. Her wiha li gorî tercîha xwendekaran du dersên hîlbijêrî wê bi zimanekî ji zimanên tirkî, kurdî an jî îngilîzî bîn dayîn. Dersa zaraveyê berawirdî jî wek sala berê wê her berdewam be.

Dema Pola 8.: Di vê demê da bi tevahî li bernameya ku dema berî wê dihat şopandin, tê berdewamkirin. Tenê dersên hîlbijêrî, li gorî tercîhên xwendekaran tên guhertin.

7. Perwerdehiya Kurdî ya Dewra Derbasbûnê

Modelên li jor hatî rêzîkirin, ji bo xwendekarên kurd ku wê yekem car dest bi perwerdeyê bikin, hatine amadekirin. Lê belê wê gavê xwendekarên kurd tev naçar in ku li dibistanên tirkî yê yekzimanî berdewam bikin. Gava perwerdeya pîrzimanî ya li ser bîngê zimanê dayikê wek prensîp hat pejirandin, ne mumkin e ku ev xwendekar berepaş vegerin û ji serî ve dest bi perwerdeya xwe bikin. Ji lewma, divê ev xwendekar ji pileya ku lê ne pê ve perwerdeya kurdî wergirin. Dîsa bi liberçavgirtina taybetiyên civake-zimanî (sosyolingûistîk) ya xwendekaran û li gorî sê komên cuda yê xwendekaran, mirov dikare bi awayên li jêr hatî destkariyê bike li perwerdeya berdewam.

Xwendekarên kurdiya wan di asta baş da ye: Xwendekarên di nav vê komê de, ew kes in yê ku bêhtir li derveyî dibistanê bi awayekî aktîf dikarin bi kurdî biaxivin. Pêş-dibistan û pola 1. ne tê de, di kîjan pileya perwerdehiyê da bin bila bin, li gorî ku şîyanên xwendewariya tirkî bi dest xistine, wê dersên *Raguhastina Xwendewariyê* bîn dayîn bo van xwendekaran û wê rê li ber wan bê vekirin ku şîyaneweriyê di zimanê tirkî da bidestxistî, raguhêzin kurdî. Herî zêde di nava salekê da ev raguhastin wê bigihîje asteke pêşdetir. Di merhaleyên piştî wê da jî ew dikarin hinek dersên bernameya hîndekariyê bi kurdî wergirin. Bi saya vê, di warê nivîskî da jî pîrzimanîtiyeke bi hev kêşe wê bê pêşvexistin. Dersên raguhastinê dikarin wek ders li bernameya hîndekariyê bîn zêdekirin.

Xwendekarên kurdiya wan pir kêm e: Ji bo xwendekarên di vê rewşê da dîsa wê dersa Vejiyandina kurdî li bernameya hîndekariyê

bê zêdekirin û wê rê li ber xwendekaran bê vekirin ku kurdiya xwe bi pêş ve bixin û zanyariyên xwe yên kurdî ku bi awayekî pasîf bi wan re ye, bînin bîra xwe/vejinin. Di merhaleyên pêşdetir da hinek dersên bernameya hîndekariyê dikarin bi kurdî bîn dayîn.

Xwendekarên kurdiya wan qet nîne: Ji bo xwendekarên di vê rewşê da jî ji merhaleya destpêkê heta bi kursa pêşdetir dersên zimanê kurdî wê bîn dayîn. Xwendekarên ku ne kurd in jî dikarin beşdarî van dersan bibin. Armanç ew e ku serê pêşî kurdiya rojane bê fêrkirin, di merhaleyên piştre da jî kurdiya ku di warê akademîk da bikare bê bikaranîn.

Li derveyî xwendekaran, ji bo dê û bavan jî li dibistanan dikare kursên kurdî bîn danîn. Ji bo vê jî dîsa li gorî taybetî û pêdiviyên civak-zimanî yên dê û bavan kursên xwendewariya kurdî û *Perwerdeya Mezinan* dikare bîn dayîn. Ev kurs, nava heftiyê êvaran an jî dawiya heftiyê dikare li dibistanan bîn dayîn.

Di dersên kurdî da ku çî ji bo xwendekaran çî jî ji bo dê û bavan bîn dayîn, dîsa divê bername li gorî perwerdeya rexneyî/veguherînê û feraseta xwendewariya rexneyî bê sazîkirin ku me di modelên xwe yên perwerdeyê yên pîrzimanî da pêşniyarkirî.

Encam

Feraseteke perwerdeyê ya pîrziman a li ser bingehe zimanê dayikê ne tenê ji bo kurdan, tirk jî tê da bo hemû komên li Tirkîyeyê pêwîst û girîng e. Ev hem dikare di pêkanîna aştiya civakî de, hem jî di sazîkirina têtikiliyên wekhevane yên di navbera gelan da rolekî girîng bilîze. Vê gotarê xwe spartiyê raporekê ku 2012'an da ji aliyê DISA'yê ve hatiye belavkirin wek encamekê projeyekê berfirehtir li ser bikaranîna zimanê dayikê di perwerdeyê de. Armanca raporê ew bû ku bibe alîkar ji bo nîqaşên bikaranîna zimanê dayikê di perwerdeyê da ku heta îro hatine meşandin. Di raporê da modelên perwerdeyê yên berbiçav hatine pêşniyarkirin da ku nîşan bide ka perwerdeya pîrziman a li ser bingehe zimanê dayikê çawa pêkan dibe. Her çiqas li ser belavkirina raporê gelek dem derbas bibe û şert û mercên siyasî gelekî guherîbin jî mijara di vê gotarê da hatiye pêşkêşkirin dikare nîqaşên îroyîn û lêkolînên nû dewlemend bike û bibe bingehek ji bo xurtkirina xebatên ji bo parastin û pêşvebirina mafên zimanî û perwerdehî ne tenê ji bo kurdî, ji bo piraniya zimanên xweyî şert û derfetên mîna kurdî.

Çavkanî

Ada, Alma Flor (1988), "Creative Reading: A Relevant Methodology for Language Minority Children", *NABE'87 Theory, Research and Application: Selected*

Papers, (ber.) Lilliam Malave, State University of New York, Buffalo.

Baker, Colin (2006), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, (Çapa 4.), Multilingual Matters, Clevedon.

Baker, Colin (2011). *İkidilli Eğitim: Anne-babalar ve Öğretmenler için Rehber*, (wer. Sezi Güvener), Heyamola Yayınları, İstanbul.

Benson, Carol (2005) "The Importance of Mother tongue-based Schooling for Educational Quality". Rapora EFA Global Monitoring.

Benson, Carol (2009), 'Designing effective schooling in multilingual contexts: going beyond bilingual "models".' Nav *Social Justice through Multilingual Education*, (ber.) Mohanty, Ajit, Minati Panda, Robert Phillipson û Tove Skutnabb-Kangas. Multilingual Matters.

Chomsky, Noam (1965), *Aspects of theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge.

Chomsky, Noam (2009), *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*, (wer. Veysel Kılıç), BGST Yayınları, İstanbul.

Cook, Vivian, (1995) "Multi-competence and Learning of Many Languages", *Language, Culture and Curriculum*, 8.

Cook, Vivian (2006), "Interlanguage, Multi-competence and the Problem of the 'Second' Language." *Rivista di Psicolinguistica Applicata*, 3.

Coşkun, Vahap; Derince, M. Şerif û Uçarlar, Nesrin (2010), *Kula Ziman: Kêşeya Bikarneyîna Zimanê Zikmakî di Perwerdeyê da û Serhatiyên Xwendekarên Kurd li Tirkîyeyê*. DÎSA, Diyarbakır.

Cummins, Jim (2000), *Language, Power, and Pedagogy. Bilingual Children in the Crossfire*, Multilingual Matter, Clevedon.

Cummins, Jim (2001), "Empowerment through Biliteracy", Nav *An Introductory Reader to the Writings of Jim Cummins*, (ber.) Colin Baker û Nancy Hornberger, Multilingual Matters, Clevedon.

Derince, Şerif (2012). *Perwerdehiya Dînamîk a Pirzimanî û Pirzaravayî li ser Bingehê Zimanê Dayikê: Modelên Perwerdehiyê bo Xwendekarên Kurd*. Weşanên DÎSA. Diyarbakır.

Eğitim Sen (2011), *Eğitimde Anadilinin Kullanımı ve Çiftidilli Eğitim; Halkın Tutum ve Görüşleri, Eğitim-Sen Türkiye Taraması*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara.

Freire, Paulo (2010), *Ezilenlerin Pedagojisi*, (wer.) Erol Özbek/ Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul. Gallagher, Eithne (2008). *Equal Rights to the Curriculum: Many Languages, One Message*. Multilingual Matters, Clevedon.

Garcia, Ofelia (2009), 'Education, multilingualism and translanguaging in the 21st century.' Nav *Social Justice through Multilingual Education*, (ber.) Mohanty, Ajit, Minati Panda, Robert Phillipson û Tove, Skutnabb-Kangas. Bristol:Multilingual Matters.

Herdina, Philip û Jessner, Ulrike (2002). *A Dynamic Model of Multilingualism:*

Perspectives of Change in Psycholinguistics, Multilingual Matters, Clevedon.

Malone, Susan (2010), *MLE Program Planning Manual*, (çavkaniya çapnebûyî).

Skutnabb-Kangas, Tove (2000), *Linguistic Genocide in Education-or Worldwide Diversity and Human rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ

KURDÎNIVÎSÎN Û PERWERDE BI ZIMANÊ KURDÎ LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ

Hewa Salam KHALID¹

Destpêk

Kurdînivîsîn peyveke berfireh e û em dikarin li gelek aliyên wê binêrin. Çimkî her zarekî kurdî dîrokeke xwe heye û dîroka wan jî li hev cuda ne. Kurdînivîsîn bi zarê Goran û Kurdiya Başûrî gelekî kevin e û nivîsa wan vedigere ji bo nêzî hezar sal berê. Piştî çend sed salan, nivîs bi kurmançî dest pê kir, di dema avabûna mîrekiya Baban, nivîs bi Kurdiya Navendî (sorani) jî dest pê kir (Xeznedar, 2001) û di dawiya sed sala nozdehan nivîs bi Zazakî jî derket (Malmîsanij, 2021). Ji ber vê yekê, dema em behsa kurdînivîsînê dikin, gerek em ronî bikin ka sînora me kîjan zarê kurdî ye. Ev vekolîn zêdetir li ser Kurdiya Navendî disekine û di nav Kurdiya Navendî jî bala xwe dide Başûrê Kurdistanê.

Hizir û ramana pêşxistina zimanê kurdî ji bo cara yekem vedigere serdema mîrekiya Baban. Li gorî belgeyan, mîrekiya Baban zêdetir li mîrekiyên dinên Kurdan li ser giringiya zimanê xwe sekinîne û di serdema wan da Kurdiya Navendî pêşketineke berçav bi xwe ve dîtiye. Mîrekiya Baban jî di nav da têkçûna mîrekiyên kurdan, bandoreke xirab li ser zimanê kurdî hêlaye û ew jî di helbestên helbestvanên kurd da hatiye zimên (Xeznedar, 2001). Dû re, di destpêka sedsala bîsttan de, bi sebebe hilweşîna dewleta Osmanî, Kurdên Başûr li Kurdên Bakûr cuda bûne. Rewşa Bakûr di destî dewleta tirkan da roj bi roj xirabtir bûye û ew rewş heta îro jî didome. Lê, Başûr derfeteke din bi dest xist û Kurdên Başûr li dest tirkan xilas bûn. Zêdebarî ewê ku ew ketin ber destê inglîz û piştî ereban, lê bi berxwedan û xebata xwe karî hinek mafên xwe di çarçoveya dewleta Îraqê da bi dest bixin.

Li vê vekolînê de, em zanyariyên dîrokî û çewaniya pêşketina perwerdeya bi zimanê kurdî dixin ber bahs û şiroveya wan dikin. Ji

¹ Dr. Zanîngeha Koye, Beşa Zimanê Kurdî, hewa.salam@koyauniversity.org

bo vê jî, em vekolîna xwe dabeşî ser du binbeşan dikin. Di binbeşa yekem de, behsa rewşa zimanê kurdî di serdema Osmaniyan tê kirin. Di beşa duyem de, em behsa rewşa zimanê kurdî li Îraqê dikin ku di bîstê sedsala borî dest pê dike heta hikumeta herêma Kurdistanê ya niha.

1. Rewşa Zimanê Kurdî di Serdema Osmaniyan li Başûrê Kurdistanê

Ji bo têgehiştina destpêka perwerdekirina bi zimanê kurdî, gelek giring e ku mirov rewşa Kurdistanê Osmaniyan fehm bike. Wekî xuya ye, piştî şerê Çaldîran di 1515an da Kurdistan ji bo cara yekem bûye du parçe û ew jî bi giştî wekî Kurdistanê Osmaniyan û Kurdistanê Sefewîyan tê binavkirin. Kurdistanê Başûr beşek bûye di dewleta Osmaniyan û sîstema xwendinê jî wekî sîstema xwendina Osmaniyan bûye (Xeznedar, 2001). Di Kurdistanê Osmaniyan de, mîrektiya Baban û Soran jî di nav da Kurd xwedî gelek mîrektiyên bûn. Lewma gelek caran zarê Kurdiya Navendî wekî Babanî yan Soranî tê binavkirin. Di Rojhilata Kurdistanê da jî gelek mîretî û desthelatên kurdî di bin siya Sefewîyan hebûne û mîrektiya Erdelan ku paytexta wan Sine bûye mîrektiya herî binav û deng bûye li wir. Lê mijara me zêdetir li ser Kurdistanê Osmaniyan û bi taybet Başûrê Kurdistanê ye. Di nav mîrektiyên Kurdan da xwendin bi kurdî ne mijareka sereke bûye û bihêzkirina aliyên serbazî û cengî zêde bala wan kişandiyê. Di nav mîrektiyên ku bi zarê Kurdiya Navendî jî peyvîne, mîrektiya Baban zêdetir li ewên din xwe mijûlî xwendin û xwendevaniyê kiriye. Ew jî bûye sebeb ku edebiyata Kurdiya Navendî di nav helbestvanên Baban da derbikeve. Di edebiyata Kurdiya Navendî da sê helbestvanên herî binav û deng ku di serdema Babanan derketine, Nalî, Salim û Kurdî ne ku bi sêkuçkeya edebiyata Kurdiya Navendî tên naskirin. Dema ku Nalî helbestan bi kurdî nivîsandine, gelek xwendevanên vê serdemê henekên xwe bi zimanê Nalî kirine û ew jî di bersîva wan da û di helbesteke xwe da dibêje

Kes be elfazim nellê xo kurdî ye, xokirdî ye
Her kesê nadan nebê xoy talîbî me'na deka (Dîwanî Nalî, 1985).

Nalî bi neyarên xwe dibêje, kes bi helbestên min nebêje kêra wan tune ye û ew kurdî ne û kes nikare wan bixwîne û tiştê xwekirdî û navxweyî ye. Ewên nezan nebin li me'na û kuriya helbestên min dinêrin û biryara erênî ya xwe li ser şikl û zimanê helbestan didin. Dema em li vê helbestê û ramana Nalî û xelkê dinêrin, ew xuya dibe ku gelê

kurd wê demê hê dest ji vê ramana xeletî û xwe kêmdîtîne bernedaye û hê zimanên xelkî biqîmettir dibîne bi berawird bi zimanê xwe yê şîrîn û biqîmet. Hê jî zarokên Kurdan Kurdiyeke baş nizanin û dê û bavê wan zimanên netewe yên dagîrker dixin pêş zimanê xwe.

Bi kurtasî em dikarin bêjin di serdema mîrekiyên Kurdan da xwendin û perwede, ji bilî medreseyan, bi zimanê kurdî tune bûye û tenanet helbest nivîsîn jî bi kurdî kêmbûye û xwendevan zimanê xwe kêmdîtine. Di nîva sedsala nozdeyan de, êdî Osmanî biryara têkberina kurd û hemû netewyên din yên li bin desthilata wan dide û mîrekiyên Kurdan derbeyên mezin xwarin. Herdu mîrekiyên Başûrê Kurdistanê, Soran di 1837an û Baban di 1850yan da hatin têkberin. Êdî ew Kurdayetî ku berê hêdî hêdî pêşve diçû, sist bû yan jî hole rabû. Gelek ji kurdînivîsên mîna helbestvaên behskirî jî, welat hêlan û berê xwe dan xerîbîyê. Di edebiyata kurdî de, behsa du nameyan gelek tête ku bi helbest hatine nivîsandin. Em dîsa vê nameya navbera Nalî û Salim hatiye nivîsî li vir dîsa pêşkêş dikin çimkî ew behsa rewşa Kurdistanê ya piştî têkberina mîrekiyan dike û mirov dikare rastiyan di nav van helbestan da bibîne. Nalî di nameya xwe jî bo Salim wiha dinivîse:

Qurbanî tozî rêgatom, ey badî xoş mirûr
Ey peykî şareza be hemû şarî Şarezûr

Ey lutifeket xefî û hewa xwah û hemdeme
Wey sirweket beşaretî ser goşeyî huzûr

Ey hem mîzacî eşkî terr û germî, aşqan
Tofanî dîde û şererî qelbî wek tenûr

Gahê debî be rewî û dekey bawêşênî dill
Gahê debî be dem, dedemênî, demî xurûr

Meñwî qebûllî xatirî, atir şemîmte
Gerdî şîmal û gêjî cenûb û kizeyî debûr

Sûta rewaqî xaneyî sebrim, dll û derûn
Neymawe xeyrî goşeyî, zîkrêkî ya sebûr

Hem hem ‘enanî ahim û hem hem rîkabî eşk
Rehmê bem ah û eşke bike! Heste bê qusûr

Wek ahekem rewan be! heta xakî Koyî yar
Wek eşkekem rewan be! heta awî Şîwesûr

Bew awe xot bişo, le qudûratî serzemîn
Şad bin be weslî yekdî; ke toyî tahîr, ew tehûr

Emca meweste ta degeye ‘eyinî Serçinar
Awêke pîrr lenar û çinar û gull û çinûr

Çeşmêke mîslî xor ke le sed cê, berroşnî
Fewranî, nûrî safe Leser berdî wek bilûr

Ya ‘eksî asmane le awêneda kewa
Estêrekanî rabikşên wek şehabî nûr

Ya çeşmesarî xatirî pîrr feyzî ‘arîfe
Yenbû’î nûr e dabirrijênê le kêwî tûr

Demwit dû çawî xom e, eger Bekrecoyî eşk
Nebwaye tîj û bê semer û germ û swêr û sûr

Daxill nebî be ,enberî sarayî Xakûxoll
Heta nekey be xakî Suleymanî ya ‘ubûr

Ye’nî riyazî rewze, ke têtîda beçen demê
Muşkîn debî be kakollî xîlman û zullfî hûr

Xakî mîzacî ‘enber û, darî rewacî ‘ûd
Berdî xeracî gewher û, cobarî ‘eyinî nûr

Şamî hemû nehar û fusûlî hemû behar
Tozî hemû ‘ebîr û buxarî hemû buxûr

Şarêke «edl û germ e, le cêgeke xoş û nerm
Bo def’î çawezar e dellên: şarî Şarezûr

Ehlêkî way heye ke, hemû ehlî danişin
Hem nazîmî ‘uqûdin û hem nazîrî umûr

Seyrê bike le berd û le darî mehellekan
Dewrê bide be pîrşş û teftîş û xwar û jûr

Daxo derûnî şeq nebuwe? prdî Serşeqam
Pîr û futadeten nebuwe? darî Pîrmesûr

Êsteş beberg û bar e ‹elem darî Şêx Hebas?
Ya bê newa û berg e, gerrawe be şexsî ,ûr!?

Aya becem' û dayre ye dewrî Kanî-ba?
Yaxo buwe be tefrîqeyî şorrş û nuşûr!?

Seywan nezîrî gunbedî keywan e sezb û saf!?
Yaxo buwe be dayreyî encumî qubûr!?

Êsteş mekanî aske ye Kanî-askan?
Yaxo buwe be mel'ebeyî gurg û lûrelûr?

Êsteş suruşkî ‹îşqî heye Şîwî Awdar?
Yaxo buwe be sofî û şikî leheq bedûr?

Daxo derûnî saf e, gurrey mawe Tancerro?
Yaxo esîrî xak e be lêllî deka 'ubur?

Seyrêkî xoş le çîmenî naw Xaneqa bike
Aya rebî'î ahuwe, ya çayrî stûr?

Sebze le dewrî gull terr e, wek xettî ruwyî yar?
Ya pûşî wişk û zûr e, wekû rîşî Kake Sûr?

Qelbî munewwer e le hebîbanî nazenîn?
Ya wek seqer, pîr e le reqîbanî lendeûr?

Des bendiyan e dên û deçn, seru û narewen?
Ya hêllqeyan e sofîyî mil xwar û mendebûr?

Meylê bike le sebze dirextanî medrese
Ewraqiyan muqedidîmeyî şîn e ya nesûr?

Hewzî pîrrî kenaybî dîdeyî min e lewê
Lêllawî danehatuwe wek seyî Şiywesûr?

Êsteş kenarî hewşeke cêyi baz û kewşek e?
Yarîyî tiyaye? Ya buwete me'rezî nufûr?

Çawê bixe le sebze û, sêrabî dayre
Cê cîlwegahî çawekem e, nerm e, ya nezûr!

Tu xwa fezayî deşitî feqêkan emêstekeş
Meñşer mîsale, ya buwete çollî selm û tûr?

Wasîl bike'ebîrî selamim be hûcrekem
Çî mawe, çî nemawe, le heywan û taq û jûr?

Ew xarî ya reyst e, pîrr eÿyare, ya nexo
Her xarî yar e, ya buwe teÿarî mar û mûr?

Zarm weku hîlal û nehîfm weku xeyall
Aya dekewme zar û be dillda dekem xutûr!?

Lem şerhî derdî xurbete, lem sozî hîcrete
Dill renga bê be aw û be çawa bika xûbûr

Aya meqamî ruxset e, lem beyne bêmewe?
Ya mesllehet teweqqufet e yewmî nefxî sûr?

Hallî bike be xufîye: ke ey yarî seng dill!
Nalî le şewqî toye denêre selamî dûr (Dîwanî Nalî, 1985)

Nalî, ku li her derî Silêmanîyê dipirse heta bizane serdema piştî Babaniyan çawan e? Gelo ew dikare vegere welatê xwe yan na? Salim bi rêka vê helbestê her tiştî ji wî re şirove dike.

Canim fîdayî sirweket ey badekeyi seher
Ey peykî muste'îd le hemû rahî pîrr xeter

Ey mîrwehîey cemallî meh-asayî dillberan
Wey şanezen be kakollî turkanî sîmber

Ca rûkeşî menazîlî canan le xellweta
Ferraşî ferrşî sebze, beharan, le deşit û der

Malliş dedey be dem, le demî xwabî subhîdem
Hem zullfî qîrgûne û hem çîhreyî qemer

Barî le sirweket be şineyi engebînî, gez
Kirdûye cunbuşit be hemaÿûşî neyşeker

Wextî tewafî ,arîzî dillber, şinoyî to
 Leẖziş dexa be turre le ser ta be pêyî kemer

Key dête xende xunçe demê bê wezîdent?
 Ger to nebî drectî çemen nagrê semer

Ehîyakunî cemî'î nebatatî 'alemî
 Re'na kişa le terbiyett qametî şecer

Abî heyate ateşî efsurdeyî demt
 Tehrîkî toye girr le tenûra ke dête der

Mîhnet ewende zor e, hênde dillm teng buwe
 Dûdî henaseyî seherm hewrî grte ber

Hîmnet ke çabukane be îcrayî metlebbim
 Lem ser birro wekû berîd û lewê bê wekû teter

Bo mullkî şame nameyî min suwîyi nalîye
 Her herfî ew le wez'î wîlayet deda xeber

Pirsîwîye zahîren le refîqanî yek cîhet
 Ehwallî esllî şehir û muqîmanî serbeser

Lew sawe hâkmî, be stem derbeder kira
 Neydîwe kes le çîhreyî kes cewherî huner

Ta bû be cayî metle'î xurşîdî mullkî rom
 Sûta giyahî tîşne û xuşkîde bû şecer

Naken hewayî hîç kebabê zelîlî şehir
 Buriyane bes le narî xema pareyî çiger

Cuz gahî ah û grîye le eyyamî romîya
 Nemdîwe wa bibê le ferehda lebê beşer

Seywan pirre le şexisî stemdîde xwar û jûr
 Her qebrî pîrr xemane le her la dekem nezer

Cêy turkekanî rom e der û jûrî xaneqa
 Xafl hemû le cayî murîdanî baxeber

Ew hewze pîrr debû ke wekû çawekanî ew
Texîre awî wek dillî merdanî pîrr qeder

Ew deşte cay yarîyî yaranî hucre bû
Yekser meqamî romî ye her wek tehî seqer

Sûta dillm be halletî cobarî serçinar
Lêllawe çeşmesarî wekû çawî bê beser

Zistanî ewwellîn bû dirra bergî şêx hebas
Romî ewende şûm e le şexisîş dexa zerer

Wek pîrî xurdisalle xemî darî pîrmesûr
Meşxûllî leşze hemeca pay ta beser

Ew berdekanî nawî nira qsinî şexisekey
Dayan be şax û darekeya turkî bê huner

Wek çawî bê xemane hemû şiywî awdar
Bes muşkile le çeşmeyî ew qetire bête der

Ewsa mekanî aske bû kanî-askan
Êste le deng û rengî erromî pirre le ker

Emrro fezayî bazîgeh cayî rehzene
Lew deşite dê le xeybewe awazî elhezzer

Ta duzdcoyî nîmeşebin turkî bê nîzam
Duzdin hemû le xermenî mun'îm wekû şerer

Şehrêke pîrr le zullm û mekanêke pîrr le şîn
Cayêke pîrr le şor û willatêke pîrr le şerr

Serbanî pîrr le kejdum û dîwarî pîrr le mar
Gewdalî pîrr le rehzen û sehrayî pîrr xeter

Dill nayellê billêm çî ye samanî hucrekey
Her torrî, enikebûte, hîcabî bîrun û der

Nayê seda le pencerekeyi cuz fîxanî cuşd
Xeyrez şeqamî mûrî nîye şiwên û pê guzer

Tû xwa billê be heziretî nalî dexîlî bim
Bem new'e qed neka be suleymanîya guzer

Em mullke nezimî nabê bebê zebitî warîsî
Bê ew be qesdî em terefe ba neka sefer

Salim sîfet le bêkesiya ba nebê hîlak
Min kirdim, ew neka le xema xwênî xoy heder (Dîwanî Sa-
lim, 2015).

Di helbesta xwe de, Salim di gelek cihan da hecuya tirkan dike û ji bo hevalê xwe dibêje ku piştî Babanan, tirkan bi temamî Silêmanî kavil kirine û bo hevalê xwe dibêje ku heta tirk hakimê Silêmanî bin, qet venegere. Çimkî tu tiştek di cihê xwe da nemaye. Ev du helbestên kilasîka kurdî rewşa bajar û bajerokên Kurdistanê piştî têkbirina mîrekiyên Kurdan gelek bi ronî şirove dikin. Bi sebeba têkçûna mîrekiyên kurdînivîsîn jî di paş da ma û ew rewş heta çend salan dewam kir. Şêx Riza Talebanî jî rewşa Silêmanîyê di helbesteke xwe da şirove dike û dibêje:

Le bîrim dê Suleymanî ke darulmulkî Baban bû
Ne mehkûmî 'ecem ne suxirekêştî alî 'usman bû

Le ber qapî sera sefyan debest şêx û mela û zahîd
Metafî ke'be bo erbabî hâcet girdî Seywan bû

Le ber tabûrî 'esker rê nebû bo meclîsî paşa
Seday mozîqe û neqqare ta eywanî Keywan bû

Dirêx bo ew zeman, ew deme, ew 'esire, ew roje
Ke meydanî cirîdbazî le dewrî Kanî-askan bû

Be zerbî hemileyê beşday tesxîr kird û têyi hellda
Suleymanî zeman, rastit dewê, bawkî Suleyman bû

,Ereb înikarî fezlî êwe nakem, ezel in emma
Selaîedîn ke dinyay girt le zumirey kurdî Baban bû

,Umûmî şehriyaran û selatînî ferengistan
Le ru'bî setwetî ew şêreda giştî herasan bû

Qubûrî pîrr le nûrî alî Baban pîrr le rehmet bê
Ke baranî kefî îhsaniyan wek hewrî nîsan bû

Ke ,ebidullah paşa leşkrî walîyî Sineyi şîrr kird
Reza ew wexte ,umirî pênc û şeş tîflî debistan bû (Dîwanî Şêx Ri-
zayê Talebanî, 2003).

Di helbesta Şêx Riza Talebanî du tiştên pîr giring tên dîtîn. Yekem Silêmanî piştî Babanan ne wekî Silêmanî serdema Babanan bûye û bajar ketiye. Duyem, di dawîya helbestê de, dema Şêx Riza behsa jiyê xwe dika, şera navbera mîrektiya Baban û Erdelan tîne bîra xwîneran. Ew şerê ku di navbera kurdan da çê bûne, sebebeka sereke bûye û hê sebebeke serekeye ku kurd nikarin xwe pêş bibin û her tim malxirab dibin bi sebeba yeknegirtinê.

Piştî têkçûna Mîrektiyên Kurdan û xwenûjenkirina Osmaniyan, xwendîgehên Osmaniyan li her derî hatin vekirin, ku bi rûşdiye dihatin binavkirin. Di dabeşkirina rûşdiyeyan da dîsa gelek cudahî di navbera bajarên tirk û kurdan da hebûn. Lê her çawa be, hinek rûşdiye jî li Kurdistanê di dawîya sedsala 19yan hatin vekirin. Rûşdiyeya kuran li Hewlêrê 29 xwendekar, li Rewanduzê 29, li Silêmaniyê 138 hebûn û xwendekarên Behdînan jî diçûn Musilê yan Cizîrê. Lewma vekirina xwendîgehê li Behdînan kete destpêka sedsala bîstan û tê gotin ku yekem xwendîgeh li wir di sala 1905an da hatiye vekirin. Piştî, li Kerkuk û Silêmaniyê amadehî (siltanî/lîse) jî hatin vekirin. Lê zimanê xwendîgehên osmanî bi erebî wekî zimanê Qur'anê û tirkî wekî zimanê dewletê bûye. Hinek çar farisî jî hatiye xwendin lê kurdî ne têda (Kakesur, 2003). Di wê serdemê da jî, hinek mamosteyên kurd qîmeta zimanê xwe zanîne û bi zimanê kurdî dersên xwe pêşkeş kiriye. Di vî warê da çîrokek derbarê Kake Ehmedî Şêx tê gotin ku yek ji rewşenbîr û mamosteyên Silêmaniyê bûye. Tê gotin ku Kake Ehmed dersê xwe bi kurdî daye xwendekarên xwe û kesek jî çûye Stenbolê gazinde li Kake Ehmed kiriye ku dersê bi kurdî dide. Dema Hacî Qadirî Koyî bûyerê dibihîze, derbarê kesê ku gilî kiriye wiha dibêje:

Her ke way wit wiha mukkeder bûm
Wam zanî kewa le dîn derçûm

Witim êstaş le ser kerî mawî?
Çak bû mistim neda le naw çawî (Subhan, 2018).

Êdî bi giştî em dikarin bêjin xwendîgehên bi temamî kurdî heta serê sedsala 20an tune bûne. Lê belê li medrese û hucreyan xwendina kurdî her hebûye, li hinek xwendîgehên Osmaniyan jî mamoste hebûne ku dersên xwe bi kurdî dane. Lê bi şikleke fermî, ji bo cara yekem xwendîgeheke kurdî ji aliyê Xelîl Xeyalî li Stenbolê hat vekirin di sala 1908an da û ew jî bi zû hat girtin (Hesen, 2008).

2. Rewşa Zimanê Kurdî li Îraqê

Piştî hilweşîna dewleta Osmaniyan, inglîzan Başûrê Kurdistanê û Îraq xistin bin destê xwe û wan dewleteke nû bi navê Îraqê ava kir. Kurd her zû li hemberî avakirina Îraqê sekinîn û wan jî dixwast dewleteke xwe hebe, lê li gorî peymannameyên Sykes-Picot û piştîre Lozanê mafê Kurdan nehat dan. Lê belê inglîzan soza parastina mafên çandî û zimanî bo Kurdan da û di sala 1918an da yekem xwendîgeha kurdî li Silêmaniyê vekirin (Kirmanj, 2014). Ew xwendîgeh jî ku bi navê Nimûney Se`adet bû, dibe yekem xwendîgeha bi kurdî li Kurdistanê. Herwiha, wan çapxane înan Kurdistanê û rojnameya Pêşkewtin li Silêmaniyê çap kirin, ku wê jî bandoreke mezin li ser zimanê kurdî hêla. Di rojnameyê da bangewazî li gelê Kurd hat kirin da ku zarokên xwe bişînin xwendîgehên kurdî. Major E.B. Soane û Serheng W.J. Farrel di vî warî da bi hemahengî li gel rewşenbîrên Kurd û bi taybet Muhemmed Emîn Zekî û Mîrza Muhammad roleke mezin listin (Kirmanj, 2014). Tenanet Major Soane xelat pêşkeş dikir ji bo nivîsandina bi kurdiyeke paqij. Piştî ku navbera inglîz û kurdan xirab bû û Şêx Mehmûdê Berzencî, Komara Kurdistanê Cinûbî ava kir, bilez dewleta Şêx Mehmûd giringiyeke zêdetir da xwendina bi kurdî û xwendîgehên nû hatin avakirin. Herwiha, Şêx Mehmûd yekem kes bû ku navê Başûrê Kurdistanê îna nav edebiyata kurdan û navê komarê jî kir Kurdistanê Cinûbî, anku Komara Kurdistanê Başûr. Navên wan xwendîgehên ku desthilata Şêx Mehmûd li Silêmaniyê bi zimanê kurdî vekirin, Amadehiya Mehmûdî, Qadirî û Letîfî bûn (Kakesur, 2003). Piştî inglîzan Komara Kurdistanê Cinûbî jî têk bir û kurd bi naçarî bûn beşek ji Bexdayê, xwendîgehên kurdî dîsa man û xwendina kurdî hêdî hêdî gav avêt. Li hemû kombûnên kurdan di gel desthilata Bexdayê, xwendina kurdî û zimanê kurdî merceke sereke bû.

Di destpêkê da pirsgirêka nebûna çavkaniyên kurdî hebû, ders bi kurdî bûn lê gelek ji çavkanî bi zimanê erebî bûn. Lê bi piştgîriya nivîskar û wergêrên kurd di çend salan da ew pirsgirêk jî hat çareserkirin (Hesen, 2008). Dema dewlete tirkan bihêz bû, dewleta Îraqê jî di 1930yan da hêza xwe bi dest xist û li sozên xwe hêdî hêdî poşman bû.

Êdî dewletê dest bi girtina xwendingehên kurdî kir û karên wan sî-nordar kirin. Rewşa vegeyriyana dewleta melîkî heta 1958 berdewam kir û bi plan derbe li zimanê kurdî dida. Li Koyê sala 1936an dema ku dewleta Îraqê xwest xwendingehên kurdî biguhere ji bo erebî, xwendekarên kurd ji bo cara yekem li Kurdistanê narazîbûna xwe nîşan dan û neçûn xwendinê (Hewêzî, 2007). Ew hişmendî di nav Kurdên Başûr da astengeke mezin li ber siyaseta tunekirina Kurdan li Îraqê çêkir. Komara Kurdistanê li Mehabadê jî bandoreke erênî li ser Başûr kir çimkî zimanê Komarê jî Kurdiya Navendî bû û gelek belavok jî li wê serdemê bi kurdî hatin belavkirin.

Di sala 1958an da guhertineke mezin li Iraqê çêbû. Şoreşa Iraqîyan sîstema melîtiyê têk bir û sîstema dewleta Iraqê ji bo komariyê hat guhertin. Kurdan di vê şoreşê da roleke mezin lîstin û di encamê da gelek maf ji bo kurdan hat rewa ditin. Di destûra nû da zimanê kurdî weki yek ji zimanên sereke yê Îraqê hat nasandin. Nasandina zimanê kurdî wek zimanê dewletê û zimanê yekem di Kurdistanê da bûye derfeteke mezin ji bo xwendina bi kurdî da ku gavên mezin biavêje. Di sala 1959yan da di kombûna Şeqlawe ya mamosteyên Kurd da gelek biryarên girîng hatin wergirtin, di nav da dariştina programên nû ji bo xwendinê jî hebûn. Berê dîroka welatên ereb bi kurdî dihat xwendin, di vê kombûnê da mamosteyên kurd biryara xwendina dîroka kurdan da. Gavên mezin hatin avêtin ji bo vekirina peymangehên zimanê kurdî û xwendina ziman û edebiyata kurdî li zanîngehan. Herweha dariştina ferhengeke hevgerî ji bo zimanê kurdî hat gengeşekirin û piraniya xwendina seretayî bi temamî hat guherandin ji bo zimanê kurdî. Di eynî salê da Rêveberîya Zanyarî ya Kurdî hat damezrandin ku piştê hate guhertin ji bo Rêveberîya Xwendina Kurdî. Wan roleke mezin lîstin û berpîrsên yekem bûn ji bo pêşxistina xwendina kurdî (Hesen, 2008).

Lê meha hingivînî di navbera kurdan û dewleta komarî ya Îraqê zêde nedomand û rewş berev bi xirabiyê ve çû. Êdî, Şoreşa Îlonê dest pê kir û di navbera kurdan û dewletê da dîsa şerî dest pê kir. Wî şerî jî bandoreke gelek neyînî li ser xwendina kurdî û tev biwarên din li Kurdistanê kir û wê rewşê heta sala 1970yan dewam kir. Serbarî vê jî, di sala 1968an da yekem zanîngeh li Kurdistanê bi navê Zanîngeha Silêmanîyê hat vekirin (Baban, 2012). Di 11ê Adarê da peymannameke nû di nav Kurdan û dewleta Îraqê hat îmzakirin ku di çarçoveya vê peymannameyê da ji bo cara yekem statûya Herêma Kurdistanê, Kerkuk ne têda, wekî navçeyeke xweser hat qebûlkirin. Xweseriya Başûrî ji 1970yê heta 1974an yekem xweseriya beşek ji Kurdistanê bû ku bi fermî hatibû naskirin û kurdan têda hukim dikir (Khalid, 2015).

Bi hezaran pirtûkên kurdî di vê serdemê da hatin çapkirin û xwendin heta pola 12yan bû kurdî. Di sala 1971 de, Korî Zanyarî Kurd ku niha bûye Akademîya Kurdî hat damezrandin û wan di gelek biwarên mîna rêziman, ferheng, serastkirina pirtûkan, çapkirina pirtûkên menhecî û nû, çareserkirina pirsgirêkên zimanê kurdî roleke hêja lîstin (Hesen, 2008). Zarê Kurdiya Navendî wekî zimanê standart li Başûr bi rola xwe rabû û li tevahiya Kurdistanê Başûr bû zimanê xwendinê. Lê dewleta Îraqê li soza xwe derbarê Kirkuk û gelek navçeyan din poşman bû û xwest desthilat kurdî sînordar bike. Desthilata kurdî bi temamî berev bi şikestinê ve çû û dewletê desthilata xwe vegehande Kurdistanê. Êdî, piştî 1976an serdemeka tarî ji bo Kurdên Îraqê dest pê kir. Di 1976an da şoreşa Kurdan dîsa dest pê kir, lê di partiyên cuda de. Kurd bûn çend alî û gelek partiyên nû derketin. Rewşa xirab heta sala 1991 domand ku rejîma Îraqê gav bi gav mafê Kurdan bin pê dikir. Di salên 1979 heta 1991 şer di navbera Îran û Îraqê jî qewimî û Kurd jî di vî şerî da bûn alî. Gelek bajar, bajarok û gundên kurdan bi temamî hatin kavilkirin û qirkirina kurdan dest pê kir. Di van salan da bi sed hezaran kurd hatin qetilkirin ku bi prosêsa Enfal tê binavkirin, Komkûjîya Helebçê jî têda (Khalid, 2015).

Sala 1991, kurdan serî hilda û Kurdistan ji bin destê Îraqê îna der. Di vê serdemê da pirsgirêken mezin ên dewletê hebûn bi sebeba şera Îraq – Îranê û dagîrkirina Kuweyt ji aliyê Îraqê ve. Lê, dewletê şiya gelek navçeyan ji xwe re vegehande. Kurd di navçeyên xweseriya 1970yan da man û Hukumeta Herêma Kurdistan û Perlemana Kurdistanê ava kir. Di herêmê da jîyan bi temamî bû kurdî û xwendin, peymangeh û zanîngeh bi temamî vegehande ser eslê xwe. Di salên nodî da çend car şerê birakuji di navbera partiyên Kurdan da derket û pêşketina herêmê sist kir, lê desthilatdariya kurdî û xwendina bi kurdî her dewam kir. Di sala 1997an de, xwendin di deverên Behdînan guhert bo Behdînî bi tîpên erebî û wê jî du nerînên cuda ligel xwe anî (Khalid, 2015). Hinek wê guhertinê wekî mafekî dibînin û hinek jî wê wekî dabeşkirina kurdan dibînin. Her çewa be, tiştê xirab ew e ku xwendina kurdî li Behdînan bi Behdînî ye ne bi kurmancî. Ez vê pêngavê wekî dabeşkirina kurmancî di nav xwe da dibînim û hêvî dikim ku Behdînan jî vegere ji bo Kurmanciya standard ku li Rojava û li zanîngehên Bakurê Kurdistanê tê xwendin. Bi vî rengî, Behdînan dibe pacek ji bo lêknizîkkirina kurmancî û Kurdiya Navendî jî. Di van rojan de, di sala 2021 de, Wezîrata Rewşenbîrî ya Herêma Kurdistanê xwestiye ku Hewramî ji di deverên Hewraman bibe zimanê xwendinê (Wezareta Rewşenbîrî, 2021). Teqez, ev xwastin ji aliyê Kurdiya Başûrî jî di salên bê tê kirin. Ji bo vê yekê jî gerek plana

zimanî ya xurt hebe, eger na zimanê kurdî dabeşî ser çend zimanên nû dibe. Pirsgirêka standardkirinê di 2009 da gelek hat gengeşekirin. Dema hinek ji rewşenbîrên Silêmaniyê xwestin ku Kurdiya Navendî wekî zimanê standard ê kurdî bê naskirin û ewên din bi rijdî li dijî vê xwastekê sekinîn. Bi giştî dagîrkirina Îraqê ji aliyê Emerîka ve rewşa Kurdên Başûr bi temamî guhert. Xweseriya Başûr rengeke nû wergirt û bû fedaralîzm. Rewşa xwendina kurdî ber bi başî ve çû. Gelek xwendingehên kurdî li navçeyên arîşe li ser ên mîna Kerkûk, Şingal û Xaneqîn hate vekirin. Hejmara xwendingeh, peymangeh û zanîngehan gelek zêde bû. Em dikarin bêjin ku êdî jiyan û xwendin bi temamî li Başûrî bû kurdî. Serbarî vê yekê jî, pîrgirêkên xwendingeh û zanîngehên navneteweyî hêdî hêdî derdikeve û gelek kes zarokên xwe dişînin van xwendingehan ku xwendin têda bi zimanên biyanî ye, bi taybet Îngilîzî.

Encam

Di vê lêkolînê da em gihastîn çend encamekê, ku li jêr ve bi kurtî wan dinivîsin:

— Dêhilata kurdî roleke mezin ji bo handana kurdînivîsînê dîtiye û sebaba serekeya derketina nivîsîn bi zimanê kurdî, zarê Kurdiya Navendî, mîrekiya Baban bûye.

— Bi jinavçûna Mîrekiyên Kurdan di sed sala nozdeyan de, derbeke mezin bi zimanê kurdî jî ket û pêşxistina vî zimanî heta endazeyekî zêde sekinand. Di hinek medreseyan da giringî bi zimanê kurdî hatiye dan, lê ew ne bes bûye. Di xwendin û sîstema perwerdeya Osmaniyan jî cihê zimanê kurdî tune bûye.

— Piştî têkçûna Dewleta Osmaniyan, rewşa Kurdiya Navendî berawird bi rewşa zarên din çêtir bûye. Ew jî vedigere ji bo palpiştiya Îngilîzan ji bo mafên çandî û zimanî di Îraqê de, vegeriya rewşenbîrên kurd ji bo Silêmaniyê û serhildan û avabûna Komarê Kurdistanê ji aliyê Şêx Mehmûdê Berzencî ve.

— Zimanê kurdî li Başûrî jî gelek astengiyan re derbas bûye, lê gav bi gav pêş ketiye. Komara Kurdistanê li Silêmaniyê, Komara Kurdistanê li Mehabadê, şoreş û bizavên kurdî, serhildana Başûrî di sala 1991an da û dagîrkirina Îraqê ji aliyê Amerîka ve di sala 2003yan bandoreke mezin û erênî li ser zimanê kurdî kiriye.

— Di niha da zimanê kurdî rûbirû ye li gel du astengên sereke ku divê çareseriyêke dirust ji wan re bê dîtin. Yekem: pirsgirêka navbera zarên kurdî divê bi rengê û planeke zimanî ya wisa bê çareserkirin ku her kes bi mafê xwe şad be. Lê ew naye bi vî manayê ku zimanê

kurdî bê parçe parçe kirin û her bajar bi devoka xwe bixwîne. Li vê warê, gerek pirsgirêka navbera Behdînan û kurmancî bê çareserkirin. Di çareserkirina vê pirsgirêkê de, mumkîn e çareserkirina elifbêya kurdî jî hebe. Duyem: xwendîngeh û zanîngehên biyanî roj bi roj zêdetir dibin û di van xwendîngehan da zimanê kurdî ne zimanê sereke ye û zimanê îngilîzî cihê zimanê kurdî girtiye. Di vî warî de, gerek Wezareta Perwerde û Xwendina Bilind çareseriyekê bibînin ku di dawiyê da zimanê kurdî zîyanmend nebe.

Çavkanî

Baban, J. (2012). *Slêmanî şare geşaweke, bergî duwem*. Hewlêr: Dezgeha çap û weşana Aras.

Dîwanî Salim. (2015). *Dîwanî Salim*. (S. Salih, Ed.) Slêmanî: Binkey Jîn.

Dîwanî Şêx Rezay Talebanî. (2003). *Dîwanî Şêx Rezay Talebanî*. (Ş. Xal, & O. Aşna, Eds.) Hewlêr: Dezgeha çap û weşana Aras.

Hesen, K. (2008). *Xwêndewarî*. Hewlêr: Dezgeha çap û weşana Aras.

Hewêzî, T. (2007). *Mêjûy Koye*. Hewlêr.

Kakesur, M. A. (2003). *Geşekirinî xwêndinî fermî le lîwakanî Kurdistanî Îraq da*. Hewlêr: Zanîngeha Selahaddîn.

Khalid, H. S. (2015). *The language and politics of Iraqi Kurdistan: from the 1991 Uprising to the Consolidation of a Kurdish Regional Government Today*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

Kirmanj, S. (2014). Kurdish History Textbooks: Building a Nation-State within a Nation-State. *Middle East Journal*, 68(3), 367-384.

Malmîsanîj, M. (2021). The Kirmanjki (Zazaki) Dialect of Kurdish Language and the Issues It Faces. In C. G. H. Bozarslan, *The Cambridge History of the Kurds* (pp. 663-684). Cambridge: Cambridge University Press.

Nalî, D. (1985). *Dîwana Nalî*. (M. E. Muderîs, Ed.) Ormiye: Întîşaratî Selahaddînî Eyubî.

Subhan, K. (2018). *Le xeyallewe bo xoll*. Slêmanî.

Wezareta Rewşenbîrî. (2021, 8 3). *Dawakarî bo wezîrî perwerde*. Retrieved from 46

Xeznedar, M. (2001). *Mêjûy edebî kurdî*. Hewlêr: Dezgeha çap û weşana Aras.

TECRÛBEYA ENSTÎTÛYÊN ZIMANÊN ZINDÎ LI TIRKÎYEYÊ: MÎNAKA ENSTÎTÛYA ZANÎNGEHA MARDÎN ARTÛKLÛYÊ¹

Şehmus KURT²

Destpêk

Li her dewletê, bi taybetî jî li netewe-dewletan ji bo zimanên kêmneyan (minority) pênc sekin û meylên sereke hene. Juan Cobarrubias (1983 vgz. Hassanpour, 2005) wan seknan li gor taksonomiyekê, ji ya herî xirêb ber bi ya herî baş ve vî şiklî rêz dike:

- 1- Hewldan ji bo kuştina zimanî
- 2- Mîsade ji bo mirina zimanî
- 3- Hevrejîyîna zimana ya bê piştgirî
- 4- Piştgiriya qismî bo zimanan
- 5- Qebulkirina zimanî wek zimanekî fermî

Netewe-dewlet di çarçoveya veguherîna civakê da, digel gelek amûrên dî, qadên perwerde û hînkirina zimanî ji bo belavkirin û serdestkirina zimanê dewletê yê fermî bi kar tînin (Gök 2011, 97). Her bi heman şiklî komên axêverên zimanekî dîtir ji zimanê fermî yê dewletê jî dixwazin zimanê xwe di qadên perwerde û qadên dî yê jiyana civakê da bi kar bînin. Li vê derê berjewendiyên dewletê û berjewendiyên komeke hemwelatîyên wê jêk nagirin. Li gorî herduyan jî ziman gelek girîng e û parastina wî û derbaskirina wî bo nifşekî dîtir gelek lazim e, lewre bi vî şiklî hebûna koma axêver a wî zimanî tete berdewamkirin.

Nabe ku li hemberî siyaseten dewletî û hewldanên avakirina hegemonyayê civak mekanîzmayên xweparastin û serhildana zimanî û çandî pêk neyên. Rewşenbîrên kêmnîne û mêtîngerîyan bi hin rêbazan ve hewl didin ku li hemberî siyaseta pêpeskirin û asîmilasyonê ya

1 Ev xebat qismen pala xwe dide teza doktorayê ya nivîskarî ku sala 2020an li Zanîngeha Dîcleyê, Enstîtûya Zanistên Civakî, Beşa Ziman û Çanda kurdî bi sere navê “Tecrûbeya Hînkirina kurdî li Tirkîyeyê 1968-2018” hatiye parastin.

2 Dr. Lêkolîner, Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, sehmuzkurt@gmail.com.

netewe-dewletan, ziman û çanda xwe biparêzin. Kemal İnal amaje bi vê yeke dike û dibêje ‘[ji nava her neteweyekî bindest an jî kêmine] komeke bijare heye ku bi zimanê [xwe] diaxive, wî derbasî [nifşên nû] dike û wî ji bo gele xwe standardize dike da ku ew ziman bibe semboleke siyasî’ (İnal 2012). Dewlemendkirin û berbelavkirina zimanê neteweyî erk û armanca sereke ye ji bo rewşenbîrên kêmineyan. Di wê çarçoveyê da jî standartkirina alfabeya zimanî, nivîsîna bi zimanê xwe, sazkirina derfetan ji bo hînkirina zimanê xwe û berbelavkirina zimanê xwe rêbazên sereke ne ku ji aliyên rewşenbîrên gelên bindest an jî kêmine têne bikaranîn ji bo parastin û berdewamiya zimanê xwe. Ev hemû jî bi planasaziyeke zimanî ve mimkûn dibin ku li dûv standardizasyona zimanî digere. Di standardîzasyona zimanekî da yek ji erkên sereke erka perwerdeyê ye. “Ji bo perwerdeya bi zimanekî (jî) kitabên dersê, kitabên alîkar bo hînbûnê (ferheng, kitabên gramerê, çavkaniyên sereke), perwerdeya mamosteyan pêwîst in” (Hassanpour 2005, 481).

Di vê gotarê da dê ewil li ser plansaziya zimanî ya KTê’yê dê bête rawestan. Piştî hingê dê li plansaziya dewletê ya li hemberî kurdî û plansaziya navxweyî ya kurdan bo kurdî bête pêşkêşkirin da xuya bibe ka herdu aliyên li Tirkîyeyê çî xebat kirinê li hember kurdî an jî bo kurdî. Herî dawî bi mînaka Zanîngeha Mardîn Artûkluyê (ZMA) dê li ser Enstîtûyên Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê (EZZT) bi hûngilî bête sekinandin ku pêngaveke girîng e ji bo plansiya zimanî bo kurdî li Tirkîyeyê. Li ser mînaka ZMA’yê tecrûbeyê EZZT’an dê li ber çavan bête raxistin û lê bê nêrin ka li wan enstîtûyan, nemaze li entîtûya ZMA’yê xebatên çawa hatine kirin li ser kurdî û bo kurdî.

1. Plansaziya Zimanî li Tirkîyeyê

Komara Tirkîyeyê (K.T.) wek netewe-dewletekê li ser bermayiyên Dewleta Osmanî hatiye avakirin. Di gel ku li KT’yê kêmayetiyên ziman û dînî hene, wê ji avakirina xwe pê ve berê xwe daye netewesaziyekê li dor Tirkbûnê. Tirkîyeyê ji bo neteweya nû zimanê tirkî hilibijartiyê û politikaya perwerdeya wisa avakiriyê ku ziman û çandên neteweyên dîtir bêne paşguhkirin, înkarkirin, qedexekirin û asîmîlekirin.³ Ji ber ku netewe-dewlet zimanî ji bo xwe dikin qada desthilatîyê û cihê jiyane nahêle bo zimanên cudatir ji zimanê fermî yê dewletê (Doğan, 2012: 134). Bi gotineke zelaltir, li hemberî zimanê kurdî sekna KT’yê

3 Bo berfirehtir agahî û şîroveyan li ser polîtîkayên zimanî yên Tirkîyeyê bnr. Lewis, Geoffrey. (2015). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*. M. F. Uslu (Çev.). İstanbul: Çeviribilim; Sadoğlu, Hüseyin. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

dikeve nav çarçoveya herdu xalên ewil ên Cobarrubias (1983) dest-nîşankirî. Ji bo hem zimanê tirkî li welatî belav bike û nasnameyê neteweyî ya li dor tirkbûne avabûyî bide hemwelatîyên xwe, hem jî rê li ber çand û zimanên dîtir bigire û wan ber bi asîmîlekirinê ve bikêşe, Tirkîye'yê sûd ji saziyên perwerdekirinê wergirtiye. Digel saziyên wek xwendingehên rojane, Tirkîye'yê xwendingehên leylî, xwendingehên gelî, Ocaxên Tirkî, Malên Gelî bi kar anîne ku bigehe armancên xwe yên berbelavkirina zimanê tirkî û asimilasyona zimanên dîtir (Çağlayan, 2015; 2016). Ji ber ku xwendingehên formal û berbelav amûrê û mekanên sereke ne hem bo belavkirina zimanê serdest hem jî bi rêya qedexekirinê ve berterefkirina zimanên komên blindest û/an jî kêminê.

Wek gewdeyekî xwendingeh dibe mekanek ku lê simbolên nasnameya neteweyê têne avakirin, axa niştimanî tête pîrozkirin û canfedariya ji bo wê axê tête qedirbilindkirin. Dîsa li xwendingehê çîrokên lehengiyê têne çêkirin an jî yên nûkeşkirî têne berbelavkirin, zimanê fermî tête yektîpkirin û berbelavkirin.

Ji ber ku xwendingeh, wek ku di van gotinên jorîn ên İkrâm Doğan (Doğan, 2012: 120) da aşkere xuya dibe, mekanîzmaya herî kêrhatî û berhemdar e ji bo netewe-dewletan ji bo avakirina nasnameyê û berbelavkirina zimanê standart digel gelek ideolojiyên dîtir.

2. Li Tirkîyeyê Plansaziya Zimanî bo Kurdî

Wek encama paradîgmaya qedexekirin û asîmîlekirinê ya li seranserê dîroka KT'yê zimanê kurdî, ku ji aliyê hejmara axêveran ve piştî tirkî di rêza duyê da ye, wek fermî ti car nehatiye nasîn, her dem tûşî qedexeyan bûye (Arslan 2015; Cemiloğlu, 2009; Skutnabb-Kangas, 2000; Yeğen, 1996; Zeydanlıoğlu, 2012; Öpengin, 2010) lewma wek zimanê devkî û nivîskî paş da maye, heta berdewamiya wê ketiye xetereyê ji ber ku niha temamê axêverên zimanê kurdî bûyîne kesên duziman. Ew duzimanîyêke asimetrik e û asîmetrî li alehê kurdî da ye (Çiçek 2013).

Gelek akademisyen û vekolerên ku li ser kurdan û zimanê kurdî xebatan rêvedibin, wisa amaje pê kiriye ku ji nava dewletên di yên ku kurd lê dijîn, KT'yê di warê siyasatên li hemberî kêmineyan bi taybetî jî di warê ziman û perwerdeyê da li cihekî cuda ye û xwedan rêbazên taybetî xwe ye (Zeydanlıoğlu, 2012; Öpengin, 2010; Hassanpour, 2000; Hassanpour, 2005; Arslan, 2015; Derince, 2013). Skutnabb-Kangas û Fernandas di gotara xwe da ku mafên perwerdeyî yên zimanî yên li Tirkîye û Iraqê dayîne ber hev, li gorî standar-

dên navneteweyî û mafên zimanî Tirkîye yek ji xirabtirîn tetbîqkeran e, belkî jî tetbîqkera herî xirab e di warê mafê ziman û perwerdeyê da (Skutnabb-Kangas ve Fernandes, 2008: 49). Jixwe heta destpêka salên 1990î hema bêje axaftina bi zimanê ji bilî tûrkî qedexe bû, nexasma perwerde û wergirtina xizmetguzariya sîvîl. Lewma vê rewşê herî zêde tesir li kurdîyê kiriye.

Di mînaka kurdan da jî, rewşenbîrên kurd hem di serdema dawî ya Dewleta Osmanî da hem jî li Komara Tirkîyeyê hewleke ya cuda nîşan dayîne li hemberî pergela perwerdeya van dewletan. Emîr Hesênî (Hassanpour, 2005: 157-159), veguherîna perwerdeya Osmanî û rola wê di gihandina nifşekî yê xwenda da wisa rave dike:

Rêveberiya Osmanî di dawiya sedsala 19an da li hemû eyaletên Kurdan bi cih bû. Wek encama sereke ya vê bicihbûnê vebûna xwendingehên modern e. Li wan xwendingehan cudatir ji koma xwendewar ya dînî û aristokrat, komeke nû ya rewşenbîran gehişt. ... [D]erdora xwende ya di sedsalên berê da yeke biçûk bû û di eslê da ji derdorên dînî bû. Lê di dawiya sedsala 19an da xwendewarî pêşda çû û çineke rewşenbîr a laîk sekûler peyda bû.

Li gor Cuma Çiçek, li seranserî tarîxa Komara Tirkîye'yê, kurdan bi pêşengiya xwenda û rewşenbîrên xwe ji bo parastin û pêşvebirina zimanê xwe şeş faktorên sereke hilberîne û tetbîq kirine: (1) Xebatên ziman û weşanê ku wek Ekola Hawarê an jî Ekola Şamê têne zanîn û bi pêşengiya Celadet Âlî Bedirxan û birayê wî Kamûran Âlî Bedirxan ve li Şamê hatine rêvebirin; (2) Medreseyên kurdî; (3) dengbêjî û mûzîka kurdî; (4) weşanên bi kurdî yên radyoyên Êrîvan û Bexdayê; (5) weşangeriya bi kurdî li Tirkîyeyê di navbera salên 1960 û 1980yan da; (6) Ekola Diyasporaya kurdî li Awrûpayê (Çiçek, 2013: 15).

Em dikarin xebatên li ser zimanê kurdî û hinkirina zimanê kurdî jî wek faktorekê zêde dikim li ser yên Cuma Çiçekî pêşniyazkirî. Wek tete zanîn ji bilî xebatên li derveyî sînorên Tirkîyeyê, ji salên 1960î pê ve kurdên li Tirkîyeyê jî berê xwe dane xebatên li ser zimanê xwe. Wek encama wan xebatan sala 1965an Kemal Badıllı pirtûkeke rêzimana kurdî bi navê *Türkçe İzahli Kürtçe Grameri (Kurmanji Lehçesi)* (Badıllı 1965) amade kir. Piştî vê xebatê M.E. Bozarslan sala 1968an pirtûkek hinkirina alfabeya kurdî bi navê *Alfabe* derxist. Sala 1969an jî Musa Anter ferhengeke bi kurdî-tirkî çap kir. Herçend ew hersê xebatên ewil ên bi kurdî û li ser kurdî di cih da tûşî qedexeyan hatin û li ser nivîskar û amadekarên wan lêpîrsîn hatine vekirin û ew xebat ji piyaseyê hatin berhevkinin jî bi awayekî weşartî her di

nava kurda da, bi taybetî di nava xwendekar û rewşenbîrên kurdan da berbelav bûn. Bi wê berbelavbûnê ve jî ew xebatên pêşeng bûne materyalên ewil ji bo hînkirina kurdîya nivîskî li derdorên nepenî. Li gor dîtina me, hem di pêşveçûna weşangeriya bi kurdî li Tirkîyeyê û hem jî perwerde û hînkirina kurdî ya nispeten nû da rol û cihê van berhemên ewil bêhempa ye.

Sala 1991ê qedexeya li ser bikaranîna kurdî li çapemeniyê rabû. Piştî hingê heftenameya *Welat* (1992) û mehnameya *Nûbihar* (1993) bûn weşanên ewil ên periyodîk. Paşî sala 1993yan Enstîtûya kurdî ya Stenbolê (EKS) ji aliyên komeke rewşenbîrên kurd hate avakirin. Li EKSê ligel xebatên dî yên li ser ziman, edebiyat û folklorê, kurs hatine vekirin ji bo dersên kurdî. Bi avabûna EKS û wan dersên kurdî yên li bin banê wê serdemeke nû dest pê kir di xebatên li ser kurdî li Tirkîyeyê (Îstanbul Kürt Enstitüsü, 2002). Bi xebatên EKSê ve li seranserî salên 1990î nîşkekî nû yê kurdan peyda bû ku bi kurdî dixwend û dinivîsî.

Li dîv pêşveçûn û geşedanên bi kurdî û li ser kurdî li qada sîvîl, li qada dewletî jî hinek pêngavan rûyê kurdî û perwerdeya kurdî guherand. Li Tirkîye'yê, berevajiyê serdemên avakirinê û serdemên midaxeleyên leşkerî ku siyasetên înkâr û asîmîlasyonê zêdetir bûn, hînkirina zimanên ji bilî tirkî û perwerdeya bi wan zimanan piştî sala 2002yan renekekî nû girt. Bi saya veguherînên huqûqî, sala 2003yan bi destura Wezaretê Perwerdeya Neteweyî (WPN) ya Tirkîyeyê ve li kursên taybet rê li ber hînkirina zimanên ji bilî tirkî vebû. Piştî wê guherînê li 14 bajar û navçeyên Kurdan kursên taybet vebûn ji bo hînkirina kurdî. Piştî wergirtin û perwerdeya zêdetir ji 2000 xwendekar û mezûnkirina zêdetir ji 1500 xwendekaran van kursan ji ber sedemên aborî, rêvebirî û siyasî bi biryareke giştî xwe fesih kirin.

2.1. Kurdî li Saziyên Akademîk ên Tirkîyeyê: Enstîtûyên Zimanên Zindî

Li dîroka Komara Tirkîyeyê (K.T.) kurdî cara ewil sala 2009an bi vekirina Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê (EZTZ) ve kete saziyên fermî⁴ yên akademîk (Adak, 2019). Enstîtûya ewil li jêr banê Zanîngeha Mardîn Artûklu (ZMA) vebû. Li bin banê vê enstîtûyê sê şaxên makezanistan hatine vekirin: Şaxemakezanista Ziman û Çanda kurdî, Şaxemakezanista Ziman û Çanda Erebi û Şaxemakezanista

4 Berê wê kurdî (kurmançî) li hinek zanîngehên taybet wek derseke bijarte hatiye vekirin. Ji bo zêdetir agahiyên bnr. Kurt, Şehmus. (2020). *Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi 1968-2018*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ziman û Çanda Sûryankî. Dûv ra sala 2012an li Zanîngeha Bîngolê (ZB), sala 2013an li Zanîngeha Wan Yüzüncü Yilê (ZYY) jî bi heman navî enstîtû hatine vekirin. Herçend li enstîtûya ZMA û ya Yüzüncü Yilê çî ferq di navbera zaravayên kurdî da nehatibe dîyarkirin jî li enstîtûya Zanîngeha Bîngolê, Şaxemakezanista Ziman û Edebiyata kurdî û Şaxemakezanista Ziman û Edebiyata Zazakî du bernameyên jêk cudatir hatine vekirin (bingol.edu.tr). Li van enstîtûyan bernameyên lîsansa bilind a bitez yên kurdî, bi awayê bitez û bêtez tene rêvebirin û hersê entîtû jî di bernameyên xwe da çalak in. Ji bilî van enstîtûyên serbixwe yên xebatên li ser ziman, çand û edebiyata kurdî, li sala 2013an Zanîngeha Mûş Alparslanê û sala 2014 Zanîngeha Dîcleyê (ZD) li bin banê Enstîtûya Zanistên Civakî, şaxemakezanistên Ziman û Çanda kurdî hatine vekirin. Herwiha li jer banê Zanîngeha Sêrtê enstîtûyeke ku bi awayê sazûmaniyê ve li ber mînaka Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê (EZZT) ya Zanîngeha Artûklûyê hatiye vekirin. Lê belê li vê enstîtûyê heta niha çu bernameyên lîsansa bilind vebûne.

Tablo 1. Enstîtûyên Zimanên Zindî û Bernameyên Xwendina Bilind a bi Kurdî li Tirkîyeyê

Zanîngeh	Enstîtû / Fakulte.	Şaxa Makezanistê	Bername	Rewşa niha
Zanîngeha Mardin Artuklu	Enstîtûya Zimanên Zindî	Ziman û Çanda Kurdî	Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Kurdî	2010an vebû. Hêj jî aktif e.
Zanîngeha Bîngolê	Enstîtûya Zimanên Zindî	Ziman û Edebiyata Kurdî Ziman û Edebiyata Zazakî	Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Kurdî Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Zazakî Bernameya Doktorayê (digel Zanîngeha Mûşê)	2012an vebû. Hêj jî aktif e.
Zanîngeha Van YY	Enstîtûya Zimanên Zindî	Ziman û Çanda Kurdî	Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Kurdî	2013yan vebû. Hêj jî aktif e.

Zanîngeha Mûş Alparslan	Enstîtûya Zanistên Civakî (SBE)	Ziman û Edebiyata Kurdî	Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Kurdî	2012an vebû. Hêj jî aktif e.
Zanîngeha Dicle	Enstîtûya Zanistên Civakî (SBE)	Ziman û Çanda Kurdî	Bernameya Lîsansa Bilind a Bitez û Bêtez a Kurdî Bernameya Doktorayê	2014an vebû. Hêj jî aktif e.
Zanîngeha Siirt	Enstîtûya Zimanên Zindî	Ziman û Çanda Kurdî	Bername vebûye	2014an vebû. Heya niha qet xwendekar negirtine.

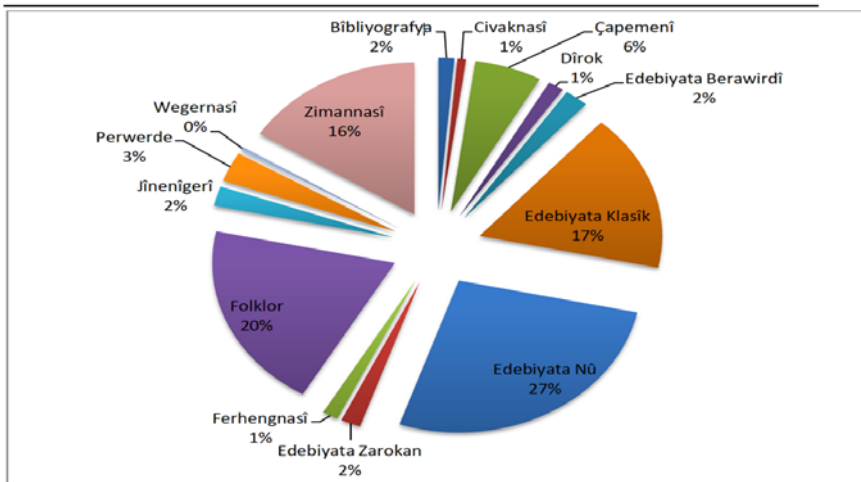
Ji bilî Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê (EZZT), li Zanîngeha Mardîn Artûklûyê, sala 2012an li jêr banê Fakûlteya Edebiyatê Şaxemakezanista Zimanên Rojhilatê Beşa Ziman û Edebiyata kurdî ji hate vekirin. Wê beşê ji sala 2012an wêdetir xwendekar wergirtine û derçûyên xwe yên ewil sala 2015an dane, beşa navborî hêj jî çalak e (artuklu.edu.tr). Herwiha li Zanîngeha Mûşê jî Beşa Ziman û Edebiyata kurdî û li Zanîngeha Bîngolê jî Beşa Ziman û Edebiyata kurdî û Beşa Ziman û Edebiyata Zazakî du beşên cuda û li Zanîngeha Mûnzûrê jî Beşa Ziman û Edebiyata Zazakî vebûye. Zanîngeha Mardîn Artûklûyê wek ku di vebûna EZZT û Beşa Ziman û Edebiyata kurdî ya lîsansê roleke pêşeng lîstiyê, herwisa di warê dersên kurdî yên hîlbijartî yên li zanîngehan jî bûye pêşeng. Ji sala 2011an û pê ve li gelek beşan hefteyê du saetan darsa hîlbijartî ya kurdî tete dayîn. Gelek xwendekarên ji beşên cuda cuda vê dersê hildibijêrin. Heman dersên hîlbijartî dûv ra li Zanîngeha Dîcleyê, Zanîngeha Bîngolê, Zanîngeha Mûş Alparslanê ji bo xwendekarên beşên cuda hatine vekirin. Ji bilî dersên hîlbijartî ku ji bo xwendekarên zanîngehê dihatine vekirin, bi rêya kursên zimanê kurdî yên ku li bin banê van zanîngehên navborî û zanîngehên di yên herêmê, wek Zanîngeha Batmanê, Zanîngeha Hekkariyê û Zanîngeha Şirnexê, girseyeke mezin ya esnaf, karmend û hemwelatîyên sivil darsa zimanê kurdî di astên jêk cuda da wergirtine.

Bi vebûna beşên lîsan û bernamên lîsansa bilind û herwiha bi dersên hîlbijartî li beşên cuda yên zanîngehan û qursên kurdî yên bo hemwelatîyan ve kurdî li saziyên akademî yên bajarên Kurdnîşîn binecih bû. Bi saya serê wan beşê û bernamayan kurdî li Tirkîyeyê gehişt asta herî bilind di ware *plansaziya statûyê* (status planning) da. Herwiha xêra wan xebatan di warên *plansaziya naverokî* (corpus planning) û *plansaziya zimanwergirtinê* (acquisition planning) da jî

çêbû, lewre hem kê m zêde formeke zimanê nivîsînê pêk hat an jî xurt bû û hewiha wî formî ji bo belavbûnê ji xwe ra rê û derfetên nû peyda kirin. Di vê babetê da Necat Keskîn dibêje ku êdî mirov dikare behsa “akademîyeke kurdî” bike li Tirkîyeyê:

[B]eşên ziman û edebiyata kurdî yê enstîtuyên zimanên zindî rê dide ku mirov li Tirkîyeyê behsa akademîyeke kurdî bike. Ji akademiya kurd mebest ew e ku vekolîn û lêgerinên derbarê ziman, edebiyat û çanda kurdî da bi zimanê kurdî, bi navê kurdî, bi rêbazên zanistî bèn kirin. Ev yek jî îro li Tirkîyeyê bêhtir di bin banê Enstîtuyên Zimanên Zindî û beşên Ziman û Edebiyata kurdî/ Ziman û Çanda kurdî da tên kirin ku tenê li Zanîngehên herêmên kurdnişîn in. (Keskin, 2018:472, kirpandin yên min in)

Şikil 1- Tezên beşên kurdî li gorî rêjeya qadan (Aykaç û yên din, 2019; 1014).

Bî rastî gava mirov li xebat û çalakiyên akademîk yê nî enstîtû û beşê kurdî dinêre, piştî serdemêke dirêj ya polîtîkayên aşkere û nepenî yê asîmîlasyon û “dij-kurdolojiyê” (Malmîsanîj, 2010) ji bo cara ewil xebatên li ser Kurdan û kurdî bi zimanê kurdî pêk hatine. Bo mînak bi kurdî xebat, lêkolîn û weşanên di qewareya tez û gotar derketinê meydanê û her diçe hejmarê wan zêdetir dibe. Aykaç ên dî (2019) di xebata xwe ya bîblîyografîk da li beşên Ziman û Çanda kurdî an jî Ziman û Edebîyata kurdî yê nî li jêr banê zanîngehê dewletî, di navbera salên 2011-2018an da 241 tezên lîsansa bilî hatine amadekirin. Hejmarê projeyên lîsansa bilînd a bêtez hêj ji vê hejmarê gelek zêdetir e. Herwiha di xebateke dîtir ya bîblîyografîk da tede dîyarkirin ku

li Beşa Ziman û Edebiyata kurdî û Beşa Ziman û Edebiyata Zazakî û li gel bernameyên EZZZT'ya Zanîngeha Bîngolê di navbera salên 2013-2018an da 46 tezên lîsansa bilind a bitez, 103 projeyên xilas-kirinê yê lîsansa bilind a bêtez û 100 tezên xilaskirina lîsansê hatine amadekirin. Digel wan tezên lîsans û lîsansa bilind, Zanîngeha Bîngolê û Zanîngeha Mûş Alparslanê sala 2016an bernameya doktoraya Ziman û Edebiyat kurdî ya hevpar vekirinê. Li Tirkîyeyê cara ewil di vê bernameyê da sala 2019an, tezeke doktorayê bi kurdî hate parastin. Li kêleka xebatên lîsansa bild û doktorayê, kovara akademîk ya EZZZT'ya Mardîn Artukluyê bi nave *The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) Dergisi* (<http://jms.artuklu.edu.tr/tr/>), kovara akademîk ya EZZZT'ya Zanîngeha Bîngolê bi navê *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buydd>) û kovara akademîk ya EZZZT'ya Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê bi nave *Kurdiyat* (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiyat>) cih didin xebat û lêkolînên bi kurdî.

Tablo 2. Derçûyên Enstîtûyên Zimanên Zindî li Tirkîyeyê- Heta 2020an⁵

Enstîtû	Derçû	Sercem
Zanîngeha Mardin Artukluyê	155 (Bitez-Kurmanî û Zazakî) 955 (Bêtez-Kurmanî û Zazakî)	1060
Zanîngeha Bingolê	Kurmançî - 3 (Doktora - Bernameya hevpar li gel Zanîngeha Mûş Alparslanê) Kurmançî - 34 (Bitez) Kurmançî - 47 (Bêtez) Zazakî - 33 - (Bitez) Zazakî - 69 (Bêtez)	186
Zanîngeha Yüzüncü Yılê	62 (Bitez- Heta 2018an)	62
Zanîngeha Mûş Alparslan	18 (Bitez-Heta 2018an)	18

5 Agahî û amarên vê tabloyê bi pêwendiya li gel rêvebir an jî karmendên enstîtûyan hatine wergirtin. Agahiyên heta 01.11.2020 têde hene. Ji ber ku ji Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl û Zanîngeha Mûş Alparslanê tu kesê bersiva pirsên me yê derheqê mijarê nedan, agahşiyên wan ji xebata Aykaç û yê din (2019) hate wergirtin.

Zanîngeh Dîcleyê	10 (Doktora) 12 (Bîtez) 86 (Bêtez)	108
SERCEM		1434

2.2. Enstîtûyên Zimanên Zindî – Mînaka Zanîngeha Mardîn Artukluyê

Ber bi dawiya salên 2000î ji ber aramî û serbestîya Pêvajoya Aştiyê (Çözüm Süreci) (Çiçek, 2018) daxwazên hînkirina kurdî, perwerdeya kurdî li xwendîgehên dewletî û vekirina beş û bernameyên li sazî û dezgehên akademîk berbelavtir û aşkeratir bûn.⁶ Li ser hindê bi peyamên erênî ji Saziya Xwendina Bilind (SXB- Yükseköğretim Kurumu-YÖK) û serlêdanan, 10î Berfanbara 2009an li Zanîngeha Mardîn Artukluyê (ZMA) bi navê Enstîtûya Zimamanê Zindî li Tirkîyeyê (EZZT) enstîtûyek hate vekirin (<https://www.artuklu.edu.tr/yasayan-diller-enstitusu/tarihce>). Herçend rêveberiya wê demê ya zanîngehê li hêviya vekirina enstîtûyêke bi navê Enstîya Xebatên Kurdnasiyê (Kürdoloji Enstitüsü) be jî (Bianet, 2009) piştî vebûna enstîtûyê ewil Şaxamakezanista Ziman û Çanda kurdî hatiye çalakkirin û bi wergirtina akademîsyenan yan jî peywirdarkirina ji beşên dîtir bo enstîtûyê demildest karên akademîk û wergirtina xwendekaran dest pê kiriye. Li enstîtûyê xebata ewil ya karên akademîk û perwerdeya kurdî, “Qursa Perwerdekariya Kurdî (Kürtçe Okutmanlık Kursu)” e ku sala 2010an piştî ezmûnekê bi 50 xwendekaran hatiye vekirin (CNN Türk, 2010). Ev qursa navborî ji gelek aliyan ve nîşaneyê kar û kiryarên erênî bû li warên hînkirina kurdî û perwerdeya bi kurdî⁷ yê paşerojê li Tirkîyeyê. Lewra perwerdekirin û gihandina mamosteyan hem nîyeta vekirina enstîtûyên mînak li zanîngehên dîtir aşkere dikir hem jî nîşaneyê hînkirin an jî perwerdeya bi kurdî bû li xwendîgehên dewletî, ku jixwe ev herdu pêngav jî bi dorê hatine avêtin (bnr. Kurt, 2020).

2.2.1 Bernameyên Lîsansa Bilind

Piştî Qursa Perwerdekariya Kurdî, sala 2010an li bin banê Şaxa-

6 Derheqê van daxwazan û pratikên dewletê bnr. Kurt, Şehmus. (2020). *Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi 1968-2018*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

7 Ev herdu têgehên ji hev cuda ne. Ji bo zêdetir agahîyan bnr. Derince (2021); Önen (2021) li vê pirtûka edîtoriyal.

makezanista Ziman û Çanda Kurdî du bernameyên lîsans bilind hatine vekirin: 1) Lîsansa Bilind a Bîtez⁸ ku piştî saleke dersan, saleke amadekirina tezekê dixwaze; 2) Lîsansa Bilind a Bêtez⁹ ku piştî serdemeke dersan saleke amadekirina projeyeke qedandinê dixwaze û ji sala 2011an pê ve dest bi wergirtina xwendekaran kirin. Bername û naveroka dersên van herdu bernameyan her yek e û ji aliyê heman mamosteyan ve tete dayîn. Tekane ferq di navbera wan da hejmarasatên dersan û kûrahiya mijaran e.

Herdu bername jî di xebatên xwe da çalak in û her sal bi ezmûneke nivîskî û mûlaqatê xwendekaran werdigirin.¹⁰ Wek li jor jî hate dîyar kirin heta niha jî herdu bernameyan 1060 xwendekar mezûn bûne. Gava mirov li listeya mijarên tezên lîsansa bilind a EZZT ya Mardîn Artûkluyê (Aykaç û yê din, 2019) dinêre tete dîtin ku ji qadên cuda yê zimannasiyê bigire heta perwerde, çapemenî û dîrokê li ser qadên curbicur yê zanistên civakî û zimanî tez hatine amadekirin, lê belê herî zêde li ser mijarên edebiyat klasîk a kurdî, folklor û edebiyata gelêrî, edebiyata nû tez hatine amadekirin. Sedemê van tercîhan jî di hindê da ye ku pisporîya akademîsyenên Şaxamakezanista Ziman û Edebiyat Kurdî bêtir li ser van qadan e û bivênevê berê xwendekar zêdetir çûye xebatên li ser wan qadan.

2.2.2. Xebatên Akademîk (Komxebat-Sempozium-Semîner)

Enstîtûyên xebatên akademîk û zanistî jî bilî gihandina xwendekar û lêkolîneran bi kar û barên akademîk yê wek komxebat (workshop), sempozyum, kongre, semîner û panelan jî ve mijûl dibin û ev karên hanê wek xebat û armancên sereke yê sazîyên akademîk tene hesabandin. Her bi heman şiklî, li Zanîngeha Mardîn Artûkluyê, Şaxamakezanista Ziman û Çanda Kurdî ya Enstîtûya Zimanên Zindî yê Tirkîye'yê digel karên wergirtina xwendekarên lîsansa bilind û perwerdeya wan li bernameyên bîtez û bêtez, hinek kar û civînên

8 Armanca vê bernameyê gihandina lêkolîner û akademîsyen e ku li qada Xebatên Kurdnasiyê li ser ziman, edebiyat, folklor, dîrok, erdnîgarî hwd. ya Kurdan xebatanên akademîk pêk bînin.

9 Ev bername wek Bernemaye Sertîfikaya Mamostetiya Kurdî (Kürtçe Öğretmenlik Sertifika Programı) jî tete zanîn û derçûyên wan, heke xwedî formasyona mamostetiye bin, wek mamosteyên kurdî bêne tayînkirin. Jixwe nişê ewil yê mamosteyên kurdî ku li dibistanên navîn ji bo dersên kurdî yê hîlbijartî hatibûne tayînkirin, ji wan derçûyên vê bernamaya sertîfikayê bûn. Lê piştî derçûyên bernameyên lîsansê çêbûn, êdî mafê pêşaniyê gehiştê wan û derçûyên Lîsansa Bilind a Bêtez ji bo tayînkirinê ketine rêza dûyê.

10 Piştî ezmûna nivîskî mûlaqat tenê ji bo bernameya bîtez dihate kirin. Lê ev sê sal in, ji bo vê bernameyê jî tenê ezmûna nivîskî tete kirin.

akademîk jî pêk hatine ku di warê xebatên kurdî yên li Tirkîyeyê da hem yên ewil hem jî pêşeng in.

Ji van xebatan ya ewil komexebateke hevpar bû li ser bikaranîna kurdî di felsefeyê da. Ev komxebat ji aliyê Beşa Felsefeyê û Şaxama-kezanista Ziman û Çanda kurdî, 25-25 Çirîya Pêşîn 2013an da bi sernavê “Di Zanistên Mirovî û Civakî da Bikaranîna kurdî: Felsefe bi Kurdî” hate lidarxistin. Di komxebatê da îmkân û sînorên bikaranîna kurdî di felsefeyê da bi beşdariye akademîsyenên kurd û Kurdologên biyanî ve ji gelek aliyên hate nîqaşkirin, wekî “ziman û felsefe”, “kirin û karîn di felsefeyê de”, “têgehên felsefî”, “felsefe û polîtîka”, “Kurd û felsefe”. Herçend komxebat wek xelesa ewil ya komxebatên li ser bikaranîna kurdî di zanistên civakî da hatibû plansazkirin jî, piştî komxebata “Felsefe bi kurdî” tu xebatên dîtir ên bi vî rengî pêk nehatin.

Xebateke din a akademîk jî bi sernavê *Sempozzyuma Edebiyata Berawirdî: Ji Duh Heta Îro di Edebiyatên tirkî û kurdî da Texeyulên Nasnameyî* (2014) ve bi hevpariya EZZT Şaxemakezanista Ziman û Çanda Kurdî û Şaxemakezanista Ziman û Edebiyata Tirkî ya Zanîngeha Boğaziçi'ye hate lidarxistin.¹¹ Di vê sempozyumê da bi beşdariya akademîsyenên ji herdu zanîngehan gotarên li ser edebiyatê klasîk, modern û gelêrî yên kurdî û yên tirkî hatine pêşkêşkirin. Di van gotaran da edebiyatên herdu zimanan ji biwarên nasnameyî, îmajî, serdestî û kolonyalî ve hatine nîqaşkirin.

Ev sempozyuma navborî ji du aliyên ve gelek girîng bû: Yek, ji ber ku sempozyum bi hevpariya Zanîngeha Boğaziçi'yê -ku zanîngeha herî qedirbilind e li akademîya Tirkîyeyê- pêk hatibû, ev çalakiya akademî bû nîşaneyê qebûla EZZT û xebatên wê ji aliyê civata akademîk ve. Du, ew sempozyum bû yek ji nîşaneyên ewil bo pejirandina zimanê kurdî wekî zimanekî akademîyê li Tirkîyeyê. Lewre piştî serdemeke dirêj ya înkâr û biçûkxistinê, êdî zimanê kurdî bi saya EZZTyan ketibû akademîyê û bi ya me ji aliyê statû û prestîja zimanî ve gehîştibû asta herî bilind (bnr. Kurt, 2020), lê belê dîsa jî li ser kurdî nîqaşên kêrhatiya wî wekî zimanê zanist û nexasma perwerdeyê hêj jî berdewam bûn.

Sala 2017an civîneke dîtir ya akademîk li ser edebiyata kurdî, li jêrbanê EZZT'ya Mardîn Artûkluyê hate lidarxistin. Ew civîn bi sernavê “Komxebata Navneteweyî li ser Klasîkên Suryanî, Ereb û Kur-

11 Ji bo pirtûka metnên pêşkêşiyên vê sempozyumê bnr: Esen, N.; Çeçen, R. (Amd.) (2015). *Sempozzyuma Edebiyata Berawirdî: Ji Duh Heta Îro di Edebiyatên Tirkî û Kurdî da Texeyulên Nasnameyî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

dan” bi beşdariya akademîyen û pisporên qadê ji zanîngehên cuda yên tirkî û Rojhilata Navîn pêk hat.¹² Li şûna berawirdkirin û nîqaşên hevkarîgeriya berhem û edebiyatên klasîk ên suryanî, erebî û kurdî, sempozyum wek danasîna berhemên klasîk û şexsiyetên edebî yên girîng ên van hersê gelan pêk hat û pêşkêşiyên hatine kirin jî bi piranî li ser wê xetê bûn.

Digel xebatên akademîk yên wek sempozyûm û komxetabat, ji sala 2017an heta sala 2019an xebateke dî ya niv akademîk jî li jêr bane EZZT ya Mardîn Artukluyê pêk hat. Ew xebateke rêzesemîneran bû bi nave *Rêzesemînerên Kurdî- Sohbetên Dûwankî* û ewil sala 15 rojan carekê, sala duyem jî mehê carekê li ser mijarên xebatên kurdî û zanistên civakî bi beşdariya pisporekî qadê li avahiyê enstîtûyê dihat lidarxistin. Hem xwendekarên enstîtûyê bi xwe yên lîsansa bilind, hem jî xwendekarên Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî û xwendekarên beşên dîtir yên lîsansê wek guhdar dihatine semîneran. Herwisa akademîsyenên enstîtûyê û yên beşên dî jî li piraniya semîneran wek guhdar amade dibûn. Girîngiya vê xebatê di hindê da bû ku ew rêzesemîner bûbûn cih û derfet ji bo pêşkeşî û nîqaşên li ser mijarên curbicur yên qada xebatên kurdî û herwisa qadên dîtir yên zanistên civakî.

2.2.3. Weşanxaneya Enstîtûyê- Pirtûkên Hatine Amadekirin û Çapkirin

Ji bilî karên akademîk, li bin bane enstîtûyê xebatên weşangeriyê jî hatine pêk anîn. Ji bo birêvebirina van karan bi navê Weşanxaneya Enstîtûya Zimanên Zindî yên Tirkîyeyê [Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları] weşanxaneyek jî hat avakirin. Heta sala 2016an li bin banê weşanxaneya enstîtûyê pirtûk hatine çapkirinê, lê dûvra xebatên weşanxaneyên sekînîne û piştî wê salê xebatên weşangeriyê tenê li banê Weşanên Zanîngeha Mardîn Artukluyê [Mardin Üniversitesi Yayınları] hatine birêvebirin. Li vê weşanxaneyê jî çend weşanên bi kurdî û li ser kurdan hatine weşandin (bnr. li jêr). Li weşanxanaya EZZT’ê hem pirtûkên dersên şaxamakezanistê, hem xebatên lêkolînî û berhevkarîyê hatine çepkirin. Lîsteya weşanên enstîtûyê wiha ye:

1. Yıldırım, K. (2012). *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*. Mardin: Mardin Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

2. Kasımoğlu, A. (2013). *Ferhenga Navên Nebatan a Kurdî – Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü*. Yıldırım, Kadri (Ed.). Mardin: Mardin

12 Ji bo pirtûka metnên pêşkêşiyên vê komxebatê bnr: Doru, M.N.; Kırcan, A.; Aykaç, Y. (Ed.). *Süryani, Arap ve Kürt Klasikleri: Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları*.

Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

3. Güntaş Aldatmaz, N. (2013). *Sanîkanê Mamekîya Ra*, Mardin: Mardin Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

4. Yıldırım, K. (Haz.) (2013). *Melayê Arvasî’nin Tıp Kitabı*. Mardin: Mardin Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

5. Yıldırım, K.; Lezgîn, R.; Bingöl, İ. (2013). *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî*. Mardin: Mardin Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

6. Yıldırım, K.; Aslan, M.; Pertev, R. (2014). *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*. Mardin: Mardin Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

7. Esen, N.; Çeçen, R. (Amd.) (2015). *Sempozzyuma Edebiyata Berawirdî: Ji Duh Heta Îro di Edebiyatên Tirkî û Kurdî da Texeyulên Nasnameyî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

Li EZZT’ya Mardîn Artukluyê ji bilî amadekirin û çapkirina pirtûkên lêkolîn û akademîk, herwisa pirtûkên hînkirina kurdî (kurmancî/kazakî) jî hatine amadekirin. Ji van xebata ya ewil projeya amadekirina pirtûkên kurdî bû ji bo dersên hişbijartî yê li dibistanên navîn.¹³ Ji bo amadekirina wan pirtûkan ji mamoste û akademîsyenên enstîtûyê komîsyonek hate avakirin.¹⁴ Wê komîsyonê da ber xwe ku rêzêpirtûkên dersa amade bikin bi sernavên wekî *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 5*, *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 6*, *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 7* û *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 8*.¹⁵ Wê komîsyonê, li gor plana amadekirinê *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 5* amade kir û pirtûk sala 2012an ji aliyê Wezaretê Perwerdeya Millî ve hate çapkirin. Dûvra pirtûkên *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 6* û *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 7* bi hevra piştî navbereke bi çar salan, sala 2016an dîsa ji aliyê wezaretê ve hatine çapkirin. Herçiqas *Kurdî (Kurmancî/Zazakî) 8* jî ji aliyê komîsyonê ve hatibe amadekirinê jî wezaretê ew çap nekiriye. Ev pirtûkên hanê ewiltirîn pirtûkên hînkirina kurdî ne ku ji aliye Wezaretê Perwerdeya Millî ve hatine çapkirin û li dibistanên dewletî hatine belavkirin. Bi vê yekê ve kurdî, wek zimanek ji zimanên pergela perwerdeya li

13 Derheqê dersên hîlbijartî yê kurdî li Tirkîyeyê bnr. Kurt, 2020.

14 Komîsyon ji van akademîsyenan pêk dihat: Kadri Yıldırım, Abdurrahman Adak, Hayrullah Acar, Tahirhan Aydın, Mehmet Tayfun (Malmîsanij), Ramazan Çeçen, Ramazan Pertev, İbrahim Bingöl, Zülküf Ergün, Mikail Bülbül.

15 Derheqê van pirtûkan da bnr. Kurt, Şehmus. (2021).; Bewran, Ronya. (2021) û beşên ditir yê vê pirtûka editoryal.

Tirkîyeyê cihê xwe girt. Herwisa ew pirtûk bi rêya xwendekarên ku dersên kurdî hilibijartine, ketine bi dehhezaran malan û bi wî awayî rê vekirine ku kurdîya nivîskî li nav kurdên li Tirkîyeyê berbelav bibe (Kurt, 2020).

Li EZZT ya Mardin Artukluyê, digel amadekirina pirtûkên hînkirina kurdî li dibistanên navîn, ji bo xwendekar û hînerên (learner) ast û temen mezin jî projeyek hatiye birêvebirin. Di çarçoveya projeyê da dîsa ji akademîsyenên EZZT'yê komîsyonek¹⁶ hate amadekirin. Plan ew bû ku seteke hînkirina kurdî ya sê pirtûkî bête amadekirin. Di encamê da sala 2016an cîlda ewil ya vê setê bi serenavê *Mamoste-1 Fêrkerê Kurmancî* hate amadekirin û çapkirin. Ew pirtûk hem li dersên bijartî yên beşên Zanîngeha Mardin Artûklêyê, hem jî li qursên hînkirinê kurdî yên li zanîngehê bi xwe û li gelek sazî û dezgehên dîtir wek materyala hînkirinê hate amadekirin.¹⁷

2.2.4. Kovarên Enstîtûyê: Mulemma û The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)

Digel xebatên di qewareya pirtûkan da li EZZT'ya Zanîngeha Mardîn Artukluyê weşanên periyodîk jî hatine amadekirin. Ji van weşanan ya ewil kovareke edebî û populer ya pîrzimanî bû. Kovar bi nave Mulemma derdiket û tenê jimarên hate weşandin; jimara ewil sala 2013an, ya duyem sala 2014an û ya sêyem ji sala 2016an hate weşandin. Ew kovar niha betal e û li weşanên xwe berdewam nîne.

Wek sazîyeke akademîk li EZZT nedibû ku kovareke akademîk a bi hakem neyê weşandin. Herçend ji salên ewil ên avakirina enstîtûyê pê ve wek projeyek hebe jî kovara akademîk incax sala 2016an meha Tebaxê bi nave The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) wek kovareke navneteweyî ya pîrzimanî (ingîlîzî, tirkî, reebî, kurdî) dest bi weşanê kir. Kovar salê du jimarên tête weşandin. Herçend kovareke pîrzimanî be jî, wek prensîb hatiye qebûlkirin ku di her jimarê da herî kêr sedî pêncî ji nivîsan bi kurdî (hemû zarava) bin da ku kurdî wek zimanekî xebat û metnên akademîk û zanistî bêtir xuyabar bibe. Li jêr li gorî salan jimara gotaran bi giştî û rêjeya gotarên bi kurdî an jî yen qada xebatên kurdî hatine pêşkêşkirin.

16 Komîsyona ji van akademîsyenan pêk dihat: Abdurrahman Adak, Tahirhan Aydın, Zülküf Ergün, Mikail Bülbül

17 Derheqê dersên hilibijartî yên li Zanîngeha Mardîn Artukluyê û seta hînkirina kurdî, Mamoste-1'ê bnr. Kurt, 2020.

Tablo 3. Jimara Gotarên JMSê û Rêjeya Gotarên bi Kurdî

Sal	Jimara Gotaran	Gotarên bi kurdî / li ser kurdî
2016	7	7
2017	18	15
2018	16	11
2019	16	11
2020	13	12
Sercem	70	56 (%80)

Encam

Tirkîyeyê wek netewe-dewletekê ji aliyê plansaziya zimanî ve berê xwe daye yekparêziyê û ji avabûna xwe pêda polîtîkayên wisa meşandine ku tenê zimanê serderst, anku tirkî xuyabar û berbelav bibe û zimanên dina ên kom û gelên dî yên li Tirkîyeyê winda bibin. Lê belê li hemberî wan polîtîkayan gelê kêmîne, nemaze kurdan jî ji bo plansaziya zimanê xwe xebat kirine. Standartkirina kurdî, weşandina pirtûk, rojname û kovaran bi wî zimanê standart û avakirina sazî û navendên hînkirina kurdî dikevin nav wê çarçoveya plansaziyê.

Digel hindê jî, bi taybetî jî di destpêka salên 2000î bi saya pêngavên ber bi endamtiya Yekîtiya Ewrûpayê (YE) ve Tirkîyeyê hin xebat û vesazkirinên qanûnî pêk anîn da ku rê vebe li ber zimanên ji bilî Tirkî. Di wê çarçoveyê da sala 2009an enstîtûyeke lêkolînê bi nave Enstûya Zimanên Zindî yên Tirkîyeyê hate vekirin li bin banê Zanîngeha Mardîn Artukluyê. Ew enstîtû li Tirkîyeyê bû maka xebatên akademîk yên li ser ziman, çand û edebiyata kurdî. Ji bilî hindê hebûna şaxên makezanistê û beşên Ziman û Çanda Kurdî an jî Ziman û Edebiyata Kurdî li bin banê Enstîtûyên Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê statûya fermî ya zimanê kurdî li Tirkîyeyê bi awayekî fîlî bilind kiririye. Herçend ew enstîtû û beş li bin banê saziyên dewletî hatibin avakirin jî bi qadroya akademîk, xebatên akademîk û weşanên akademîk ve mirov dikare wan wekî dewama plansaziya zimanî ya kurdî bibîne. Ji ber ku wan enstîtûyan ji aliyekî ve statûya zimanî bilind kir, ji aliyê din ve jî bi xebat û weşanên xwe ve kurdîya nivîskî li Tirkîyeyê belav kiriye û wisa jî bûne navenda xebatên plansaziya naverokî û ya zimanwergirtinê bo kurdî

Çavkanî

Arslan, S. (2015). *Language Policy in Turkey and Its Effect on Kurdish Language*

age. Unpublished Master's Thesis, Western Michigan University, Graduate College. *artuklu.edu.tr*. (tarih yok). Erişim Tarihi:20 Ekim 2020, <http://www.artuklu.edu.tr/yasayan-diller-enstitusu/tarihce>

Aykaç, Y.; Güzel, Ş.; Çakar, S. (2019). Bibliyografyaya Tezên Masterê yên Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2011-2012). *e-Şarkiyat*. 11 (2)-1007-1043. Doi: 10.26791/sarkiat.581438.

Badıllı, K. (1965). *Tükçe İzahlı Kürtçe Grameri*. Ankara: Ankara Basım ve Cilt-tevi.

Cemiloğlu, D. (2009). *Language Policy and National Unity: the Dilemma of the Kurdish Language in Turkey*. Unpublished Master's Thesis, Pennsylvania: University of Pennsylvania, Department of Political Science.

Çağlayan, E. (2015). Halkevlerinin Vilayat-ı Şarkiyeye-deki Faaliyetleri [1932-1951]. *Turkish Studies*, 10 (9), 105-126.

Çağlayan, E. (2016). Türk Ocaklarının Vilayeti Şarkiyeye-de Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928). *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), 785-799.

Çiçek, C. (2013). *Zımanek Çima Tê Qedexekirin?*, Stenbol: Peywend.

Derince, M. Ş. (2013, March). A Break or Continuity? Turkey's Politics of Kurdish Language in the New Millennium. *Dialectical Anthropology*, 37 (1), 145-152.

Doğan, İ. (2012). Ulus İnşa Sürecinde Dil Politikaları ve Anadilinde Eğitim. *Eğitim Bilim Toplum (EBT)*, 10 (37), 113-142.

Doru, M.N.; Kırcan, A.; Aykaç, Y. (Ed.). *Süryani, Arap ve Kürt Klasikleri: Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Esen, N.; Çeçen, R. (Amd.) (2015). *Sempozyuma Edebiyata Berawirdî: Ji Duh Heta Îro di Edebiyatên Tirkî û Kurdî da Texeyulên Nasnameyî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

Gök, F. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemlerinde Kız Enstitüleri. *Çok Kültürlü Topumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler* içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hassanpour, A. (2000). The Politics of A-Political Linguistics: Linguists and Linguicide. R. Phillipson (Ed.). *Rights to Language: Enquiry, Power and Education* (33-39). Mahwah: Lawrence Elbraum Associates.

Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. İ. Bingöl ve C. Gündoğan (Çev.). İstanbul: Avesta.

İnal, K. (2012). Kürt Sorununun Önemli Bir Boyutu Olarak Dil-AKP Döneminde Kürtçenin Kamusallaşması. *Eğitim Bilim Toplum (EBT)*, 10 (37), 76-112.

İstanbul Kürt Enstitüsü. (2002). *İstanbul Kürt Enstitüsü- Kısa Tarih*. Z. A. Kızıl-yaprak (Ed.). İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü.

Kurt, Ş. (2020). *Türkiye'de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi 1968-2018*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü.

Lewis, G. (2015). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*. M. F. Uslu (Çev.). İstanbul: Çeviribilim

Malmîsaniy, M. (2010). *Antikürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikci*, İstanbul: Vate Yayınları.

Öpengin, E. (2010). Language Practices and Education in Mother Tongue: Some Problems Concerning Kurdish Mother Tongue Education Medium in Turkey. *Mukaddime* (3), 65-81.

Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Skutnabb-Kangas, T. ve Fernandes, D. (2008). Kurds in Turkey and in (Iraqi) Kurdistan: A Comparison of Kurdish Educational Language Policy in Two Situations of Occupation. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 3 (1), 43-73.

Toksabay, B. (2005). *Conflict Over Language Right: The Case of Kurds and Circassians in Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabancı University, Graduate School of Arts and Social Sciences.

Yeğen, M. (1996, April). The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity. *Middle Eastern Studies*, 32 (2), 216-229.

Zeydanlıoğlu, W. (2012). Turkey’s Kurdish Language Policy. da *Gruyter Mouton* (217), 99-125.

PERWERDEYA KURDÎ WEKÎ DERSEKE HILBIJARTÎ: BI DÎTINA MALBAT, XWENDEKARÛ MAMOSTEYAN¹

Selda ARAZ²

Destpêk

Piştî têkoşîneke bi dehan salan û daxwazên perwerdeya bi zimanê kurdî, di çarçovaya talîmatnameya da ku di sala 2012an da hatiye weşandin, kurdî di bin navê “Ziman û Zaravayên Zindî” da wekî derseke hilibjartî kete mifredeta Wezaretê Perwerdehiya Tirkîyeyê. Bi vî awayî, di sala xwendinê ya 2012/2013 da dersên kurdî di nav perwerdeya giştî da di pola 5, 6, 7 û 8an da, dest pê kirin. Di çarçovaya vê gotarê de, bi encama lêkolîna meydanî, pirsgirêkên dersên hilibjartî tene vekolîn. Ji ber vê, di serî da, polîtîkayên zimên yên Tirkîyê li hemberê zimanê kurdî dê bêne pêşkêşkirin. Pişt re, em dê dersên hilibjartî bi rêya xwendekar, malbat û mamosteyan ve- ku sê aktorên temamker ên perwerdeyîyê ne – bidine ber çavan bê gelo dersên hilibjartî çawa xuya dikin. Di dawî da jî, li Tirkîyeyê statûya zimanê kurdî û pêşaroja zimên tên nîqaşkirin.

1. Li Tirkîyeyê Rewşa Perwerdeya Zimanê Dayikê: Astengiyên Qanûnî

Di pêvajoya plansazkirina zimanê da helwestên dewleta Tirk yê li ser zimanê kurdî ku mezintirîn zimanê hindikahîyên Tirkîyê ye, wekî ku Fishman dibêje li ser stratejîyan maskekiri yê mercîyên parêzkar ên plansazîya zimên dimeşin û pêk tînin ji bo serfirazîya vê plansazîya zimên, ji hin berjewendiyên etnîk, sîyasî an jî olî sîd werdigirin (Fishman, 1994 : 92). Bi armanca yekbûna neteweyî, dewleteke serwer îdeolojîya xwe li dora siyaseteke yekzimanî navendî dike û

1 Ev gotar ji teza Mastera nivîskar hatiye wergirtin ku di beşa zimannasî ya Zanîngeha Rouenê li Fransayê hatiye di sala 2014ê da hatiye parastin (Enseignement du kurde comme langue optionnelle en Turquie : étude de cas dans la province de Batman)

2 Xwendekara Doxtorayê li Zanîngeha Rouenê, arazselda@hotmail.com.

hemî zimanên din ên ku di civatê da tên xeberdan, jî ji holê radike. Chaudenson (2000) dide zanîn ku pîrzimanîbûn rastîya hemû civatê ye lê ev rastî li çend welatan carinan bi stratejîya siyasetan hatîye înkarkirin. Ji damezirandina dewleta Tirkîyê ya sala 1923an pê ve, ev înkarkirin bi siyaseteke zimên ku ji bo avakirina netewe-dewletek (nation state) ya xwedana yek çand û yek ziman meşiyaye. Ew siyasete zimanîbi riya homojenîzekirina dûmenê etnîkî û zimanî ya civatê hewl daye bi ser bikeve (Hassanpour, Kangas û Chyet, 1996). Zimanê tirkî jî bûye yekem amûrê belavkirina îdeolojîya yekzimanîyê bi rêka pîvanên qanûnî. Di xala 88emîn a Destûra Bingehîn ya Yekem ya Tirkîyê ku 1924an da danasîna “Tirk” li ser hemî xwedan neteweya Tirk hatîye fêz kirin bêyî ku cûdahî di nav mirovên ji etnîsîte û olên cihê-reng da were kirin.. Di xala perwerdeyê da, pîrzimanî bi benda 42a re hatîye qedexekirin.³ Her wiha, Hassanpour dide zanîn ku siyasete zimên ya Tirkîyê li ser “zimankujî” an jî “jenosîda zimanî” ava bûye (Skutnabb- Kangas& Bucak, 1995). Tasfiyekirina zimanê kurdî û her weha zimanên din ên otokton armanca sereke ya projeya avakirina neteweya Tirk bû (Zeydanlioglu, 2012). Haig dide zanîn ku qada herî girîng ji bo domandina demdirêj a her zimanekî hindikahî perwerdeya dewletê ye (Haig, 2003). Li Tirkîyê ji bernebûna plansazîya perwerdeya resmî bo kurdî ku ji hêla dewletê ve tê piştgirîkirin, kurdî ji alîya înisiyatîvên şexsî û rêxistinên çandî ve hatine hînkirin. Di salên 90ê, bo nimûne, *Navenda Çanda Mezopotamya* (NCM) navendeke çandî ya kurdî ku di 1991 da li Stenbolê hat damezrandin û li ser parastina çand, huner, dîrok û zimên sekinî. Dûvra wê li bajarên din, wekî Diyarbekir, Wan, Riha, Mersîn, Adana, Îzmîr, navendên çandî saz kirin û gelek dersên kurdî li dar xistin (Yücel, 2009). Dîsa, *Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê*, ku di 1992 da ji bo danasîna ziman, çand û wêjeya kurdî û dersên kurdî hatîye damezrandin. Bi wan zaziyan hewl hatîye dayîn ku Zimanê kurdî, yêku di dibistanên da nayê bikaranîn, bi vî rengî ve were parastin. Di serê salên 2000an da li Tirkîyê, polîtîkayeke nû li ser reformên zimanî dest pê kir. Meseleya perwerdeya bi zimanê dayîkî formeke sosyal hilda. Di çerçoveya *Kampanyaya Perwerde û Hînkariya Kurdî* da, (Kürtçe Eğitim ve Öğretim Kampanyası) di Çiriya Paşîn 2001an da, xwendekarên Zanîngeha Stenbolê bi daxwaznameyeke ji bo vekirina dersên bi zimanê kurdî li zanîngehan serî li Rektoriyê dan. Di vê kampanyayê da bi qasî 20,000 daxwaznameyên ku li dora pêncî zanîngehan belav bûn, xwendekaran ji rektoran damezrandina dersên kurdî û vekirina beşên Kurdolojîyê telep

3 “Türkçe’den başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez.”

kirin (Kenis & Aydın, 2010). Jialîyê din ve, di çarçoveya daxwaza endamîya Tirkîyeyê da Yekîtiya Ewrûpayê şert kir ku di hin warên wekî demokrasî, mafên mirovan, azadiya xweifadekirinê da Tirkîyê qanûnên xwe li gorî standardên Ewrûpê ava bike. Yek ji van reforman li ser perwerdeya zimanên xeynî tirkî bû di navend û enstîtuyan da. Parlemontaya Tirkîyê bi Qanûna Hejmar 2932an re ku di 3ê Tebaxa 2002an derxistderî li perwerdeya bi zimanên xeynî tirkî vekir:

Ji bo fêrbûna ziman û zaravayên cihêreng ku welatîyên Tirk bi kevneşopî di jiyana xwe ya rojane da bikar tînin, dersên taybetî bi şertên qanûna Jimare 625 ya Saziyên Perwerdehiya Taybet dikarin werin saz kirin. Di van qursan û qûrsên zimanên din da dersên ziman dikarin bi heman armançê werin vekirin. Prensîb û rêgezên derbarê vebûn û çavdêriya van qurs û dersên da bi rêzîknameyêke tê rêve birin ku ji hêla Wezaretê Perwerdehiya Neteweyî ve tê derxistin.,⁴

Di qanûnê da têgeha zimanê “kurdî” nehatîye bikaranîn, bi vî awayî ew bi naverokê ve sînordar e û dibe stratejîyeje pêximker ji bo perwerdeya zimanê kurdî (Akin, 2003) ji ber ku qanûna bingeîn xala 42yê ya ku dibêje “di saziyên perwerde û hîndekariyê da ji xeynî tirkî çu zimanek wekî zimanê dayikê nikara bê fêrkirin û perwerdekirin”, neguherîye. Ev nîşan dide ku polîtîkaya zimên ya dewleta tirkî ji bilî gotinên erînî, planên fermî, an nîqaşên giştî hê jî bi “nebûna formûlasyona eşkere ya ramyarî, bi referanseke nerasterast an maskekîrî, an kêmbûna sîstematîkî ya referansa di derheqê kurdî de” (Haig, 2003)⁵ disekine. Qanûna 2932yê tenê ji bo xwendekaran mezin rê dide dersên kurdî û ji bo dema van dersan jî tenê deh hefte dîyar dike û şert dike ku mamosteyên dersê tirkîaxêv bin û cihê qursan li gor şertên dewletê bin (Yildiz & Muller 2008). Bi vî awayî, li çend bajarên Tirkîyê wekî Stenbol, Diyarbekir, Batman û hwd., di demeke kurt da perwerdeya taybetî ya kurdî dest pê kir. Li aliyê din, dî serî da, li Batmanê, dersên kurdî ji ber sedemên teknîkî û absûrd yên ku

4 “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için, 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere özel kurslar açılabilir; bu kurslarda ve diğer dil kurslarında aynı maksatla dil dersleri oluşturulabilir. Bu kursların ve derslerin açılmasına ve denetimine ilişkin esas ve usuller, Milli Eğitim Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.”

5 “[...] lack of overt policy formulation, by indirect or masked reference, or systematic lack of reference to Kurdish, rather than positive assertions, officially formulated agendas, or public debate” (Haig, 2003 : 2).

ji hêla rayedaran ve hatine ragihandin nehatin sazkin. Mesela dêriyê cîhê qursê 5cm piçûktir ji standartên rayedaran bûn (Bozarslan, 2005). Piştî mezûnbûna zêdetir ji 1500 kesan, ew ders ji ber sedeman teknîk û bûrokratîk bi biryareke kolektîf hatin girtin (Kurt & Baltekin, 2020). Helbet, pewîstiya *Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî* (TZP- kurdî) ku tevgera sîvîl a çalakî ye û ji bo daxwaza perwerdeya kurdî wekî zimanê dayikê di 2006 da ava bûye (Opengin, 2010; Sidal 2019). Ev tevger bi taybetî li ser bikaranîna kurdî di warên giştî û fermî da wekî tevgera hişyarîya çandî ya bingehîn dest pê kir. Bi taybetî bi boykotkirina dibistanan pewîstiya perwerdeya kurdî wekî zimanê dayikê daxuyand (Erdem, 2011). Di sala 2009 da, hukûmeta tirkî destûr da ku di hin zaningehên da kurdî wekî derseke hîlbijartî were hînkirin. Wekî din beşên ziman û edebîyata kurdî jî hatin damezrandin (Kurt & Baltekin, 2020). Di pêvajoya “vebûna demokratîk” (Çiçek, 2018) da di sala 2013 da di bin navê qanûna “fêrbûna ziman û zaravayên zindî” da hêla hikûmetê ve destûra hînkirina zimanên nûjen yê ji bilî tirkî ji hate dayîn. . Bi vî awayî perwerdeya zaravayên kurmançî û zazakî, wek darsa hîlbijartî hefteyê du saetan dest pê kir. Pêdivî ye ku berî ku ev ders ji hêla zarok, malbat û mamosteyan ve were şîrove kirin, em bidin zanîn ku herçiqas di siyaseta zimên ya Tirkîyê da gavekî mezin be jî pirsgirekên sereke yê ku em ê li jêr li ser bisekinin nîşan didin ku di pratîkê da bi danîna statûyeke netêr ra ev gaveke sembolîk û bêdom bû. Wekî ku Cooper dibêje ew cureyeke polîtîkaya zimên bû; “di derbarê bikaranîna zimanan da komek biryarên ku ji hêla rayedarên eleqedar ve , li gor dilê xwe tene wergirtin.”⁶

2. Hînkirina kurdî wekî derseke hîlbijartî: Ji çavên xwendekar, malbat û mamosteyan

Armanca sereke ya vê lêkolînê ev e ku derbixe hole ka perwerdeya zimanê kurdî wekî derseke hîlbijartî ji hêla sê aktorên sereke yê perwerdeyê anku xwendekar, malbat û mamosteyan ve çava te fehmkirin. Di sala 2012 da destûrdayîna perwerdeya zimanên nûjen ji bilî tirkî di medyayê da dengeke mezin veda. Xwendekarên ku ji bo hîlbijartina dersên kurdî eleqeyeke girîng nîşan didin, piranî li deverên ku nifûsa Kurdan lê pir , kom dibin. Li gorî amaran sala 2014an yê Wezareta Perwerdehiya Millî ya Tirkîyê ji nav 81 bajaran , li 28 bajaran 18,847 xwendekaran kurdî wekî derseke hîlbijartî hîlbijartibûn. Li gor eynî amaran devera yekem ku xwendekaran pirtir kurdî hîlbijar-

6 “[...] is the body of decisions made by interested authorities concerning the desirable form and use of languages by a speech group” (Cooper, 1980 : 160).

tine bajarê Diyarbekir e. Paşê, bi dorê, Mêrdîn, Batman, Şirnex Colemêrg, Wan, Agirî, Riha, Îdir û Entab in.⁷ Dûvra jî du bajarên mezin ên Tirkîyeyê, Stenbol û Izmîr tèn. Em di lêkolîna xwe ya 2014an pêşî li van deveran hûr bûn. Ji bo xebata me ku li ser yekem şayesandina dersên hîlbijartî ya kurdî disekî, hîlbijartina du peywendêncuda (bajar û gund) girîng bûn. Li hin dibistanan, kurdî wekî darsa hîlbijartî ketîbû nav mifredatê lê, ji ber hin sedaman perwerdeyîya kurdî wekî darsa hîlbijartî hê dest pê nekirîbû: yan midûrê dibistanê ji xwendekaran derseke xeynî kurdî wekî darsa hîlbijartî şert dikir yan nebûna mamosteyan kurdî bûbû sebebeke sereke ku dersên hîlbijartî dest pê nekin. Her wiha, di hin dibistanan daxwaza me ya lêkolînê hatin redkirin. Di dawîyê de, li gor şertên sosyolojîk yê 2014ê, me Batman wekî peywenda bajêr, gundekî saetek dûrî Batmanê jî wekî peywenda gund hîlbijartin. Pirsnameya me bi zarokan re di Adara 2014 da pêk hat û li yek ji mezintirîn dibistanên navîn ên li Batmanê hate kirin.⁸ Li dibistana gund jî eynî pirsname hat çêkirin.

Bi têkîlîya sê aktorên perwerdeyê re, anku xwendekar, malbat û mamoste me du cureyên anketan pek anîn: pirsnameyê nivîskî bi zarokên ku dersên kurdî hîlbijartine; hevpeyvînen nivvekirî bi malbat û mamosteyan re.⁹ Pirsnameya me ya nivîskî li ser 105 xwendekarên pola 5em û 6em ên ku kurdî wekî derseke hîlbijartî hîlbijartine, hat meşandin. Me pirsnameya xwe ya nivîskî bi 75 xwendekarên ji dibistanê gund ve bi rê ve bir. Bi temamî pirsnameya me ya nivîskî di herdu peywendan da bi 180 xwendekarên navbera 11 û 12 salî ve hat çekirin. Ev pirsnameya ku me bi xwendekaran re meşand, bi tirkî bû, bi temamî ji bîst û sê pirsan û van çar beşan pêk dihat: a) profîla civaknasî; b) zanîna zimên; c) ziman û axaftin; d) hînkirina kurdî wekî darsa hîlbijartî û xwendekar

Ji malbatên ku zarokên wan kurdî hîlbijartine, me bîst malbat li bajêr, bîst malbat jî li gund tespît kirin. Bi temamî, bi çil malbatan re me pirsnameyan nivvekirî bi kurdî meşand. Me bi alîkariya xwendekarên herdu dibistanan re malbat peyda kirin. Hevpeyvîna me ya nivvekirî ji bîst û du pirsan û van li sê beşan pêk dihat: a) profîla civaknasî; b) zanîna zimên; c) hînkirina kurdî wekî darsa hîlbijartî

7 Van amaran ji sala 2014 yê Wezaretê Perwerdeya ya Tirkîyê ne: İşte “Seçmeli Kürtçe”nin Türkiye haritası - Son Dakika Haber (hurriyet.com.tr)

8 Em tercîh dikin ku navê gund û her dû dibistanan ku me lêkolînê xwe pêk anîye anonîm bêhêlîn.

9 Pirsnameya nivîskî li gorî temen û asta xwendinê ya xwendekaran hate bingehkirin. Tê da hem pirsên vekirî hem jî pirsên girtî henin. Hevpeyvîna nivvekirî wekî metoda anketeke hîlbijart jî ber ku ew kesên ku me pê re anket çekirine di çarçoveya mijara pirsê, dikarin bi azadî bersiv bidin.

ûmalbat.

Dîda bi tevahî li gel pênc mamosteyên Kurd hevpeyvîneke nivvekirî hat çêkirin: ji wan sê mamoste ji dibistana navîn ya Batmanê; du jî ji dibistana navîn ya gund in . Hevpeyvînên me yê nivvekirî ji hejdeh pirsan û van du beşan pêk dihatin: a) perwerdekirina mamosteyan; b) pêvajoya perwerdeya zimanê kurdî wekî dersa hîlbijartî û mamoste. Di tabloya jêrîn da bi kurtayî rêbaza anketan hatine nîşandan:

Tablo 1. Rêbaza lêkolîna meydani

Kes	Xwendekar		Malbat		Mamoste	
	Bajar	Gund	Bajar	Gund	Bajar	Gund
Pejwend						
Hejmara kesa	105	75	20	20	3	2
Cureya hevpeyvînê	Pirsnameya nivîskî		Pirsnameya nivvekirî		Pirsnameya nivvekirî	

Li jêr, di serî da em ê anketên li gel xwendekaran analîzbikin. Pişt re, em ê li ser encama anketên li gel malbatan bisekinin. Di dawîye de, em ê encama bersivên mamosteyan pêşkêş bikin.

2.1. Profîla civaknasî ya xwendekaran û zanîna zimên

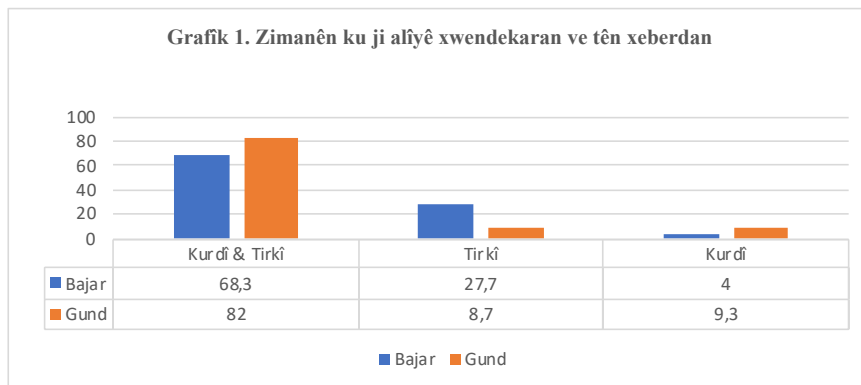
Xwendekarên ji dibistana gund ji malbatên mezintir in û xwedî statûyeke sosyo-ekonomîk ya kêmtir in ji xwendekarên dibistana bajarî . Li dibistana navîn ya bajarê, me anketa xwe ya nivîskî bi 105 xwenderan re pêk anî (50 keç û 55 kur); li dibistana navîn ya gundî jî bi 72 xwendekar an re (35 keç û 39 kur). Tabloya li jêr (Tablo 2) zayend, temen û hejmara xwişk û bira yê xwendekaran nîşan dide:

Tablo 2. Zayend, temen, hejmara xwişk û bira yê xwendekaran

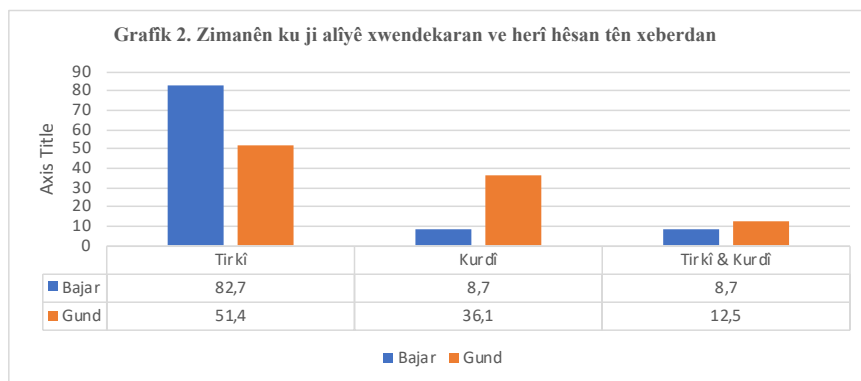
Xwendekar	Zayend		Temen	Hejmara xwişk û bira
	Keç	Kur		
Bajar	50	55	11,5	3,71
Gund	35	39	11,78	4,85

Ji bo ku pêwendîya zarokan bi zimanê resmî yê perwerdeyî, anku tirkî û zimanê kurdî ku belkî di jiyana rojane da ji derdora xwe di-bihîsin û cara yekem li dibistanê wekî derseke hîlbijartî hîn dibin me

xebata anketê pêk anî. Me xwest bizanin ka, ew kîjan bi zimanan xeber didin û herî baş bi kîjan zimên diaxivin û ew bi kîjan zimanan bi kesên cuda re (dê, bav, xwişk, bira, dapîr, bapîr, heval, mamoste) diaxivin. Grafîka 1 ya jêrîn, encamên “zimanên ku ji aliyê xwendekaran ve tîn xebirdan” nîşan dide:

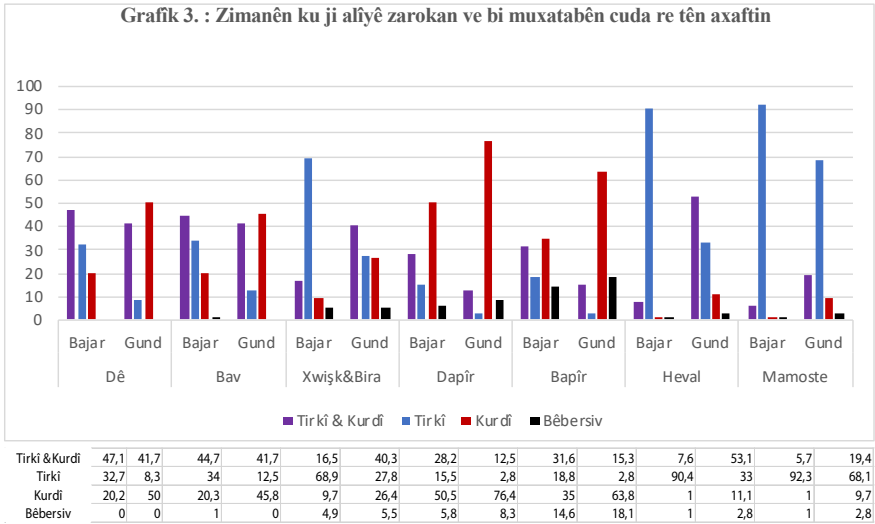

Encama bersiva xwendekaran nîşan dide ku %68.3 ji xwendekarên bajarî û %82 ji xwendekarên gund bawer dikin ku ew hem bi tirkî hem jî bi kurdî diaxivin. Yê ku tenê bi tirkî diaxivin di dibistana bajarî da % 27,7 in, lêbelê ev rêje di dibistana gund da tenê % 8,7 e. Bi heman awayî % 9,3 ji şagirtên dibistana gundî tenê kurdî wekî zimanê axaftinê ragihandine, lê ev rêje di dibistana bajarî da dikeve % 4’ê. Gava ku em bersivên jêrîn (Grafîk 2) yê pirsra “zimanên ku ji aliyê xwendekaran re herî hêsan tîn xebirdan” dinêrin, herçiqas rêjeya Tirkî bilind be jî em dibînin ku bikaranîna kurdî li gund zedetir e û tekîlîya zarokan bi zimanên tirkî û kurdî re ji hev cuda ye:

Herçiqas zimanê tirkî ew ziman e ku xwendekaran ji du peywendan (bajar % 82,7 û gund, % 51,4) wekî du zimanên herî hêsan xeber didin, nîşan dane jî, yê ku bi kurdî herî hêsan diaxivin li gund

(% 36,1) ji bajarî (% 8,7) pirtir in. Xwendekarên ku texmîn dikin ew bi du zimanan, tirkî û kurdî, çêtir diaxifin li bajara %8,7 û li gund % 12,5 in. Bersivên zarokan xuya dike ku bikaranîna kurdî hem li bajêr hem li gund heye. Gava ku em li Grafîka 3 ya bersiva pirsra “Zimanên ku ji aliyê zarokan ve bi muxatabên cuda re tên axaftin” mêze dikin, em dibînin ku bikaranîna tirkî û kurdî li gor kesan ku xwendekaran pê re diaxivin, diguhere:

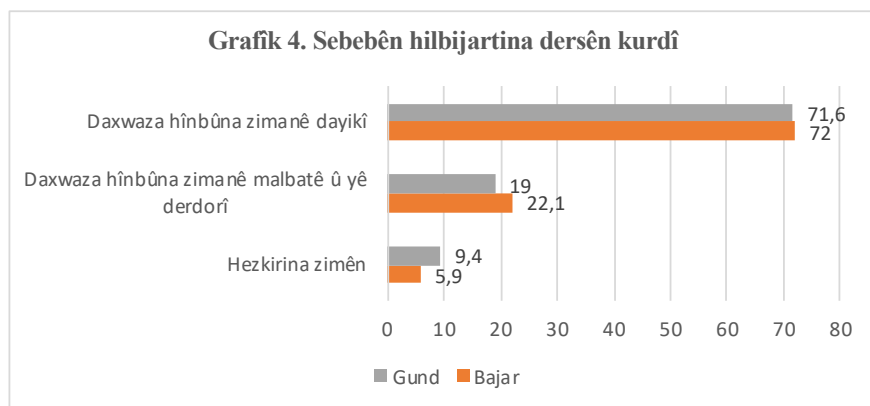

Li gorî encamên ankêtên ku bi xwendekaran re hatine kirin, di peywenda bajêr de, tirkî û kurdî ew ziman in ku xwendekar herî zêde bi dê û bavê xwe re diaxifin, rêjaya wan bi rêzê % 47,1 û % 41,7 e; ji aliyê din, bi eynî muxataban re, xwendekarên dibistana gund herî zêde bi kurdî diaxivin rêjeya wan %50 û % 45.8 e. Wekî din, xwendekarên bajarî xîtabî xwişk û bira û hevalên xwe bêtir bi tirkî dike, rêjeya wan % 68.9 û % 90.4 elê xwendekaran ji dibistana gund bi wan re bi du zimanan, tirkî û kurdî bi van rêjeyan % 40.3 û % 53.1 diaxivin. Ev nîşan dide ku bikaranîna tirkî, zimanê kurdî ji holê rana-ke, ew ziman li gundan di nav mezinan da cihek girîng digire. Girîng e ku mirov teqez bike ku bikaranîna kurdî di tîkiliya xwişk, bira û hevalên xwe da li gorî herdu kontekstan diguhere: rêjeya bikaranîna kurdî nîşan dide ku kurdî di nav xwendekarên bajêr ji yên ji gund kêmtir tê bikaranîn (xwişk û bira li gund % 26,04 ; li bajar % 9,7). Bi gelemperî, şagirtên dibistana gundî ji bo ku bi dê û bavên xwe re tîkîlî daynin kurdî bi kar tînin, dema ku yên dibistana bajêr bi wan re xeber didin bi tirkî diaxifin. Bikaranîna tirkî ji bo tîkiliya di navbera xwişk û bira, heval û mamosteyên herdu peywandan serdest e. kurdî

bi piranî li gund bi mirovên ixtiyar re tê axaftin. Jixwe, karanîna kurdî her ku emir zede dibe pirtir te bikaranîn. Wekî din, her ku meriv ji çarçoweya malbatê dûr dikeve, ewqasî kurdî qadên karanîna xwe winda dike û berê xwe dide tirkî. Em rêgezê paralel a ku di lêkolîna Opengin (2009: 106) hate dîtin dibînin : her ku endam di warê xizmî da nêz, pîr û nexwendî be ew qas jî bikaranîna kurdî zêde dibe.

2.1.2. Nêrina xwendekaran li ser dersên hîlbijartî ya kurdî

Hema hema hemî xwendekaran ji du peywendan (bi rêze ve %73,3 û % 77,8), ragihand ku wan ji hêla dibistana xwe ve destpêkirina dersên kurdî bihîstiye. Formên darsa hîlbijartî ya ku ji hêla dibistanê ve dihatin belavkirin pêdivî bû ku ji hêla xwendekaran ve bêne dagirtin û ji hêla dêûbavan wan ve bêne îmzekirin. Ji bo ku em motîvasyonên xwendekaran ji bo hîlbijartina zimanê kurdî wekî derseke hîlbijartî bizanin, me ev pirsê vekirî ji zarokan pirsî: “Tu çima kurdî wekî derseke hîlbijartî hildidî?”. Grafîk 4 encamê bersiva zarokan bo vê pirsê nîşan dide:

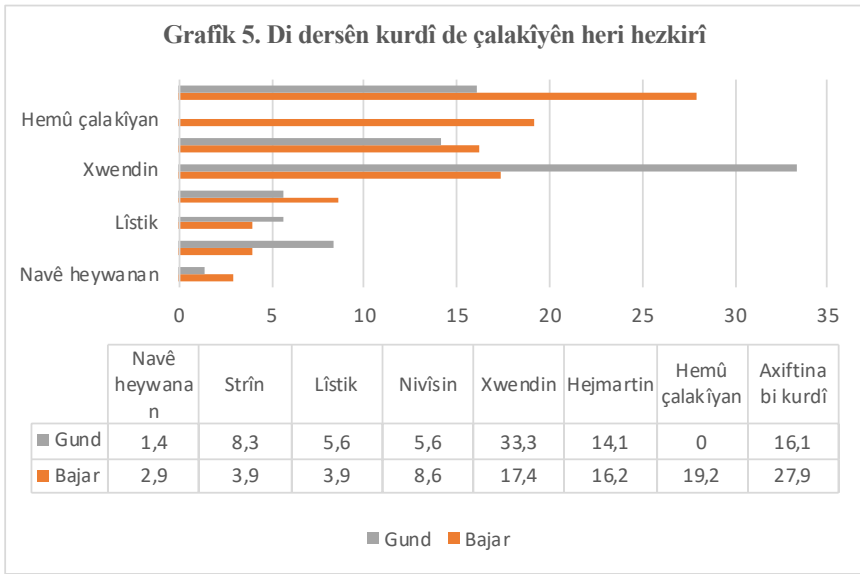

Bersiva zarokan pirtir wîsa ne: ‘ ew zimanê me ye’; ‘zimanê derdora me ye’ ‘dixwazim baştir hîn bibin’. Ji nav wan bersivan piraniya xwendekarên ji herdu dibistanan ev bersiv dan : da ku em zimanê xwe ya dayikê baştir hîn bibin” (bi rêzê ve % 71.6 û % 72.0). Dûv re, di herdu peywendan da, % 20 xwendekar dibêjin: “Ew zimanê malbata min û yê derdora min e, ji ber vê yekê ez dixwazim xwe têda baştir bikim.” Di dawiyê da, ji % 10 ji şagirtan dibên “ji ber ku ez ji kurdî pir hez dikim.” Helbet bersiva zarokan nîşan dide ku, têkîlîya zarokan bi kurdî re xurt e û xwendekarên ji dibistana gund û bajêr dixwazin ev di zimanê xwe da pêşda biçin.

2.1.3. Di dersên kurdî da çalakîyên herî hezkirî

Herçiqas ev yekem tecrûbeya hînkirina kurdî be bi statûyeke sem-

bolîk û bi hin pirsîgîrêkên materyal û pedagojîk yê girîng dest pê kirî-be jî me xwest em bizanin ka çalakîyên herî hezkirî yê zarokan kîjan in. Piraniya xwendekarên li dibistanên gund “xwendina bi kurdî” wekî çalakiya herî hezkirî (% 33) ragihand. % 27.9 ji xwendekarên dibistana bajarî “sohbeta kurdî” wekî çalakîyê herî hezkirî nişan dan. Wekî din çalakîyên din yê herî hezkirî di grafîka 5an da hatine nişandan.

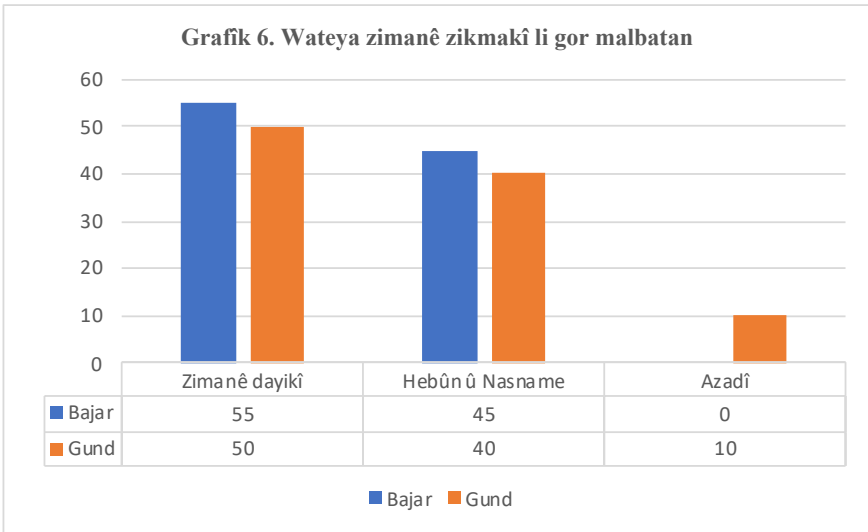

Encamên jorîn hem daxwaz hem jî belkî zehmetîyên zarokan ên xwendin an nivîsandina bi kurdî derdixin holê. An jî ev encam îşareta xelatîya plansazîya perwerdeya dewletê ye. Statûya derseke hîlbajrtî ya kurdî hem ji bo fêrbûna kurdî hem jî bo nasnameya zarokan girîng e. Bê guman, zimanê fermî û mecbûrî yê perwerdeyî tirkî ye û xwendekarên dibe ku tenê di çerçova malbatê da bi rêya bihistinê bi kurdî re tekîlî danîne û cara yekem e ku bi forma nivîskî kurdî dibînin. Helbet bi lêkolînên ku li ser esasa çavdêrî disekine em dikarin zehmetîyên xwendekaran derxin meydandê. Mesela di lêkolîna Coşkun, Derince û Uçarlar (2010) hatîye tespîtîkirin ku zarokên ku zimanê wan kurdî ye û destpêkirina dibistanê da tenê bi tirkî xwendin û nivîsandinê hîn dibin pirsîgîrêkên, perwerdeyî, civakî û zimanî û psîkolojîk nîşan didin. Dema ku em ji 2014’an heya îro polîtîkaya zimên ya dewleta Tirk mêze dikin, em ji destpêkê da nebûna siyaseteke esas li ser perwerdeya kurdî wekî zimanê dayîkê dibînin. Îro di pratîkê da bi tunebûna dersên kurdî wekî dersên hîlbajrtî di pêşarojê çî pirsîgîrêkên nasnameyê yê xwendekaran çêbibin helbet lêkolînên din dê nişan bidin. Lê, bersivên xwendekaran xuya dikin ku cihgirtina kurdî di

dibistanê da ji alîyê zarokan êrînî hatîye dîtin.

2.2. Profîla civaknasî û zanîna zimên ya malbatên kurd

Di vê beşê de, em ê li ser encamên hevpeyivîna xwe ya nîvvekirî bisekînin. ku bi 40 malbatên ku zarokên wan kurdî hîlbijêrtine hatîye kirin Profîla wan a civaknasî, zanîna zimên û rola wan di pêvajoya hîlbijartina dersa kurdî dê bên nîqaşkirin. Li gund 18 malbat (% 90) ne xwedayî karekî ne. Li bajarê ev rêje 7 malbat (35 %) e. Temenê hemû malbatan yê herdu peywendan hema hema 37 sal in. Van malbatan, kurdî wekî zimanê xweyê dayikê nîşan daye. Di herdu çarçoveyan de, ji nivî zêdetir dêûbav (% 50 li gundan û %55 bajar) wateya zimanê dayikî wiha şîrove kirin: “Em Kurd in, ev zimanê me, rehên me ye”, “Ev zimanê diya min û ya bav min e”, “Ev zimanê vê herêmê ye”, “Em jê hez dikin û em xwe di vê yekê da îfade dikin”. Ji % 40dêûbavên ji gund û %45dêûbavên ji bajar dibêjin “Ew ya me ye hebûn û nasnameya me”, “Ew rastiya kurdbûnê ye”. Ji bo van malbatan zimanê dayikê nirxek nasnameyê temsîl dike. % 10 dêûbavên gund rola azadiyê bi zimên ve girê didin, û diyar dikin ku “Ew e azadiya me, û sedema têkoşîna me ya dirêj e”.

Li gor bersivên 40 malbatan, sê me'navên zimanê kurdî derdikevin. Yek, kurdî wekî zimanê dayikî ; du kurdî wekî hebûn û nasname ; se jî azadî. Helbet ev xal nîşan didin ku girîngîya zimên bi nasnameyê re giredayîye, lê gelo ji bo hînkirin û feydaya perweya bi zimanê dayikê malbat çî difikirin? Ji bo bersiva vê pirsê em ê li jêr xalên ku ji alîyê malbatan ve hatine gotin nîşan bidin.

2.2.1. Nêrina malbatan li ser dersên hilbijartî

Hemû malbatên herdu peywendan perwerdeya bi kurdî erîni dibînin. Wan malbatan bi piranî ji bo destpêkirina perwerdeya kurdî wiha gotin : “Tişteke pir baş e”, “Em hêvî dikin ku bidome”, “Tişteke pir baş e êdî kurdî qedexe nîne.” Dîsa hemû malbat dixwazin ku zarokên wan dîsa kurdî bişopînin. Me pirtir dixwest bizanin ka ji çavê malbatan feydaya hînbûna kurdî çî ye ? Gelo hayê malbatan Kurd di dibistanê da ji girîngîya perwerdeya bi zimanê xwe heye ji bo pêşdaçûna zarokên xwe? Encamên bersivan dîyar kir ku hema hema hemû malbat li ser girîngîya zimên wekî nasname sekînin: Piraniya dêûbavan (li bajar %50, li gund jî %50) girîngîya perwerdeya zimên wîsa difikirin: “Ji fêrbûna zimanê dayikê û çandî çî girîngtir e”, “Zimanê dayikê sedema sereke ya hebûna me ye”, “Ji bo ku zarokên me koka xwe ji bîr nekin girîng e”, “Ji bîr nakin ka em kî ne, ji kû hatine û bi kîjan zimanê em pê re radigîhînin”. Hin malbat (% 25 li gund ; % 45 li bajar) li ser bingeha pêşketina jêhatîbûna devkî ya bi kurdî sekînin : “Zarokên me bi kurdî baş nizanin, perwerdeyî ji bo çareser kirina wê dê bibe alîkar”, “Ew ê bi zimanê ku pê diaxivin hîn bibin”, “Ji bo xebardana wan bi derdora wan re çêtir e.” Di çarçoveya me ya gundeweriyê da 4 malbat (% 20), li ser van xalan disekin: “Perwerdekirina zimanê kurdî ji bo Kurdan girîng e bi qasî ku zimanê tirkî ji bo Tirkan girîng e”, “Mafê zarokên me jî heye ku zimanê xwe hîn bibin.” Tenê yek ji malbatên gund (% 5) di wê baweriyê da ye ku “zarok dikare bi zimanê ku diaxive jî bifikire, ev dikare ji bo fêhmkirina dersan hêsantir bike.” Yek ji malbatên bajar (%5) di wê baweriyê da ye: “Eger derfet hebe ku zimanê xwe yê rojane li derdorî li dibistanê bi kar bîne, ew dikare bi herdu zimanan bifikire.”

Tablo 3. Li gor malbatan girîngîya perwerdeya bi kurdî

Bersiv	Bajar	Gund
Hînbûna zimanê dayikê	%50	%50
Hînbûna xebardana zimanê derdorî	% 25	%45
Perwerdehiya wekhev a bi kurdî û tirkî	% 20	—
Bi herdu zimanî fikirin	% 5	% 5

Helbet em dikarin bêjin ku malbatên Kurd perwerdeya kurdî girîng dibînin. Lê gelo em dikarin bêjin ku malbat xwedî plansazîyeke

zimanî ya malbatî ne ku ev jî li malê esasa bikaranîna kurdî ye. Helbet lêkolîn nîşan didin ku heger malbat di pratîkên xwe yê zimanî da li ser îdeolojîyeke esas ya bikaranîna zimanê xwe bisekînin ev arîkarîya hînbûn û pêşdaçûna zarokan di dibistanê da dikin (King, Fogle, Terry 2008). Di derheqa kurdî de, bi taybetî di kontexta Tirkîyê da pirtirrin van salên dawîn, xebardan nîvisandin û perwerdekirina bi kurdî gîhîştîye qada qedexekirinê. Belkî hewcedarîyeke mezin ev be ku hişyarkirinek li gel malbatan were kirin da ku ev bikaribin polîtîkayeke zimên ya malbatî bidomînin.

2.3. Profîla civaknasî û zanîna zimên yê mamosteyan kurd

Di vê binbeşê de, em ê tecrûbeya perwerdeya kurdî wekî derseke hîlbijartî ji çavên mamosteyên kurdî binirxînin. Hemû mamoste diyar dikin ku ew xeynî dibistanê, di jiyana rojane da bi kurdî diaxivin. Sê mamosteyên ji dibistana bajêr mamosteyên zanistên civakî ne. Du mamosteyên ji dibistana gund mamosteya zimanê tirkî ne. Her 5 mamosteyên kurdî wekî zimanê xwe yê dayikê nîşan didin. Hemû mamoste di dibistanên xwe da mamosteyên dersên xeynî kurdî ne, lê netayînkirina kesên ku ji beşan kurdî yê li zanîngehên wekî Mêrdîn, Muş, Bingöl, xelas kirine, kir ku dersên kurdî ji alîyê mamosteyan ku li dibistanan îniyatîf distinin bêne dayin.

2.3.1. Ji çavê mamosteyan dersên kurdî wekî derseke hîlbijartî

Me xwest em bizanin ka mamosteyên dersên kurdî bi kîjan awayî xwestin ku wan dersên bidin. Sê mamosteyên ji bajêr derheqê daxwaza xwe ya dayina dersên kurdî wisa gotin: “Min dixwest zimanê xwe bi fêrkirina kurdî re hîn bibim” ; “Awayê çêtir fêrbûna zimanekî fêrkirina wî ye” ; “Ez li cihekî din dersên kurdî fêrî dibim. Fêrkirina kurdî jî alîkariya min dike ku zimanê dayika min baştir bibe.” Ji alîyê din, du mamosteyên ji dibistana gund wiha dibêjin : “Ev zimanê min ê, min xwest belabûna wî da alîkarîyekê bidim” ; “Ev zimanê min e û ev alîkarî zarokan dike ku bi herdu zimanan bifikirin”. Bersiva mamosteyan helbet nîşanî kêmbûna plansazîya perwerdeya kurdî dike. Heger plansazîya perwerdeya kurdî bi gavên berbiçav bihata kirin, hingê hewce dikir ku mamosteyan ku beşên kurdî xelas kirine, dersên kurdî bidana û hem astên xwendekaran hem yê mamosteyan, berîya ku dersên kurdî dest pê bikin, bi xebatên pilot bihatana tespîtkirin.

Tevî eleqeya mezin a gel ji bo van dersan ji hêla van mamosteyan ve, çend celeb pirsgirêkên mezin hatine eşkerekirin, bi taybetî di ware materyal, dîdaktîk û pedagojîk da. Statûya kurdî wekî derseke hîlbijartî dike ku kurdî tenê hefteyê du saetan were hînkirin. Wekî

din, saetên dersên kurdî ye - ku piştî dersa dawî ya rojê tê danîn, dibe sedema rêjeyek bilind a nebaşdariya xwendekaran di dersê da. Di nav hemû zehmetiyan da, nebûna materyalên perwerdeyî, nebûna mamosteyên perwerdekirî pirsgirêkên bingehîn in li gorî mamosteyan. Tablo 3 li gor mamosteyan astengên dersên kurdî kurte vedibire:

Tablo 4. Astengên dersên kurdî

Bajar
Perwerdeya kurdî wekî dersa hîlbijartî & saetên dersan
Cudahî di nav astên xwendekaran da
Nêbuna mamosteyan
Gund
Perwerdeya kurdî wekî dersa hîlbijartî & serdestiya zimanê tirkî
Pirsgirêka xebardana xwendekaran

Derheqê motîvasyonê xwendekaran ji bo dersên kurdî 5 mamoste li ser xalên girîng sekinin. Li gor sê mamosteyên dibistana bajêr: Xwendekar “hema hema hemî pir bi motîve ne, hinek cesaretê wan kêma in ku bi kurdî biaxifin”; “Ew bi hewes in pêşkeftin û pêşwazî ne” ; “ Motîvasyonê wan heye, lê taybetmendiya dersê, derseke hîlbijartî dawîya rojê dike ku xwendekar neyin dersê.” Du mamosteyên gund jî bi muqayesekirina dersên kurdî û tirkî ve ev bersiv dan: “Motîvasyonê wan bo dersên kurdî jî ya tirkî xurttirin” û “Ew bi taybetî jî hêla dersên kurdî pir motîve dibin.” Ji destpêkirina dersên kurdî heta îro bêguman ev pirsgirêkên sereke nehatin çareserkirin ji ber ku ev statûya sembolîk ku kurdî derseke hîlbijartî hat dayîn, di pratîkê da nameşe.”

Encam

Ev lêkolîn destnîşan dike ku herçend destpêkirina dersên kurdî jî bo xwendekar, mamoste û malbatan şahiyek mezin be jî heya ku plankirina perwerdeya kurdî bi avayekî sistematîk, bi guhartina qanûnî destpê neke û kurdî wekî zimanê dayîkê neyê fêrkirin, pirsgirêkên civakî, siyasî, perwerdeyî û derûnî dê berdeyam bikin. Rewşa zimanê kurdî û axêverên wî yên îroyîn, wekî Akin diyar dike, ji ber nebûna siyaseta zimanî ya sazûmanî ya ji bo bikaranîna wê di warên cûrbecûr, ji ber nebûna perwerdeya bi zimanê kurdî dike ku nifşên nû ber bi ziman û çanda serdest anku tirkî biçin û zimanê kurdî di nav nifşan da li Tirkîyê qels bibe (Akin, 2016). Jixwe, wek Çaglayan

(2014) dide zanîn nîfşên nû yên ciwanên Kurd bi tevahî an qismî bi zimanê xwe nizanin.

Çavkanî

Araz, S., 2015, “Le kurde langue optionnelle dans le système éducatif turc : problèmes et perspectives”, Hall, 1-12.

Akin, S., 2003, “ La langue kurde dans les lois linguistiques turques”, *Cahiers de Confluences « Les Cahiers de La Méditerranée, 233-237.*

Akin, S., 2016. “ Langues et discours en situation da guerre : une approche sociolinguistique et pragmatique,” *Lengas*, <http://journals.openedition.org/lengas/1177>

Aydin, D., & Keniş, Ş., 2010, “Üniversitelerde Kürtçe Eğitim”, *Bükak,Bü’ da Kadın Gündemi* , Üniversitelerde Kürtçe Eğitimi (boun.edu.tr)

Bozarslan, Hamit., 2005. “The Kurdish issue in Turkey following the 2003 Iraqi war”, *The Kurdish question and the 2003 Iraqi war*, 123–135. Costa Mesa: Mazda Publishers.

Chaudenson, R., 2000, “Planification linguistique, droit à la langue et développement”. *Estudios de Sociolingüística*, 1 (1), 191-201.

Cooper, R. L. (1989). *Language planning and social change*. New York: Cambridge University Press.

Coşkun, V., Derince, M-Ş., & Uçarlar, N., 2010, *Dil Yarası, Türkiye’de Anadilinin Eğitimde Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Disa, Diyarbakır.

Çağlayan, H., 2014, *Aynı Evde Ayrı Diller: Kuşaklararası Dil Değişimi / Eğilimler, Sınırlar, Olanaklar Diyarbakır Örneği*, Diyarbakır, DİSA, Lîs.

Çiçek, C. (2018). *Süreç:Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları*, İstanbul: İletişim.

Erdem, H., 2011, ‘Kürt Meselesinin Çözümünde Anadilin Eğitimde Kullanılması Konuşmak’, *Liberal Düşünce*, 16 : 63, 141 – 15.

Fishman, J. A., 1994, “Critiques of Language Planning: A Minority Languages Perspective,” *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 15 (2 and 3), 91–9.

Haig, G., 2003, “The invisibilisation of Kurdish: the other side of language planning in Turkey”, *Die Kurden: Studien zu ihrer Sprache, Geschichte und Kultur*, 121-150.

Hasanpour, A., Skutnabb- Kangas, T., & Chyet, M., 1996, “The NonEducation of Kurds: A Kurdish Perspective”, *International Review of Education* n°4:42, 367-379.

Hasanpour, A., 1992, *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985*, Melten Research University Press, San Fransisco, 520.

Scalbert-Yücel, C., 2009, “The Invention of a Tradition: Diyarbakır’s Dengbêj Project”, *European Journal of Turkish Studies*, The Invention of a Tradition: Diyar-

bakır's Dengbêj Project (openedition.org)

Skutnabb- Kangas, T., & Bucak S., 1995, "Killing a mother tongue – how the Kurds are deprived of linguistic human rights", *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*, Mouton, Berlin, 347-370.

King, K., Fogle, Lyn., Logen-Terry, A., "Family Language Policy", 2008, *Language and Linguistics Compass* 2, Kendall A. King, 2008, Family_language_policy.pdf

Kurt, Ş., & Baltekin, N., 2020, "Türkiye'de Kürtçe Öğretmeni: Yetiş(tir)me ve Kürtçe Öğretim Deneyimine İlişkin Bir Çözümleme," *Şarkıyat*, 12:3, 819-839.

Yildiz, K., & Muller, M., 2008, *The European Union and Turkish accession: human rights and the Kurds*. London: Pluto Press.

Zeydanlioglu, W., 2012, " Turkey's Language Policy , The Kurdish Linguistic Landscape: Vitality, Linguicide and Resistance," *The International Journal of the Sociology of Language*, 99-125.

DERSÊN HILBIJARTÎ YÊN KIRMANCKÎ (ZAZAKÎ) Û ANALÎZA PIRTÛKÊN DERSAN ÊN KIRMANCKÎ¹

Ronya BEWRAN²

Destpêk

Zimanê ewil ê ku mirov tê da û pê re mezin dibe wek zimanê dayikê tê pênasekirin. Zimanê dayikê, ji aliyê dayik, bav û derûdorê malê ve tê hînkirin. Di binhişa mirovan da çêdibe û bi civakê re têkiliyên xurt çêdike (Aksan, 2009: 285). Mirov bi zimanê xwe yê dayikê dikare xwe bi awayekî hêsan îfade bike û bi mirovan re têkiliyan danîne. Lewma mirov zimanê xwe yê dayikê çiqas têr û tije hîn bibe dikare ew qas jiyane watedar bike. Ziman fikr û ramanên mirovan şênber dike. Mirov çiqas zêde peyv û bêjeyan bizane, bi awayekî pergali zimanê xwe hîn bibe û bi kar bîne, fikirin jî ewqas fireh û xurt dibe (Ünalın, 2005: 8-12).

Perwerdeya bi zimanê dayikê, ji bo her nifş hîn zimanê xwe bibe û çanda neteweyê bê domandin xwedî çiyekî giring e. Her netew bi taybetî li ser perwerdeya bi zimanê dayikê dixebite û bernameya perwerdeyên bi zimanê dayikê amade dike. Ji ber ku netewa kurdan di nav sînoren Tirkîyeyê da wek netew nehatine naskirin û makezagona Tirkîyeyê madeya 42. rê li ber perwerdeya bi zimanê dayikê bi awayekî teqez girtiye, di pergala perwerdeya Tirkîyeyê da cî ji zimanê kurdî re nehatiye dayîn. Heta çend sal berê jî zimanê kurdî bi awayekî defacto qedexe bû û kurdan bi rehetî nedikarî bi zimanê xwe bipeyiviyina. Di sala 2012an da di polên pêncan da dersên kurdî dest pê kir û di nav dersên hilbijartî da dersên zimanê kurdî (Kurmançî û Kirmanckî) hatin dayîn. Lê belê divê ji pêşdibistanê heta perwerdeya bingehîn yanê di navbera temenê 4-15an da bi awayekî domdar perwerde bi zimanê dayikê bê dayîn.

Li Tirkîyeyê plankirina perwerdeyê ji armanc û naveroka bernameya perwerdeyê û pirtûkên dersan heta materyalên alîkar û pedago-

1 Ev gotar ji teza nivîskar ya masterê hatiye amadekirin.

2 Nivîskar, mamoste. ronyabewran@gmail.com

jîk, her alav di bin kontrola Wezaretê Perwerdeyê da têne amadekirin. Wek her dersê ji bo darsa hîlbijartî a Kirmanckî jî materyalên herî giring pirtûkên dersan in. Ji bo darsa hîlbijartî ya Kirmanckî ya pola pêncan heta niha du pirtûk hatine amadekirin. Yek ji van pirtûkan di sala 2012an da a din jî di sala 2017an da hatiye amadekirin. Em di vê xebatê da li ser van herdu pirtûkan xebitîn û me ji aliyê pedagojî, ziman û zayenda civakî ve ev herdu pirtûk analîz kirin û tespît û pêşniyazên xwe destnîşan kirin.

1. Ji Aliyê Pedagojiyê ve Analîza Pirtûkên Dersan ên Kirmanckî yên Pola Pêncan

Li gor Lijneya Zimanê Tirkî (TDK) pedagojî wek zanista perwerdeyê hatiye pênasekirin. Pedagojî têgeheke yûnanî ye û ji bêjeya paisago tê û “pais” zarok û ciwanan temsîl dike. “Ago” jî tê wateya birêvebirinê, îdarekirinê. Perwerdeya kesan, civakîbûn, çand stendin, bihişmendîbûn û zanîna kesan di hundirîne. Pedagojî disîplînek e ku li ser perwerdeya zarokan ava bûye (Yıldırım, 2011: 59). Di van salên dawiyê da ji bo ku perwerdeyê bikalîte bo zarokan bê dayîn di hemû civakan da hişmendiyek çêbûye. Welatek çiqas bi bêş bikeve li ser zanista perwerdeyê jî ewqas zêde dixebite. Lewma pedagojî di pêşketina welatan da xwedî ciyekî giring e.

Di pêvajoya perwerdekirinê da sê hêmanên bingehîn hene ku li ser hevdu bandorker in; mamoste, xwendekar û bername. Heke di navbera van hêmanan da qutbûnek hebe bandoreke neyînî li karê perwerdeyê çêdibe û encamên ku tînin payîn dê neyên bidestxistin (Çiltaş û Akıllı, 2011: 65).

Di bernameya hînkirina zimanê dayikê da pirtûkên dersan materyalên giring in. Pirtûkên dersan li ser armanc û esasên perwerdeyê tînin amadekirin û di hînbûna da alîkariya xwendekaran dikin. Ji bo hîlbijartî yên Kirmanckî, heya niha ji aliyê Wezaretê Perwerdeyê ve du pirtûkên dersan hatine weşandin. Xwendekarên pola pêncan ên ku van pirtûkan bi kar tînin 9-10 salî ne. Zarokên ku di van emran da ne li gor teoriya S. Freudî ya bi navê “teoriya geşedana psîkoseksuel” di heyama latentî (6-12) da ne. Di vê heyamê da zayend veşartî ye. Meraqa zarokên di vê heyamê da ne li ser zayendê ye, dixwazin bi zarokên hemzayendên xwe re hevaltiyê bikin. Keçik taybetmendiyên femînen, lawik taybetmendiyên maskulen distînin. Bi zarokan re civakîbûn pêş dikeve. Rêgezên civakê tînin fahmkirin û pejirandin. Rolên zayendê tînin stendin, xurt dibin û di kesayetiye da ciyê xwe digirin.

Zarokên ku di van emran da ne li gor teoriya E. Erîksonî ya bi navê “teoriya geşedana psîkososyal” di heyama li dijî biserketinê tînk-

çûnê da (6-12) ne. Zarokên ku di vê heyamê da ne hunerên xwe yê hişî û fizîkî didin der û bi pêş dixin. Zarok di têkiliyên sosyal da bi pêş dikevin û hesa biserketinê xurt dibe. Bi vê ve girêdayî jî xwebaweriya zarokan xurt dibe. Lê belê di vê heyamê da bi tevger û tesîra derdorê dibe ku hisa têkçûnê jî pêş bikeve û ev yek jî tesîr li ser kesayetiye çêdike.

Pirtûka yekem KURDÎ 5 ZAZAKÎ; ji aliyê Prof. Dr. Kadri Yıldırım, Alk. Doç. Dr. Abdurrahman Adak, Alk. Doç. Dr. Hayrullah Acar, End. Prwd. Zülküf Ergün, End. Prwd. İbrahim Bingöl, End. Prwd. Ramazan Pertevî ve hatiye amadekirin. Me di vê gotarê da ev pirtûk wek “Py” bi nav kiriye.

Pirtûka duyem MEKTEBO MİYANİN ZAZAKİ PİRTÛKÊ MUSNAYİŞİ, ji aliyê End. Prwd. Murat Varol, End. Prwd. İbrahim Dağılma, End. Prwd. Buşra Gökalp, End. Prwd. Ayetullah Karabeyeser, Nurettin Kaygısız, Mahmut Kaya, Mevlüt Bayramî ve hatiye amadekirin. Me di vê gotarê da ev pirtûk wek “Pd” bi nav kiriye.

Hejmara tema û çalakiyên ku di herdu pirtûkan da hene di Tablo 1.ê da hatiye diyarkirin:

Tablo 1. Hejmara temayên di herdu pirtûkan de

Pirtûk	Hejmara temayan	Hejmara çalakiyan	Têrbûna çalakiyên pîvanê
KURDÎ 5 Zazakî (PY)	10	159	Li gor me tema têr in lê belê çalakî kêman.
MEKTEBO MİYANİN ZAZAKİ PİRTÛKÊ MUSNAYİŞİ (PD)	8	167	Ma gore temayî û aktîvîteyî tayn ê.

Di pirtûka yekem da alfabeya bingehlatînî ya Celadet Alî Bedirxanî amade kiriye, hatiye qebûlkin û 31 tîp hatine bikaranîn: *a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, h, i, î, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, u, û, v, w, x, y, z* (PY, 13).

Di pirtûka duyem da 32 tîp hatine bikaranîn. Tîpên biçûk; *a, b, c, ç, d, e, ê, f, g,ğ, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, u, û, v, w, x, y, z*. Tîpên mezin; *A, B, C, Ç, D, E, Ê, F, G,Ğ, H, I, Î, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, Ş, T, U, Û, V, W, X, Y, Z* (PD, 13). Alfabe di herdu pirtûkan da ji hev cuda ne.

2. Berawirdkirina ji Aliyê Zayendiya Civakî (Gender) ve

Têgeha zayendê (sex), jinbûn û mêrbûna biyolojîk yanî mêbûn û nêrbûnê pênase dike. Jinbûn û mêrbûn hew bi endamên zayendê ve girêdayî nînin. Mirovek ji endamên xwe yê zayendê bibe jî zayenda xwe wenda nake û zayenda biyolojîk naguhere. Lewma hew zayenda biyolojîk nikare zayenda mirovî binimîne (Başar, 2014: 247). Zayendiya civakî yanê gender li ser zayenda biyolojîk barkirina rol û berpirsariyên jin û mêran e. Di malbatê da zîl dide û li gor mekan û zemanî teşe digire (Aktaş, 2011: 52).

Zayendiya civakî (gender) wateyeke ji zayendê cihê dihewîne. Zarok pêşiyê di malbatê da hîn dibin bê ka keçbûn û kurbûn çî ye û bi vê ve girêdayî jî rolên keçbûn û kurbûnê ava dibin, tên stendin û bi cî dibin (Asan, 2010: 65). Rolên ku ji jin û mêran tên payîn li gor her civakê diguherin, ji zayenda biyolojîk wêdetir li gor wan wateyan teşe digirin yê ku li jinbûn û mêrbûnê tên dayîn. Her civak rol û berpirsariyên jin û mêran li gor taybetmendiyên xwe saz dike. Mirovek bi çanda civakê ve girêdayî ji mêbûn yan jî nêrbûnê derdikeve û dibe jin yan jî mêr (Dökmen, 2004: 38). Rol û berpirsariyên ku ji aliyê civakê ve li jin û mêran tên barkirin zayenda civakî ava dikin. Ev rol bi zayenda biyolojîk re eleqedar nînin lê belê bi rêgezên civakê re girêdayî ne. Armanca zayenda biyolojîk ew e ku van rol û berpirsariyan bidomîne. Hişmendiya zayendiya civakî ku ewil di malbatê da çêdibe, bi rêya perwerdeyê xwe xurttir dike û bi vî awayî derbasî hînbûnê nîşên nû dibe. Di pergala pederşahiye da remz û nîşaneyên ku jinan dinimînin ji aliyê jinan ve nayên danîn. Ji ber ku hem cîhana prîmîtif hem jî ya şaristaniyê cîhana mêran, pênaseyên ku li jinan tên barkirin jî ji aliyê mêran ve hatine danîn (Millett, 2011: 83).

Li gor îdeolojiya zayendperestiyê, jinbûn pênaseyên li gor mêran e. Divê jin ji tevgerên ku aîdî mêran dûr bisekinin. Di civakên pederşahiye da referansa fikr, hîs û tevgeran mêr in. Lewma divê jin pasîf bin, divê hestiyar bin, divê ne bi mejiyê xwe bi hestiyarbûnê bijîn, divê neçar bin û her tim muhtacî mêran bin. Jin hew dikarin bibin dayik û jina mêrekî. Perwerdeya ku dê li jinan bê dayîn jî divê bi van şertan bê dayîn û ji van sînoran derbas nebe. Ancax ev sînor neyên îxlalkirin perwerde bo jinan tê qebûlkirin (Helvacioğlu, 1996: 13). Lewma jî pirtûkên dersan ji bo lêkolîna zayenda civakî materyalên muhîm in û me jî ji wê berçavkê herdu pirtûkên dersên Kirmanckî nirxandin.

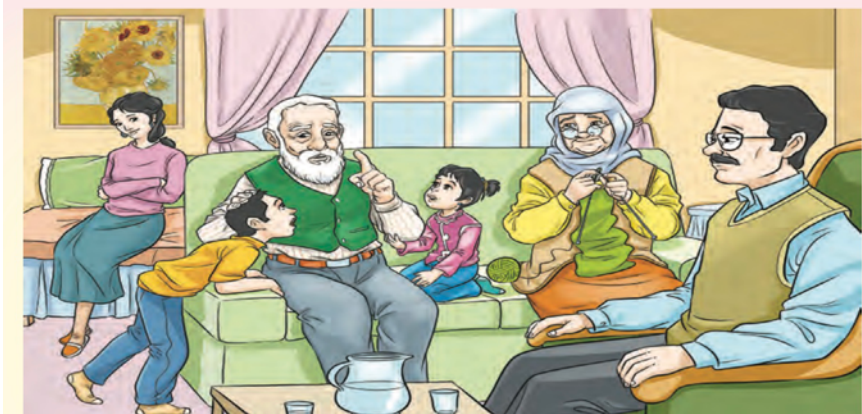
Di pergala perwerdeyê da rêgezên civakê tên xurtkirin û zexmkirin bi rêya pêvajoya hînkirinê hem jî bi çanda ku di dibistanan da bi awayekî êşkere yan jî veşartî tê hînkirin (Özaydınlık, 2014: 106). Li Tirkîyeyê avaniya civakê li ser bandora mêran e û ev awa helbet di perwerdeyê da jî wisa ye. Rol û berpirsariyên ku civakê li jin

û mêran bar kirine, ji pêşdibistanê heta dawiya perwerdeyê dewam dike. Di dibistanan da bi rêya mamoste, pirtûkên dersan û mufredatê newekheviya zayendiya civakî tê xurtkirin heta ji nû ve tê avakirin (Sayilan, 2012: 49). Zarok newekheviya zayendiya civaka patriyarkal fahm nakin û nikarin bikevin vepirsîna van rolan (Tan, 2000: 23). Pirtûkên dersan jî bi awayekî aşkera yan jî veşartî tevgerên ku ji aliyê civakê ve hatine pejirandin, urf, adet û toreyan, mît û gotinan neql dikin û di mijara zayendiya civakî da peywira xwe tînin cih.

Li gor lêkolîna me ya li ser van herdu pirtûkan, di pirtûka duyem da mêr li ser kursiyan û paldankan rûdinên û jin jî yan li erdê li bin çoga wan rûdinên yan jî li ser piyan sekinandî ne. Ev pirtûk ji bo zarokên 9-10 salî hatiye amadekirin û di vî emrî da hîn geşedana razber pêş neketiye û lewma zarok tiştên ku dibîne wek mutleq, teqez û rast qebûl dike.

Di rûpela 44an a pirtûka duyem da malbatek li odeyekê rûniştî ye û sohbetê dikin. Diya zarokan dûrî wan rûniştî ye û li wan guhdarî dike, ew neketiye nav sohbetê. Di çanda me da roleke wisa li bûkan hatiye barkirin, divê bûk bi mezinan re, bi xwesû û xezûrê xwe re rûnenin û civatê nekin. Ev yek eyb e. Ev peyama ku bi awayekî veşartî li zarokan hatiye şandin, dê di binhişê zarokan da ciyê xwe çêbike û li ser tevger û fikirîna wan tesîrê bike.

Şekil 1 Malbatek sohbetê dike lê diya zarokan ji wan dûr rûniştî ye.

Di rûpela 103an y pirtûka duyem da beşa “EDEB U ADAB”ê da sûreyek hatiye dayîn. “Dadi, babi u merdîmanê xu rê holi bikerên. (Enfal-75)” Li ser vê sûreyê resmek hatiye xêzkirin. Di vî dîmenî da zilam li ser paldankê rûniştî ye û jin jî li ser piyan sekinandî ye. Ev peyama aşkera berê xwe dide zarokan û ev zarokên 9-10 vê peyamê jî

digirin. Dîsa di vê pirtûkê da jin li mitbexê hatine xêzkirin û xwarinê çêdikin (Varol û yên din, 2017: 114). Ev agahî jî li binhişê zarokan da ciyê xwe çêdike û rol tê stendin.

Di unîteya yekem a pirtûka duyem da zûgotinokin hatiye dayîn.

“Cayê camerdi cor di beno.

Cayê cahili cêr di beno.

Vatoğ va, vateyanê verinan veramedên.

Verinan va, wa vatoği vateyanê ma vaci” (Pd, 16).

Ev zûgotinok hêmanên zayendiya civakî dihewînin. Lewre tê da mêr wek cinsê bilind û pîroz hatiye nîşandan. Zarok dê vê peyamê jî hilgirin û lawik ji keçikan bilindtir dê bên dîtin. Di unîteya sêyan a pirtûka duyem da Hesên ji dersa matematîkê, Usman ji dersa sporê, Heyder ji dersa fenê hez dikin lê belê Elîf ji dersa muzîkê, Fatma ji dersa dînê û Şeyma ji dersa resimê hez dikin (Pd, 53). Dîsa di vê roldayînê da jî hêmanên zayendperest hene. Dersên ku ji zarokan re hatine parkirin li gor zayendiya civakê hatine belavkirin.

Di unîteya pêncan a pirtûka duyem da dîmenek hatiye xêzkirin. Di vî dîmenî da kalek nexweş e û di nav nivînan da dirêjketî ye. Li cem kalî zilamek, du jin û zarokek hatiye xêzkirin. Zilam li kêleka nivîna kalî li ser paldankê rûniştî ye, herdu jin ku yek ji van jinan jî pîr e û zarok li ser piyan sekinandî ne. Di vî dîmenî da dîsa newekheviya zayendiya civakî hatiye parastin (Pd, 103).

Şekil 2 Zilam li ser paldankê rûniştî ye lê jin li ser piyan in.

Di pirtûka duyem da li mitbexê hew jin hene, zilam tunene. Jin xwarinê çêdikin û firaxan dişon lê belê zilam bi vê rolê nehatine xêzkirin. Ev rola çêkirina xwarinan û şuştina firaxan li gor zayendiya civakî di vê pirtûkê da jî li jinan hatiye barkirin. Keçik jî li kêleka dayikên xwe hatine xêzkirin û ev yek jî tê wê wateyê ku ev rol ji dayikan derbasî keçikan dibe (Pd, 114).

Şekil 3 Jin li mit-bexê xwarinê çêdike û keça wê jî li kêleka wê ye.

Di rûpela 104an a unîteya heftan a pirtûka yekem da çar lîstik hatine resimkirin. Ev lîstik; *veşartok*, *teytok*, *çûv* û *xar* in. Di resman da xuya dike ku lawik û keçik bi hev re lîstika *veşartokê* dilîzin, hew keçik *teytokê* dilîzin û lîstika *çûv* û *xarê* jî

hew lawik dilîzin. Diyar e ku lîstik jî di vê pirtûkê da li gor zayendiya civakî hatine belavkirin û li keçik û lawikan hatine barkirin.

Di beşa “Dêki” ya unîteya heftan a pirtûka duyem da çend mamik hatine pirsîn. Yek ji wan ev e: “Azan vendeno nîmac nêkeno, cini geno mare nêkeno” (Pd, 130). Ev mamik jî peyameke zayendperest dihewîne. Di herdu pirtûkên dersan da di metnan û resiman da jin û mêr bi çî rêjeyê hatine xêzkirin di Tablo 2.yan da hatiye diyarkirin:

Tablo 2. Di tekst û dîmenan da rêjeya axaftina jin û mêran

Kurdî 5 Zazakî (PY)		Mektebo Miyanin Zazakî Pirtûkê Musnayişî (PD)	
Keçik	Lawik	Keçik	Lawik
55	106	95	124

Di pirtûka yekem da 55 nîgarên jinan û 106 nîgarên mêran hatine resimkirin. Di pirtûka duyem da 95 nîgarên jinan û 124 nîgarên mêran hatine resimkirin. Di pirtûka duyem da hejmara jinan jî ya mêran jî li gor pirtûka yekem zêdetir in lê belê di herdu pirtûkan da jî hejmara mêran ji hejmara jinan zêdetir e.

Di herdu pirtûkên dersan da li gor zayendê belavbûna pîşe û meslekan di Tablo 3.yan da hatiye diyarkirin:

Tablo 3. Li gor zayendan di tekst û dîmenan da belavbûna pîşe û meslekan

Kurdî 5 Zazakî (PY)		Mektebo Miyanin Zazaki Pirtûkê Musnayîşî (PD)	
Keçik	Lawik	Keçik	Lawik
Xwendekar	Xwendekar	Xwendekar	Xwendekar
Hemşîre	Berber	Bermalî	Mamoste
Bijîşk	Bijîşk	Mamoste	Cotkar
	Aşpêj	Bijîşk	Şivan
	Hosteyê dîwaran	Mîmar	Stranbêj
	Gîşekar		Aşpêj
	Stranbêj		Mişag
	Pêşkêşkarê sîrkê		Hesinkar
			Soldir
			Necar
3	8	5	10

Di herdu pirtûkan da pîşe û meslek li gor jin û mêran hatine cudakirin. Di pirtûka yekem da jin 3 pîşeyên cuda dikin lê mêr 8 pîşeyên cuda dikin. Di pirtûka duyem da jin 5 pîşeyên cuda dikin lê mêr 10 pîşeyên cuda dikin.

Di herdu pirtûkên dersan da zayendiya civakî ya ku di nava malê da xuya dike di Tablo 4.an da hatiye diyarkirin:

Tablo 4. Zayendiya civakî ya ku di nav malê da xuya dike

Kurdî 5 Zazakî (PY)		Mektebo Miyanin Zazaki Pirtûkê Musnayîşî (PD)		
	Keçik	Lawik	Keçik	Lawik
Çêkirina xwarinan	-	-	+	-
Debara malê	+	+	+	+
Spor	+	+	+	+
Ajotinabîsiklet, erebeyê	-	+	-	+
Honandin	-	-	+	-
Xwendin	+	+	+	+

Di herdu pirtûkên dersan da zayendiya civakî ya ji hêla dirûvî ve di Tablo 5.an da hatiye diyarkirin:

	Kurdî 5 Zazakî (PY)		Mektebo Miyanin Zazaki Pirtûkê Musnayîşi (PD)	
	Keçik	Lawik	Keçik	Lawik
Paqijî	-	-	+	-
Xeml	+	-	+	-
Rengê pembe	+	-	+	-
Rengê şîn	+	+	+	+
Porê dirêj	+	-	+	-
Porê kin	+	+	+	+
Pantol	+	+	+	+
Sernixumandin	-	-	+	-

Di herdu pirtûkên dersan da zayendiya civakî ya ku bi zimên hatiye bikaranîn di Tablo 6.an da hatiye diyarkirin:

Tablo 6. Ji hêla zimên ve zayendiya civakî ya ku xuya dike

Kurdî 5 Zazakî (PY)	Mektebo Miyanin Zazaki Pirtûkê Musnayîşi (PD)
	"Azan vendeno nîmac nêkeno, cini geno mare nêkeno."
	"Cayê camerdi cor dî beno. Cayê cahili cêr dî beno."
	"Dadiya Berfin pê awa sabunî keye pak kerdên."
0	3

Di herdu pirtûkên dersan da zayendiya civakî li mekên çawa ye di Tablo 7.an da hatiye diyarkirin:

Tablo 7. Ji hêla mekên ve zayendiya civakî ya ku xuya dike

	Kurdî 5 Zazakî		Mektebo Miyanin Zazaki Pirtûkê Musnayîşi	
	Keçik	Lawik	Keçik	Lawik
Mal û derdora malê	10	22	28	26
Dibistan û derdora dibistanê	2	5	9	13
Derve	21	41	18	33

Diyar e ku di herdu pirtûkan da jî mêr herî zêde li derve hatine resmkirin û jin jî herî zêde li malê hatine resmkirin.

Encam

Li gor encamên vê lêkolînê, pirtûka yekem li ser xwendin, nivîsîn,

axaftin û lîstikan e. Di vê pirtûkê da tema li gor pirtûka duyem zêdetir in lê belê çalakiyên ku di pirtûka yekem da hatine dayîn kêmtir in. Çalakî di pirtûka duyem da zêdetir in û ev yek di hînbûnê da bandorker in. Lewre çalakî çand zêde bin hînbûn ewqas zexm dibe. Di pirtûka duyem da çalakiyên xwendin, nivîsîn, guhdarîkirin, axaftin, çalakiyên CD'yan hatine bikaranîn. Resmên ku di pirtûka yekem da hatine xêzkirin li gor ya duyem kêmtir in. Di herdu pirtûkan da jî xeletiyên gramerê hene û ev yek jî bandoreke neyînî li hînbûnê dike. Digel vê alfabe jî di herdu pirtûkên dersan da ji hev cuda ne. Cudabûna alfabeyan ji bo xwendekar û mamosteyan rewşeke neyînî çêdike û di hînbûnê da qelsî çêdibin.

Pirtûka yekem zêdetir ketiye tekraran û çalakî, tema û tekst zêde ne dewlemend in. Di pirtûka yekem da materyalên dîtbarî û guhdarîkirinê tunene, di pirtûka duyem da jî materyalên dîtbarî tunene lê belê materyalên guhdarîkirinê hene.

Di herdu pirtûkan da jî figurên jin û mêran li gor mekan, bi rêya zimên, ji hêla dirûvî ve, di karbeşiyê da li gor zayendiya civakî hatine çêkirin. Di pirtûka duyem da hem bi rêya resman hem jî bi rêya metnan zayendiya civakî hatiye xurtkirin. Di vê pirtûkê da zimanekî zayendperest hatiye bikaranîn. Zarok û mezin, keçik û lawik, jin û mêr di pirtûka duyem da li gor rêgezên civakê li ser zayendiya civakê hatine avakirin.

Di herdu pirtûkan da pîşe û meslek li gor zayendiya civakî hatine cudakirin. Di pirtûka yekem da kî paqijiya malê dike xuya nake lê belê di pirtûka duyem da jin paqijiya malê dikin. Di herdu pirtûkan da lawik tiştên xemlê bi xwe ve nekirine lê belê keçikan xwe xemilandine û tiştên xemlê bi xwe ve kirine. Di herdu pirtûkan da jî keçik bi porê kin û lawik jî bi porê dirêj xuya nakin. Di pirtûka yekem da keçikan porê xwe nuxumandiye lê belê di pirtûka duyem da keçikan porê xwe nuxumandiye. Di herdu pirtûkan da jî keçik bi rengê şîn hatine resmkirin lê lawik bi rengê pembe nehatine resmkirin

Çavkanî

- Akin, S. (2013). *Lêkolînên Zimannasiya kurdî*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Aksan, D. (2009). "Ana dili", *Türk Dili*. (31), r. 423-434.
- Aktaş, G. (2011). *Farklı sosyoekonomik ve kültürel özelliklere sahip ailelerde kız çocuklarına ilişkin aile içi kültürel tanımlamalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Asan, Hatice T. (2010). "Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsi-

yetçilik algılarının saptanması”. *Fe Dergisi: Feminist Eleştiri*, 2(2), Ankara 2010, s. 66-74.

Başar, K. (2014). “Farklı Yönleri İle Cinsel Kimlik: Bedensel Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Cinsiyet Rolü Ve Cinsel Yönelim”. *Toplum Ve Hekim Dergisi*. 4(29). Ankara, s. 245-251.

Başaran, İ. E. (1991). *Eğitime Giriş*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.

Bedirxan, C.A. (1932). “Elfabêya Qurdî”. *Hawar*. (1). Şam, s. 3-4.

Binbaşıoğlu, C. (1988). *Eğitime Giriş*, Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.

Çiltaş, A. û Akıllı, M. (2011). “Öğretmenlerin pedagojik yeterlilikleri”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4). Burdur, s. 102.

Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal cinsiyet, sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Dökmen, Z. Y. (2004). Cinsiyet kalıp yargılarının ve cinsiyet rollerinin sonuçları. *Toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Ertürk, S. (2016). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık.

Fidan, N. (1977). *Eğitimde Yeni Kavramlar ve İlkeler*. Ankara: Rehber Yayınevi.

Helvacıoğlu, F. (1996). *Ders kitaplarında cinsiyetçilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kalıpcı, G. (2008). İlköğretim 1998 ve 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarına Göre Yazılmış 4.ve 5. Sınıf Ders Kitaplarının Öğrenme Anlayışları, İçerik ve Kullanılabilirlik Açılarında Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: MÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kulantaş, N. (2007). *4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanılan Öğrenci Ders ve Çalışma Kitapları ile Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: GÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Kurt, Ş. (2015). *Nirxandina Pirtûka Hinkirina Kurdî-Hînkêr: Li gor Nêrînên Mamoste û Xwendekaran*. Teza Masterê ya Çapnebûyî, Mardin: MAU, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü.

Malmîsanij, M. (2002). *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti: İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Malmîsanij, M. (2015). *Kurmancca ile Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.

Millett, K. (2011). *Cinsel Politika (Sexual Politics)*. S. Selvi (çev). İstanbul: Payel Yayınevi.

Özaydınlık, K. (2014). “Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye’de kadın ve eğitim”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (33). Ankara, s. 93-112.

Sayılan, F. (2012). *Toplumsal cinsiyet ve eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Saylan, N. (2007). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tan, M. (2000). *Eğitimde kadın erkek eşitliği ve Türkiye gerçeği, kadın erkek*

eşitliğine doğru yürüyüş. Eğitim, Çalışma yaşamı ve siyaset. Ankara: TÜSİAD Yayınları.

Tyler, R. W. (2014). *Eğitim Programının ve Öğretimin Temel İlkeleri.* E. Rüzgar (çev). Ankara: Pegem Akademi.

Varol, M., İ. Dağılma, B. Gökalp, A. Karabeyeser, N. Kaygısız, M. Kaya û M. Bayram. (2017). *kurdî 5 Zazakî,* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yıldırım, A. (2011). *Eleştirel Pedagoji.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, K., A. Adak, H. Acar, Z. Ergün, İ. Bingöl û R. Pertev (2015). *Mektebo Miyanim Zazaki Pirtûkê Musnayişî.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KURTENASÎNA NIVÎSKARAN

NURETÎN BELTEKÎN

Xwendingeha ewil û lîse li Çewligê xwendiyê. Li Erzeromê lîsans, li Meletiyê lîsansa bilind qedandiyê. Li Enstîtûya Zanîstên Perwerdeyê ya Zanîngeha Ankarayê bi navê “Tecrûbeyê Perwerdeyê ya Aktoranê Sîyasî yên Kurdan” teza doxtorayê amade kir. Ji sala 2013an pê ve li Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Beşa Perwerdeyê dixebite. Bi kurdî, tirkî û inglîzî gelek pirtûk, beşên pirtûkan û gotarên zanistî weşandine.

RONAYÎ ONEN

Ronayî Onen dibistana seretayî, ya navincî û lîse li Dêrikê qedandiyê. Li Zanîngeha Marmarayê di Beşa Perwerdehiyê da xwendiyê. Di dibistan û kursên cûda da mamostetiya inglîzî kiriye. Lîsansa xwe ya bilind li Zanîngeha Bilgiyê, di beşa Lêkolînên Çandî dakiriyê. Piştî ku di sala ji Enstîtûya Kurdî ya Stenbolê belgeya mamostetiya Kurdî stendiyê, dest bi mamostetiya Kurdî kiriye. Ji sala 2005an ve ye wekî mamoste û aktîvîsta zimanê Kurdî xebatê dike. Di navbera 2009-2018an dali Zanîngeha Bilgiyê mamostetiya Kurdî kiriye. Sala 2021 ji Beşa Sosyolojiyê ya Zanîngeha Mîmar Sînanê pîleya doxtorayê wergirtiye. Onenê ji bo hînkirina zimanê Kurdî bi navê Hîinker 1-2-3 pirtûkên dersê nivîsandine.

M. ŞERÎF DERÎNCE

Perwerdeya xwe ya lîsans û lîsansa bilind li Zanîngeha Boğaziçiyê di warê perwerdehiya ziman da wergirtiye. Doktoraya xwe ya li Zanîngeha Mîmar Sînanê di Beşa Civaknasiyê da terikandiyê û niha li Zanîngeha Postdamê lêkolîna xwe ya dok-

torya berdewam dike. Di kovar û rojnameyên cûrbicûr da nivîsar û nivîsên wî yên derbarê kurdî, zimanê dayikê, perwerde û pîrzimanî da hatine weşandin. Li ser amadekirina mûfredat û materyalên perwerdeya ziman û gihandina mamosteyan semînerên perwerdeyê pêşkêş kirine. Şerif Derince li Berlînê di komeleya bi navê Yekmal dixebite. Derince, navbera salên 2014-2017 de, li Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê wek şêwirmendê hevşaredaran xebitiye. Li zanîngehên Koç, Sabancı û Bogaziçiyê wek mamosteyê kurdî kar kiriye. Di damezirandina çend saziyên sîvîl yên wek Enstitûya Diyarbekirê bo Lêkolînên Civakî û Siyasî (DİSA), Weqfa Zanê bo Lêkolînên Civakî, Siyasî û Aborî (Zan Enstitû), Weqfa Mezopotamyayê û Komeleya Berî Her Tiştî Zarok da cih girtiye. Di rêveberî û editoriya Kovara Toplum ve Kuram: Xebat û Lêkolînên Kurdî da cih girtiye.

HEWA SALAM KHALID

Hewa S. Khalid ji Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî ya Zanîngeha Koye derçûye û li heman zanîngehê lîsansa bilind qedandiye. Sala 2019an ji Beşa Ziman û Çanda Kurdî ya Zanîngeha Dicleyê pîleya doxtorayê wergirtiye. Pisporiya Khalid li ser hînkirina zimanan e û bi taybetî hînkirina kurdîya navendî û bakur. Niha li Zanîngeha Koye dixebite.

SELDA ARAZ

Selda Araz xwendina lîsansê li Zanîngeha Uludagê, Beşa Zimanên Biyanî û Pedagojiyê qedandiye. Dûvra li beşa zimanasîyê ya Zanîngeha Rouenê (Fransa) li ser zimannasiya kurdî master û doktora qedandin. Lêkolînên Arazê li ser plankirin û siyaseta zimên û mekanîzmayên afirandina peyvên teknîk yên kurmancî û di perwerdeyîya dibistanê da cihê zimanê zikmakî ye.

RONYA BEWRAN

Ronya Bewran: Li zanîngeha Dumlupınarê Mamostetiya Pêşdibistanê û li Zanîngeha Mardin Artukluyê bernameya lîsansa bilind ya Ziman û Çanda Kurdî kuta kiriye. Di lijneya kovara Folklorê Kurdan da cî girt. Niha di lijneya weşanê ya kovara Kundê û Kovara Ewroyê da ye.

ŞEHMUS KURT

Sala 2010an ji Zanîngeha Stenbolê beşa Mamostetiya Ingilîzî derçûye. Sala 2015an li Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê ya Zanîngeha Mardîn Artûkluyê bi teza xwe ya bi serenavê 'Analîza Pirtûka Hînkirina Kurdî: Hînger-Li gor Nêrînên Mamoste û Xwendekaran' lîsansa bilind xilas kiriye û sala 2020an jî bi teza bi serenavê 'Analîza Tecrûbeya Hînkirina Kurdî li Tirkîyeyê (1968-2018)' pîleya doxtorayê wergirtiye. Kurt, ji sala 2013an pê ve li Zanîngeha Mardîn Artûkluyê Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê wek lêkolîner dixebite. Di navbera 2017-2020an da wek cîgirê editor û ji sala 2020an pê ve jî wekî edîtorê kovara The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) kar dike. Hînkirina kurdî, amadekirin û nirxandina materyalan, nirxandina hîngerên zimanî û gihandina mamosteyan mijarên pîsporya Şehmus Kurt in.

AKADEMİYA İSMAİL BEŞİKCİ

2020 PAYİZ

2

iBV
İSMAİL
BEŞİKCİ
VAKFI

[ibesikcivakfi](#)
[ismailbesikcivakfi](#)
[ismailbesikcivakfi](#)
www.youtube.com/user/ismailbesikcivakfi
www.ismailbesikcivakfi.org

ISBN 978-605-9073-52-3

9 786059 073523